

VIDA ERMITANA A BARCELONA I ALS SEUS ENTORNS (1386-1913)

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ A LA PROBLEMÀTICA GENERAL DE L'EREMITISME

I. Qüestions prèvies

1. NOTA BIBLIOGRÀFICA PRELIMINAR

El present estudi es divideix en dues parts, posades aquí per ordre cronològic. La primera abraça des de 1386 a 1913 i en ella aportem nombroses dades inèdites sobre unes èpoques que, encara que des del punt de vista eremític hem de considerar decadents, no són mancades de tota valor espiritual. Hem de remarcar des d'un principi que, més que les ermites, ens interessa l'existència i l'estil de viure dels ermitans.

La segona part versa, d'una manera exclusiva, sobre el fenomen extraordinari del carmelità exclaustrat Francesc Palau i Quer i els seus deixebles, a la darrereria del segle XIX, els quals visqueren la vida solitària d'una manera primitiva i pura, en un «desert» dels voltants de Barcelona. Aquest fet va donar nom al barri dels Penitents de la moderna urbs. El contrast entre el retorn a l'ascetisme nu dels vertaders ermites de Palau i Quer i la vida plàcida i familiar generalitzada entre els ermitans de la darrera època es presta a establir alguns paralelismes punyents.

La pista de la primera part de la investigació ens fou suggerida, l'any 1961, a través d'una conversa tinguda amb Josep Serra i Roselló, de grata memòria, arxiver de l'Institut Municipal d'Història de la Ciutat de Barcelona i conservador del Museu de Rubí quan ell acabava de publicar el seu assaig sobre les *Ermites del Vallès*,¹ tema connex amb el nostre. L'amic Serra, que era coneixedor de

¹ *Ermites del Vallès*, Barcelona, R. Dalmau, 1960, 44 p. 11.

les preocupacions que mantenim sobre la vida eremítica i el monaquisme antic, generós com era amb tothom, fins i tot ens va proporcionar algunes de les cèdules inèdites que ara publicuem.

Les fonts de Josep Serra eren les *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, encara inèdites, de mossèn Josep Mas i Domènech, que es troben a l'Institut d'Història de la Ciutat, de les quals nosaltres hem explorat els volums següents:

Ms. I, 222	Ms. XV, B. 236
Ms. II, 223	Ms. XVII, B. 238
Ms. III, 224	Ms. XXI, B. 242
Ms. X, 231	Ms. XXV, B. 246

relatius a la capital i a la rodalia de Barcelona. Cal no confondre aquests manuscrits amb la col·lecció de les *Notes històriques* del mateix mossèn Mas, editades durant els primers anys d'aquest segle.² En el decurs de l'estudi distingim les primeres anteposant la sigla *Ms.* (manuscrit) al número del volum; quan manqui aquesta sigla, és que ens referim a les *Notes* impreses.

L'arxiver mossèn Mas acostumava d'esmentar les fonts d'on havia begut la notícia que, en aquest cas, són exclusivament l'Arxiu de la Catedral, l'Arxiu Episcopal de Barcelona i els arxius parroquials de diverses localitats.³

Les fonts bibliogràfiques relatives a la vida eremítica i a l'obra del P. Palau, són els seus propis escrits, publicats en part, l'epistolari inèdit i els testimoniats, dels quals donarem notícia al seu lloc.

La presentació d'un enfilall de notícies de la vida ermitana de Barcelona ens ha donat peu per a poder oferir, a manera d'exordi, una perspectiva general sobre la problemàtica de l'eremitisme, especialment adaptada a la nostra terra, que pogués ser útil per a casos semblants. Hem d'advertir als lectors que les notícies relatives a ermites locals, donades sense indicar-ne la font, són procedents de la part documental del present estudi i és fàcil de localitzar-les pel nom del lloc i la data de l'any, que posem sempre entre parèntesi.

Excloem d'una manera explícita de l'ermitanisme pròpiament

² *Notes històriques del Bisbat de Barcelona* (Barcelona, J. Vives, 1906-1921), vols. I-XIII.

³ Els registres més freqüentment anotats per mossèn Mas són els que posem a continuació. Arxiu de la catedral: *Diversorum*; *Liber Antiquitatum*; *Liber Collationum*; *Llibre d'Esposalles*; *Speculum Decanatum*; *Speculum Officialatum*; *Speculum Septem Ecclesiarum*; *Testamentorum Piae Eleemosinae*, etc. Arxiu episcopal: *Regesta Gratiarum*; *Visitatio diversarum Ecclesiarum*, etc.

dit, els petits habitacles isolats que tenen alguns convents, com Pedralbes, a les golfes del temple i del sobreclaustre, coneguts amb el nom d'ermites o de *celles d'oració*. Igualment direm de les *estacions* convencionals, apellades ermites, que assenyalen els progressos successius de la vida contemplativa dels monjos, com veiem que s'observa en el desert dels carmelites descalços del Cardó.⁴ En un cas i en l'altre, les denominacions d'ermita i d'ermità tenen un sentit més aviat místic que real.

En canvi, admetem com a ermites les exigües instal·lacions domèstiques posades al costat o a dins de les capelles del claustre i de l'hort, o en cabanes properes al monestir, com veiem que s'observa per part d'algunes monges de la comunitat cistercenca de Vallbona.

Volem que el present estudi sigui com un gra de sorra que afegim a les nostres precedents investigacions sobre el fenomen religiós de l'ermitanisme, i a les que amb tanta competència han portat a terme els historiadors catalans Cebrià M. Barault, Garsias M. Colombàs, Bernabeu M. Dalmau —monjos de Montserrat—, Àngel Fàbrega i Grau, Eufemià Fort i Cogul, Bartomeu Guasp i Gelabert, Josep Lladonosa i Pujol, Manuel Riu i Riu i molts d'altres, les obres dels quals esmentarem oportunament.

⁴ MARTÍN DE LA MADRE DE DIOS, *Estaciones del hermitaño de Christo, dedicadas a los Padres Ermitaños Carmelitas Descalços del santo desierto monte Cardón*, Zaragoza, D. Dormer, 1651, 10 f. s.n. + 522 pp. + 7 f. s.n.

Als deserts carmelitans s'observa una vida eremítica mixta, en part cenobítica i en part solitària. Posseïm notícies recents del santuari de Sant Josep de les Batuecas (Salamanca), on una comunitat integrada per frares i llecs porta el següent pla de vida :

Distribució de la jornada: Oració privada, litúrgia coral de les hores, missa conventual concelebrada, silenci total —excepte els diumenges i festes, en els quals tenen l'esbarjo en comú—; el temps lliure d'actes comuns, cada u l'esmerça a la seva ermita-cella i el dedica a treballs manuals i oficis, a l'estudi i a la pregària.

Indumentària: Porten l'hàbit de l'orde carmelità, al qual pertanyen, de color marró i capa blanca.

Temps dedicat a l'oració: La litúrgia de les hores completa i dues hores i mitja de pregària silenciosa mental; tot això en comú, a més d'altres estones de contemplació lliure.

Aliment: Ordinari i senzill, a base de vegetals i peix. No mengen mai carn. Dejunen la meitat de l'any.

Lleure: Cada dia una hora i mitja de passeig pel camp individualment i en silenci. Poden invertir aquest temps treballant a l'hort i al jardí, a excepció dels dies de festa, que el descans és en comú i parlant.

Treball: Al camp o a l'horta, tenint cura de l'oliverar i dels arbres fruiters, de les gallines i de les abelles, etc., així com practicant els oficis de cuina, sastreria, etc.

2. ZONES DE VIDA ERMITANA ESTUDIADAES

Les dades que hem reunit i l'examen de la toponímia dels llocs, que encara no ha pogut esborrar la impetuosa allau del creixement de l'urbs, ens assenyalen d'una manera clara les contrades barcelonines on floriren els primers asceteris.

D'una banda tenim la demarcació primitiva que va des de Sant Genís dels Agudells a Horta i a la Vall d'Hebron, i, de l'altra, els nuclis tardans dels Penitents i el Carmel. Els noms d'aquests indrets ens evocuen els de la geografia bíblica que estan relacionats amb la vida solitària. Així veiem que Hebron significa «lloc d'aliança» i que és ensems una població sagrada, per raó dels anys que hi residí Abraham,⁵ i un punt de refugi.⁶ El record de les celles que ompleren la nostra Vall d'Hebron ha estat mantingut per molts dels noms amb els quals encara avui designem els carrers que després s'han format, segons podem comprovar a través del nomenclàtor vigent d'aquelles àrees.

Carrers d'origen eremític situats al sud del passeig de la Vall d'Hebron: Betània, Carmel i Gòlgota.

Carrers assentats al nord de l'expressada via: Canaan, Emaús, Getsemaní, Jericó, Jordà, Judea, Naïm, Natzaret, Perea, Samària, Sidon, Sinaí, Tàbor, Tiberíades i Tir. Cal esmentar encara els noms dels carrers dedicats a Sant Lluç i a Sant Onofre —un dels més famosos Pares del Desert—, als Penitents i al seu fundador Francesc Palau i Quer i a l'evocador carrer del Romeu (*mapa I*).

El turó barceloní del Carmel, esmaltat de barraques i calb de vegetació, guarda una certa semblança amb el promontori bíblic que porta el mateix nom i que adés ha estat considerat com un símbol de la bona ventura, adés com una imatge de desolació. Ambdues cimes eren poblades de boscatge, que després fou arrencat, i és per això que els textos profètics fan referència al Carmel com un emblema de benança⁷ o com un signe de misèria i de compunció.⁸ No és en va que la part nord-est del Carmel barceloní prengué el nom de «Muntanya Pelada».

Formades per elements calcaris, l'una i l'altra muntanya del Carmel —la bíblica i la barcelonina— estan plenes de coves, que serviren d'habitable als anacoretas⁹ o als que buscaven refugi contra

⁵ Gen 13, 18; 18, 1 ss.; 21, 3, etc.

⁶ Jos 20, 1 ss.

⁷ Cant 7, 6; Is 35, 2; Jer 46, 18, etc.

⁸ Is 33, 9; Jer 4, 26, etc.

⁹ Elies (I Re 18, 19-49) i Eliseu (II Re 2, 23-25).

els perseguïdors;¹⁰ al Carmel barceloní existeixen moltes cavitats que ara estan emparedades, d'una manera especial dintre de la zona del parc Güell, on s'han descobert —igual que al Carmel bíblic— fragments d'indústries i restes humanes d'època prehistòrica. El caràcter sacre del Carmel de Palestina li ve d'haver estat la residència del profeta Elies,¹¹ un dels més grans eremites de tots els temps, i la veneració que els barcelonins sentim pel nostre Carmel i per les muntanyes i depressions veïnes, és deguda també a l'exemplaritat dels anacoretas catalans que santificaren aquelles contrades amb la pregària, el cilici i l'isolament absolut.

L'afecció dels solitaris per a batejar els erms amb noms de remiscència eremítica és un fet generalitzat arreu. En la famosa institució de la «Santa Muntanya» de Montserrat, comprovem que les ermites estan dividides en dos grups, que porten respectivament els noms de Tebas i de Tebaida,¹² en memòria de les colònies d'ascetes establertes entre les ruïnes de la que havia estat l'antiga capital d'Egipte, després de la destrucció pels assiris (663 a. J. C.), a les ribes del sud del Nil.

Tots els llocs esmentats —Sant Genís dels Agudells, la Vall d'Hebron, els Penitents, el Carmel i la Muntanya Pelada— són estribacions de la serra de Cerola o de Collcerola, modernament anomenada Tibidabo (*tibi dabo*), per haver-li estat aplicades aquelles paraules que a la tercera temptació l'evangelista sant Mateu posa en boca del diable: «Haec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me».¹³ Per cert que aquest episodi també ens il·lustra sobre la vida anacorètica del més gran contemplatiu, el Crist, impregnada d'oració i d'abstinença, enmig dels perills i temptacions de la soledat. Cal no oblidar que la figura del Crist, empès cap al desert, habitant entre les feres

¹⁰ Am 9, 2 ss.

¹¹ *Op. cit.*, nota 9.

¹² Ens fa estrany que el cultíssim GARSIAS M. COLOMBÀS no hagi mentat la relació mística i espiritual evident entre les ermites de la «Santa Muntanya» i les cel·les bastides a Egipte pels Pares del Desert i que s'estranyi que els dos grups d'eremitoris que pertanyien als bisbats de Barcelona i Vic, fossin designats «por los nombres un tanto extravagantes de Tebas y Tebaida» (*La «Santa Montaña» de Montserrat*, a «Espania Eremitica», Pamplona, 1970, p. 182; *Analecta Legerensia*, 1). Per a tot bon asceta, aquests epítets venerables i familiars així com també el de Tàbor, constituïen una clara evocació de l'espiritualitat del desert. Així ho creu BERNABEU M. DALMAU a *Les relations entre les moines et les ermites de Montserrat de 1300 à 1510*, a «*Studia Monastica*» 14 Montserrat, 1972. 128.

¹³ «Tot això et donaré, si et prosternes davant meu per adorar-me» (Mt 4, 9).

i temptat pel diable,¹⁴ constitueix el prototipus de l'autèntic eremitisme.

A més de les circumscripcions que acabem d'alludir, hem trobat notícies inèdites de capelles ermitanes establertes a Montjuïc, al «desert» de Sarrià, a Betlem de Sant Gervasi i a Horta, i, formant un cercle més ampli entorn de l'urbs, a Sant Climent de Llobregat, al Papiol, a Sant Cugat del Vallès, a Cerdanyola i a Montcada (*mapa II*).

Agustí Duran i Sanpere ens informa d'algunes batudes als llops i senglars, practicades durant els anys de 1359 a 1828, que infestaven la comarca propera a la ciutat de Barcelona, episodi que ens ajuda a configurar la veritable idea del «desert» eremític que poblaren els nostres ascetes.^{14bis}

Si la solitud era una condició essencial de la vida ermitana això vol dir que tots els paratges que hem esmentat —alguns dels quals ara són atapeïts de construccions urbanes— quedaven lluny del tràfic dels homes. Així, doncs, de retop, el nostre estudi sobre la vida ermitana ens pot proporcionar algunes dades relatives a la vertiginosa creixença de Barcelona, on s'ha format la regió més densament poblada del litoral mediterrani.

II. Fonaments de l'eremitisme

1. LA GUERRA CONTRA EL DIMONI

En un estudi precedent hem tractat de definir quins són els trets característics que impulsaren la naixença de l'eremitisme primitiu, de l'anacoretisme medieval i de qualsevol altra mena de vida solitària ascètica.¹⁵ El senyal típic d'aquesta forma d'espiritualitat, d'acord amb l'exemple de Crist,¹⁶ consisteix a lliurar-se hom «al combat singular del desert»,¹⁷ o sigui, en la lluita decidida contra el dimoni¹⁸ com a símbol i fautor de les passions desordenades de l'home. Lanza del Vasto diu que els sis dimonis que lluiten contra

¹⁴ Mc 1, 12-13.

^{14bis} *Pels camins de la història*, Barcelona, Fundació S. Vives i Casajuana, 1973, pp. 40-43.

¹⁵ JOSEP-JOAN PIQUER I JOVER, *L'expansió monàstica femenina a Catalunya durant els segles XII i XIII*, "Analecta sacra Tarraconensia", Barcelona, 1973, XLV, pp. 1-23.

¹⁶ *Id.*, nota 14.

¹⁷ Regla I, 5.

¹⁸ *Id.* I, 4.

el domini del cos humà son: gola, embriaguesa, luxúria, peresa brutícia i covardia.¹⁹

Els autèntics anacoretetes són homes de grans passions, com veiem entre d'altres, a través de la vida de Sant Antoni «el gran».²⁰ Des d'aquest punt de mira, els llegendaris i la literatura moderna²¹ coincideixen moltes vegades amb la història vertadera. El P. Festugière va estudiar el paper que aconpleix el diable en el context de l'espiritualitat del desert.²² Sense negar l'existència del dimoni, com antagonista de l'home i com esperit del mal, aquest autor creu que la *Historia Monachorum in Aegypto* i totes les altres fonts referents als primers anacoretetes no es varen poder sostreure de les creences populars de l'època i de la cultura dels països en els quals es desenvolupà l'anacoretisme.

Admetent que el dimoni vivia al desert, a les coves, a les ruïnes (làmina 2) i a les tombes abandonades, els ascetes fugien del món per tal d'endinsar-se en aquells indrets despoblats i plantar-li cara. Fins i tot anhelaven provocar-lo. Puix que, com a membres que eren de la milícia de Crist, es delien per la lluita. Per tots aquests motius, els anacoretetes tenien consciència que, sentint-se el dimoni envaït en les seves pròpies possessions, es prenia la revenja i els atacava per totes bandes amb una guerra a mort. Les tempestes i el soroll del vent eren atribuïts al dimoni, de la mateixa manera que les molèsties produïdes pels insectes, l'aparició dels rèptils i els atacs de la fauna gran; que els dolors i les malalties, que les fogositats i les defallences. Moltes vegades els solitaris creien que lluitaven contra el dimoni i, en realitat, es debatien contra les batzegades de les passions fonamentals del llinatge humà, que són el desig (la *cupiditas*), l'alegria i la tristesa.

Aquesta estranya meravella es repeteix moltes vegades en el curs dels temps. Recordem els rars sorolls que cap a l'any 1686 senten els monjos de la Gran Trapa i el propi abat Rancé: trucades a les portes de les celles sense que piqui ningú, grans passos d'éssers invisibles, sorolls horripilants, sacsejades estranyes produïdes per

¹⁹ *Vida interior i no-violència*, I, Montserrat, 1975, p. 142.

²⁰ *Vita Antonii* (per sant Atanasí), PG 26, 835-978.

²¹ Vegeu, si més no, el relat mític del nostre fra Garí (R. MIQUEL Y PLANAS, *La leyenda de fray Juan Garín...* Barcelona, Orbis, 1940, 136 pp., il.) i del fals ermità de Sant Salvador, ambdós a Montserrat (*Ermites i fonts montserratines*, Granollers, Edit. Montblanc, 1967, p. 31) i, dintre de la literatura moderna, *El pare Sergi*, de LLEÓ TOLSTOI (Barcelona, Lib. Catalònia, s.a., 29 pp.: *Quaderns literaris*, I, n.º 11). De més a més, consulteu les *Vitae Patrum* (edic. de ROSWEIDE, Anvers, 1615, 653-655, núms. 10-12).

²² A.-J. FESTUGIÈRE, *Les moines d'Orient*, Paris, Du Cerf, 1961, I, pp. 23-39.

forces ocultes, etc., fins al punt que l'abat es prepara per exorcitzar el cenobi. Davant d'aquests fets, Chateaubriand, biògraf de Rancé, es pregunta: «Els efectes descrits, ¿s'hauran d'atribuir al brogit de les tempestes nocturnes, enmig de les soledats de la Trapa?». I el propi biògraf de Rancé, respon: «En aquells temps, hom creu que no hi ha soledats buides, sinó que els homes viuen immersos en una multitud d'esperits que tenen el seu amagatall dins de les residències dels penitents».²³

No cal que hi compliquem el «dimoni de la fornicació» per a explicar la manera com eren temptats, amb representacions obscenes molt vives, alguns solitaris del desert.²⁴ La carn i la sang ens ho expliquen a bastament.

Tampoc no és necessari de creure que es tracta d'intervencions diabòliques o de veritables casos de posseïts, per tal d'illustrar un gran nombre de malalties psíquiques que avui són diagnosticades amb exactitud i poden ser sotmeses a tractament clínic.

El gravat que representa les temptacions de sant Antoni en el desert (*làmina 2*), ens revela d'una manera sensible quina és la veritable situació del problema que analitzem. D'una banda el dimoni que, prenent formes immundes i repugnants (el porc), el fastigueja i el turmenta físicament; d'altra part i fent viu contrast, una noia bella, suggestiva i obscena, que porta els atributs de la supèrbia i de la vanitat, li exhibeix lúbricament els encants... Mentre el sant, victoriós i serè, està completament absorbt en la contemplació, abstret del medi que l'envolta, o més ben dit, dels records d'una vida platxerosa passada i de les manifestacions mai no apagades de la luxúria.

La major part de les manifestacions preternaturals que la literatura dels Pares del Desert atribueix al dimoni, són fàcilment explicables com a fenòmens naturals i corrents. El món màgic del desert és, en gran part, una creació humana, fruit de les allucinacions òptiques i anímiques produïdes per la monotonia del paisatge (quan es tracta de celles instal·lades en llocs esteparis), per l'anèmia, l'insomni i els sofriments produïts per les flagellacions. En aquests casos el dimoni, convertit en un espectre, assumeix la representació dels terrors de l'home primitiu, de la por atàvica a la soledat i a la inseguretat, que és la temptació més forta i que més sedueix l'eremita i una de les emocions més constants i profundes de la naturalesa humana.

²³ F. R. DE CHATEAUBRIAND, *Vida de Rancé*, Madrid, Calpe, 1922, p. 212.

²⁴ *Historia Monachorum*, I, 197-235 (edit. A.-J. FESTUGIÈRE, *op. cit.*, nota 22).

És curiós que, durant les èpoques de decadència de l'eremitisme, el dimoni juga escàs paper i nosaltres creiem que això és degut al fet que els ermitans moderns no lluiten a penes contra les concupiscències humanes.

2. CATEGORIES I NOMS DELS ERMITANTS

De cara a la història eremítica catalana i fent cas omís de les experiències practicades en altres països, distingirem dos tipus d'ermità: el que pertany a una congregació o monestir, o bé el solitari que depèn tan sols del bisbe i està adscrit a una ermita, sense cap connexió amb altres companys.

Com a exemple dels primers, esmentarem les agrupacions de Mallorca, que pertanyen a la Congregació de Sant Pau, i els Germans Ermitans Carmelites, fundats per Francesc Palau i Quer. Com a model d'ermitans que depenen d'una comunitat, cal recordar el famós eremitori de la «Santa Muntanya» de Montserrat i les ermites de Poblet i de Vallbona.

Sant Benet ens presenta l'anacoreta com un monjo escollit que, després d'haver-se *format* i *entrenat* en companyia dels germans, fent vida cenobítica, surt tot sol coratjós cap al desert «a lluitar contra el diable».^{24bis} Tot seguit ens descriu dos altres tipus de monjo —els sarabaïtes²⁵ i els giròvags²⁶— que de vegades han constituït una plaga per als cenobites i també per als ermitans. Els primers són mancats de regla i de pastor, no practiquen vots, estan aferrats al món i, amb la tonsura que porten, volen aparentar hipòcritament que són virtuosos. Els giròvags encara fan pitjor, perquè sobre els mals que pateixen els sarabaïtes, cal afegir que van errants pel món i estan dominats per l'incentiu de la gola.

Seguint les orientacions de la Regla de sant Benet, Miquel Montserrate i Geli ens dona la classificació següent relativa als ermitans:

- a) Els que han fet professió solemne en algun orde religiós, com els camaldulencs, els carmelites descalços, etc.

^{24bis} Regla, I, 3-5.

²⁵ *Id.* 6-9.

²⁶ *Id.* 10-11. DIEGO PÉREZ diu que "a titulo de peregrinos i romeros quieren holgar y allegar dinero y pasarse y ver mundo" (*Documentos particulares de la vida heremítica...*, Barcelona, P. Malo, 1588, f. 1r.

- b) Els que practiquen vots privats, tenen direcció espiritual i presten obediència al prelat.
- c) Els que només admeten els vots i la direcció espiritual.
- d) Els que se'n van al desert per gust, com els sarabaïtes.²⁷

L'autor creu que les dues primeres categories gaudeixen del *privilegium fori*, o sigui que són persones eclesiàstiques i els altres no.

El professor José Orlandis ha exhumat fa poc l'ordenació de Pròsper Fagnani, que és així:

- a) Els que han professat en un orde o congregació religiosa.
- b) Els que formen una congregació ermitana aprovada.
- c) Els no compresos en els dos apartats anteriors, però que han rebut l'hàbit de mans del bisbe i li presten obediència.
- d) Els que vesteixen l'hàbit pel seu compte i no estan sotmesos a ningú.²⁸

Els que pertanyen al grup darrer no tenen la categoria de persona eclesiàstica.

Malgrat l'interès d'aquestes classificacions, hem de dir que no comprenen tota la casuística ermitana, tant la que es donà a l'època medieval, amb els donats, com la que prolifera en temps moderns, en els quals, com diu Eufemià Fort, sorgeix un ermitanisme preferentment «administratiu»,²⁹ caracteritzat perquè l'ostentin persones de bon esperit religiós, que es concreten només a tenir cura de la guarda i la neteja de les capelles ermitanes.

L'any 1383, a la Vall d'Hebron, trobem un ermità que és sacerdot, el qual obté el permís per a l'ús d'altar portàtil i se li encomana l'assistència religiosa dels altres ermitans, no preveres, que són al mateix indret.

L'ermita de què tenim més notícies és la de Santa Maria de Montcada, en els registres de la qual veiem ermitans *deodats* i *donats* (o *donatos*), des de 1385 fins a 1552. L'any 1305 hi havia *donades* a l'ermita de la Mare de Déu de Sales (Viladecans) i el 1318, Arnau Bedorch era *donat* de Santa Maria de Collbàs, al poble de

²⁷ *Libro de la vida monástica y eremítica*, Mallorca, R. Moya y Thomas, 1670, pp. 7-8.

²⁸ JOSÉ ORLANDIS, *La disciplina eclesiástica española sobre la vida eremítica*, op. cit., nota 12, "España Eremítica", p. 66.

²⁹ EUFEMIÀ FORT, *El eremitismo en la archidiócesis de Tarragona*, op. cit., nota 12, "España Eremítica", p. 82.

Carme.³⁰ Eufemià Fort comprova que hi ha *donats* i *donades* a les ermites de la Selva del Camp, fins l'any 1637, si bé creu que en aquests darrers temps la paraula *donat* havia esdevingut sinònima d'«ermità».³¹ No obstant, esmenta que el 1692, un tal Joan Bover demana *donar-se per ermità* de la capella de les Virtuts, de l'Albiol.³² És evident que en aquestes èpoques no es feia la donació «in vita et in morte», com en els temps medievals, junt amb les promeses d'obediència i d'estabilitat.

Durant el segle XVI, a l'esmentada capella de Santa Maria de Montcada trobem diferents persones que figuren com a *habitants* d'aquell lloc, sense que consti que siguin responsables de l'ermita. D'alguns es puntualitza que viuen «a la capella de la Verge Maria del castell de Montcada» (1544), o «al castell de la Verge Maria de Montcada» (1557), o bé «al castell nomenat de Nostra Senyora» (1576); altres vegades consta «habitant a la casa de Nostra Senyora» (1596). ¿Eren, potser, persones que feien d'ermità interinament, però que no tenien la llicència? El primer que, d'acord amb les nostres notes, figura com a ermità és Joan Rosés, segons s'estableix pel testament lliurat el 23 de maig de 1643. A la mateixa ermita comparteixen, indistintament i conjunta, el govern de la capella, tots dos amb càrrec d'ermità, Josep-Francesc Cabaner i Joan Cabaner, pare i fill respectivament, des de 1756 fins a 1774. L'any 1808 és anomenada «ermitana» Maria Cabaner (de soltera Maria Bellbé), vídua de l'ermità Joan Cabaner, del qual haurem de parlar llargament. No sabem si el nom d'ermitana li era atribuït per ser la vídua de l'ermità, o perquè de fet n'exercia el càrrec, o perquè tenia un nomenament oficial.

A la capella de la Mare de Déu de Betlem, de Sant Gervasi de Cassoles, l'any 1702 l'ermità és designat amb el títol de «lo aplegador»; aquí i en altres llocs, per aquests temps, comencen a sorgir els noms de «baciner», «acaptador» —en castellà, «santero»—, «guardià», «encarregat», etc., els quals són testimoni de la degradació soferta per part del personal que tenia cura de les capelles ermitanes. Al mateix santuari de Betlem, l'any 1735, el que té cura de la capella s'intitula «sacramenter», però no hem pogut esbrinar l'abast d'aquest terme.

Als nostres documents no consta que al nom de l'ermità s'an-

³⁰ ÀNGEL FÀBREGA, *Santuarios Marianos de Barcelona*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1954, pp. 172 i 202.

³¹ *Id.*, nota 29, pp. 133-135.

³² *Id.*, p. 137.

teposi sempre el tractament de «fra»,³³ llevat d'aquell que hem alludit, instal·lat a la Vall d'Hebron (1386), que era prevere; de fra Valentí Struc, que pertanyia a la capella de Santa Margarida, de Collbató (1487); de fra Joan Baptista Fortunat, de la capella de Sant Bertran, ermità de l'orde de Sant Pau (1612), i de l'ermità de Nostra Senyora de les Arenes, a Sant Feliu del Racó.³⁴

Finalment volem dir que l'estudi de l'organització de la «Santa Muntanya» de Montserrat ens pot ajudar a comprendre les mutacions sofertes en els darrers anys pel personal ermità. Deixant de banda el període en què té vigència la reforma de Garcia de Cisneros, la qual converteix els ermitans en veritables monjos, en les altres èpoques queden ben definits quins són i quines missions tenen els donats, els ermitans i els novicis que aspiren a la vida eremítica. A aquests darrers, se'ls imposa un noviciat de set anys o més i, abans de quedar-se sols a l'ermita, seguint una pràctica dels Pares del Desert, se'ls obliga a conviure amb un ermità d'experiència que els instrueix sobre els deures que han de complir.³⁵

L'antiga pràctica de tenir els ermitans un domèstic per al seu servei,³⁶ o un deixeble per a ser instruït,³⁷ es devia generalitzar molt per les nostres contrades, quan llegim les censures que un dels concilis provincials de Tarragona, presidit per Antoni Agustí, fulmina contra els ermitans que s'installen a les capelles sense llicència de l'Ordinari, que es dediquen a educar nois o que celebren reunions nocturnes amb adolescents, segons queda palesat per les actes publicades el 1593. La lectura d'aquests instruments ens fa creure que devien passar fets gravíssims.³⁸

De fet, a la nostra terra veiem que en el segle XII el solitari Ramon de Vallbona té un deixeble,³⁹ i que uns ermitans que als inicis del segle XVI fan vida penitent prop de Manresa, acullen el jovicell Benet d'Aragó, tot just sortit de l'Escolonia de Montserrat, a

³³ E. Fort creu que el títol de «fra» era propi dels primers temps, quan els ermitans són cèl·lbes (*Op. cit.*, nota 29, p. 136).

³⁴ *Op. cit.*, nota 30, p. 235.

³⁵ *Op. cit.*, nota 12, *La «Santa Montaña»*, pp. 188 ss.

³⁶ *Op. cit.*, nota 22, pp. 48 ss. MANUEL DÍAZ Y DÍAZ, *La vida eremítica en el reino visigodo*, «España Eremítica», *op. cit.*, nota 12, p. 58. E. FORT, *op. cit.*, nota 29, 138; GARGIAS M. COLOMBÁS, *op. cit.*, nota 12, p. 187.

³⁷ M. DÍAZ Y DÍAZ, *id.*, nota anterior, p. 57; G. M. COLOMBÁS, *id.*, nota anterior.

³⁸ J. ORLANDIS, *op. cit.*, nota 28, p. 67.

³⁹ RAMÓN BERGADÀ, *Disertación histórica sobre... Vallbona*, Lérida, Imp. Mariana, 1906, p. 104. Cartulari de Poblet, doc. 340.

qui el superior havia denegat l'hàbit d'ermità per ésser massa jove.⁴⁰ De fet prevalien les dues tendències: la d'admetre un deixeble, d'acord amb la tradició antiga dels Pares del Desert i, d'acord amb els temps moderns, la de no admetre'ls de cap manera. Aquesta era la posició de Joan Dimas Loris, bisbe de Barcelona (1576-1598), expressada a través de Diego Pérez de Valdivia, de la forma següent: «...no tengan mochacho ni mancebo de poca edad en su celda, ni en otra cerca en ninguna manera: solitarios son, hagan vida solitaria».⁴¹

3. EL PROBLEMA DE LA REGLA

Els autors s'han plantejat la qüestió de si havia existit mai una regla comuna per als ermitans d'una àmplia zona del país.⁴² Sense negar l'existència d'aquesta regla, el canonista Orlandis dona a entendre que més que amb unes normes sistemàticament estructurades, ens hem d'enfrontar amb una sèrie de constitucions sinodals, de caràcter negatiu i impregnades d'una evident desconfiança contra la vida solitària, que en molts cercles era considerada perillósíssima.⁴³

Tot sembla afavorir el supòsit que, en lloc d'una regla escrita, hi havia una regla consuetudinària, transmesa per tradició oral. Entre altres precedents antics, tenim el del fundador sant Romuald (1012), que va comunicar la regla oralment als seus seguidors i així s'anà transferint els primers temps de l'orde, fins que Rodolf, el quart prior de Camaldoli (Arezzo), va escriure les primeres constitucions, mitigant quelcom el rigor inicial. Amb els ermitans també podia haver succeït semblantment.

A propòsit d'això que diem, Eufemià Fort esmenta l'admissió del vidu Bernat Guasch com a ermità de Sant Pere del Puig, l'any 1590, «amb les condicions consuetudinàries i les obligacions acostumades».⁴⁴ Igualment, en el conflicte sorgit entre el rector de Sant Iscle de les Feixes i l'ermità de la Mare de Déu de Montcada, que estudiem més endavant, hom comprova que aquell reclama «les caritats qu'és de costum» (1737), i en un altre document del mateix

⁴⁰ ANSELM M. ALBAREDA, introducció al *Llibre d'amorettes*, Montserrat, 1930, p. 12. (Mítics de Montserrat, vol. V.)

⁴¹ *Op. cit.*, nota 26, *Documentos particulares*, f. 39.

⁴² E. FORT, *op. cit.*, nota 29, pp. 135-136.

⁴³ J. ORLANDIS, *op. cit.*, nota 28, p. 69. Vegeu la posició extremada de Francesc Romaguera, comentant les Constitucions Sinodals (1691) del bisbe de Girona Miquel Pontich (*id.*).

⁴⁴ E. FORT, *L'ermita de Sant Pere del Puig*, Selva del Camp [Tarragona, Suc. Torres & Virgili, 1953], p. 24.

plet, «los drets acostumats» (1740), però mai no consta d'una manera clara quins eren aquests drets.

Amb tot, és innegable que existeixen unes normes comunes fonamentals que, més o menys, podem resumir als punts següents:

- a) Que l'ermità ha de ser persona religiosa i de bons costums.
- b) Que l'ermità ha de tenir la llicència del bisbe, amb la qual, encara que no consti tàcitament, van inclosos el permís o l'obligació de vestir l'hàbit i la facultat d'acaptar a favor de l'ermita, dins del terme parroquial.
- c) Que l'ermità, a més de vigilar i tenir cura de la capella, els dies de precepte ha d'oïr missa a la parròquia, ha de confessar i combregar una vegada al mes, també a la parròquia, i ha de resar cada dia una part de rosari.

D'aquestes referències a uns usos i costums més o menys generalitzats, deduïm que —a part dels cànons propis dels sínodes diocesans, d'un abast reduït— hi ha hagut una legislació positiva concreta, de caràcter general, de la qual procedeix el dret consuetudinari esmentat.

Les fites cabdals de l'ordenació escrita, relativa a l'època tardana que aquí estudiem, es bifurquen en dos camins: d'una banda comptem, primerament, amb les disposicions de caràcter diocesà, emanades, per a la regulació de la vida eremítica, del gran prelat barceloní Joan Dimas Loris, de data 1588,⁴⁵ que no hem vist mai esmentades per cap dels historiadors que han versat sobre el tema, tot i que són d'interès insòlit i, de l'altra, amb les normes posteriors, de signe universal, procedents de Benet XIII (1724-1730), sobre la vida eremítica de l'època, les quals resumirem a continuació. Començarem a tractar de les primeres i amb més extensió, per tal com es refereixen a la nostra diòcesi i foren elaborades per personatges barcelonins.

Joan Dimas Loris és un bisbe observantíssim, molt imbuït de les austeritats emanades del Concili de Trento. Sabem que a Barcelona publicà dos edictes —un l'any 1591 i l'altre el 1597— que prohibien representar comèdies dins dels temples, encara que fossin inspirades en temes de la Sagrada Escripura. A més, dóna a llum un *Memorial de manaments y advertèncias... per als sacerdots, confessors, rectors y curats de son bisbat...* (Barcelona, 1598), implanta el Seminari tridentí i promou una reforma profunda dels ermitants de la diòcesi. Per a aquesta tasca compta amb la collabo-

⁴⁵ *Op. cit.*, nota 26, *Documentos particulares*, ff. 14v-25v, etc.

ració de l'expert Diego Pérez de Valdivia (Sevilla o Baeza 1510, † Barcelona 1589), catedràtic de Sagrada Escriptura de l'Estudi General de Barcelona, predicador apostòlic i autor d'incomptables obres d'espiritualitat i de disciplina eclesiàstica. A instàncies del bisbe Loris, aquell escriu els *Documentos saludables para las almas piadosas...* (Barcelona, 1588), que és un tractat general d'ascètica, amb una segona part que titula *Docvmentos particulares para la vida heremítica* (51 ff. + 2 ff. s.n.), amb els quals assenta les bases de la reforma. Aquests darrers documents contenen uns capítols preliminars relatius als orígens dels ermitans i a llur necessitat de reforma (ff. 1-9r); tracta del fi de la vida eremítica, dels seus perills, idoneïtat, impediments, etc. (ff. 9v-14v) i, a l'últim, ens dóna tres reglamentacions completes: la primera fa referència a la instal·lació material de l'ermita (ff. 14v-23v); la segona pertoca al vestit de l'ermità «y otras cosas particulares» (ff. 23v-25v) i, la tercera, versa sobre els exercicis de les virtuts que han de practicar els ermitans per tal que puguin aconseguir i augmentar la gràcia (ff. 25v-34r). Atesa la seva excepcional doctrina, hem acordat de publicar els tres reglaments com a apèndix del nostre estudi.

El lloctinent i Capità General, Manrique de Lara, a les lletres d'aprovació preliminars, fa constar que el llibre està d'acord amb la doctrina del Concili de Trento. A més, a l'Advertència inicial, l'autor afirma que escriu l'obra per mandat del bisbe de Barcelona i que «hízelo assí y con priessa por el deseo que su Señoría tenía de la reformatión de los hermitaños». Afegeix que el títol *Docvmentos particulares para la vida heremítica...*, el va posar el mateix bisbe. I encara més: a la Dedicatòria que Diego Pérez brinda al seu prelat, remarca que «me a sido de mucha extima la obra que V.S. intenta y determina de poner en orden de los Hermitaños, que están en el distrito de V.S., dándoles modo de vida y vestido, de manera que viuan como verdaderos heremitas». Després, recolzant-se en el títol 7^e del Concili de Tarragona que abans hem alludit, acaba dient: «Del cielo es R. Señor este intento, y muy necessario, y más importante de lo que parece. Espero yo en Nuestro Señor, que no sólo será bien de muchas almas de este Obispado, sino que será principio de muchos bienes en otras partes...». Per fi, a la Conclusió final, Diego Pérez s'adreça al bisbe per a demanar-li que faci comparèixer tots els ermitans de la diòcesi «y mándeles V.S. viuir conforme a estas Constituciones, emendando... en ellas lo que... le pareciere...» (ff. 41v-42). Queda, per tant, ben

clar l'abast d'aquestes Constitucions, ordenades i inspirades pel bisbe Loris i redactades pel teòleg Pérez de Valdivia.

Després de les tres esmentades reglamentacions, l'home d'experiència espiritual, que és Diego Pérez, ens ofrena un resum de la casuística més freqüent en què s'acostumen a trobar els ermitans: si poden demanar caritat i com ho han de fer (ff. 34v-36), si han d'assistir a les absoltes i funeralies (f. 36), si els és permès de prestar ajut als agonitzants (ff. 36-37), com han de vendre els productes del seu treball (ff. 37-37v), si se'ls consent de rebre hostes (ff. 37v-38), què han de fer quan es posen malalts (38v-39), etc. Entre les més curioses novetats, queda establert que el bisbe ha d'obrir un «libro donde los tenga asentados por sus nombres y edades, y notando el lugar donde [los hermitaños] están y el orden que se les a dado» (f. 42v). És també digna de ser assenyalada la minuciosa exploració de la voluntat a què estan sotmesos els candidats, coneguda amb el nom d'«examen para dar hábito» (ff. 43-44v), i que la llicència episcopal ha de ser sempre per escrit (f. 44). Diego Pérez no s'amaga de dir que voldria «que los hermitaños hiziesen voto simple de obedecer al obispo... y quando se pasassen a otro obispado, hiziesen lo mismo con el obispo de aquel obispado» (f. 31). En diversos llocs del llibre, l'autor es mostra rotundament partidari d'excloure de la professió ermitana les dones.

En el transcurs dels capítols aflora la cultura i l'erudició bíblica, patristica i monàstica de Diego Pérez de Valdivia. Aconsella als ermitans que no tinguin lectures massa variades: «...lean el libro que se llama *Camino y puerta de la oración* y tengan a fray Luys de Granada, que con el uno y el otro se sabrán bien goernar. No quito que no tengan otros libros, que hay de la oración muchos y buenos: sino ruégoles... que vsen principalmente y ordinariamente vn solo manjar» (ff. 26-26v). A la biblioteca ermitana hi han de figurar, amb preferència, els llibres següents: les *Vitae Patrum* (f. 1),⁴⁶ les obres de sant Joan Clímac⁴⁷ i de Cassià⁴⁸ (ff. 2, 7 i 42),

⁴⁶ En un altre lloc fa referència a la informació històrica facilitada per les "*Visitae Patrum* del bienaventurado S. Hierónimo, y de sant Joan Chrisóstomo, y de Clímaco, y Cassiano, Palladio y del *Pratum spirituale*, y de otros muchos libros que tratan desta materia" (ff. 3-3v). Aquesta darrera obra és atribuïda al carmelita descalç Juan Santo Tomás (J. M. DE LA CRUZ MOLINER, *Historia de la Literatura Mística en España*, Burgos, 1961, lib. II, pp. 176-25).

⁴⁷ Suposem que vol fer menció de la *Escala espiritual*, traduïda per fra Luis de Granada i inclosa dins de les seves obres. Hi ha moltes edicions coetànies de l'època que estudiem.

⁴⁸ Les més llegides d'aquest autor són les *Instituciones* i les *Collacions*.

el *Camino y puerta de la oración* (f. 26),⁴⁹ el *De contemptu mundi* (ff. 28v i 31)⁵⁰ «y un *Flos sanctorum* nueuo» (f. 42).⁵¹

Una nota característica que presideix les regles ermitanes de Pérez de Valdivia, és el retorn als extrems de duresa, gairebé inhumana, de l'espiritualitat del desert. La visió d'aquests ermitans es contraposa totalment amb l'estampa plàcida i bucòlica dels solitaris de la «Santa Muntanya» i de molts altres llocs de la rodalia de Barcelona que aquí estudiem.

Amb la mentalitat d'avui se'ns fa difícil de comprendre que a l'hortet de l'ermita els fos prohibit de plantar arbres fruiters i flors, «sino sólo yeruas para comer ellos» (f. 17), de tenir «gallinas, ni perro, ni gato, ni paxarito, porque estas cosas... suelen ocupar el corazón» (ff. 17v-18). Se'ls adverteix que «no trauen estrecha amistad con nadie y guárdense de tener mucha familiaridad con persona ninguna» (f. 21-21v). A més, se'ls prevé que: «Cosa agena de hermitaño es tener huéspedes y visitar y ser visitado y salir en público» (f. 22). Se'ls exhorta que «an de mirar que, a título de hazer obras de misericordia corporales, no se distraygan de su recogimiento... Si tanto quieren exercitar las obras de misericordia, váyanse a seruir hospitales... y dexen la vida heremítica» (f. 23). S'arriba a l'extrem d'ordenar que «hasta assentarse al fuego y calentarse, quando es necesidad, lo tendrá limitado, porque el fuego es perezoso y peligroso...» (f. 23v). Igualment se'ls priva de prendre part a les romeries i se'ls prohibeix que a les ermites s'organitzin vetlles (f. 25), de mantenir conversa amb dones ni amb gent jove (f. 35), de prendre part en els cultes dels difunts (f. 36) i d'ajudar a ben morir la gent de les masies, pobles i poblats comarcans que no disposen de clergues (ff. 36-36v). En resum, que Diego Pérez vol que els ermitans siguin com una mena de «reclusos», emparedats dintre de la seva pròpia tomba, sense respirar els aires del món

⁴⁹ Obra de Diego Pérez (Barcelona, H. Genovés, 1584).

⁵⁰ Versió de fra Lluís de Granada que porta el títol següent: *Contemptus mundi, o Menosprecio del mundo y imitación de Cristo. Obra compuesta en latín por el V. Tomás de Kempis...* De tots els llibres esmentats, aquest és el que té més gran audiència per l'autor: "No passe ningún día sin lección de *Contemptus Mundi*. No lean mucho, sino una plana, o una oja. Y procuren de entender bien y considerar entre día lo que an leydo: porque en aquel librito de *Contemptus Mundi* ay grandes thesoros" (f. 28v). A més del *Contemptus Mundi* de Tomàs de Kempis, tenim els que varen escriure san Llorenç Justinià (*De contemptu mundi*) i Dionís el Cartoixà (*De arcta via salutis et contemptu mundi*).

⁵¹ Conelxem diverses edicions que porten per títol *Flos sanctorum nouament fet e corregit* (1524), *Flos sanctorum nouament estampat* (1550), etc. Tots els editors tenen interès d'anar posant l'obra al dia.

ni exercir la influència espiritual que hauria de dimanar del seu amor a Déu i que els homes de cada època esperen.

Per a poder comprendre el context de l'obra que comentem, cal tenir en compte que Pérez de Valdivia va combatre amb tanta energia els vicis, que els seus enemics el denunciaren a la Inquisició i aconseguiren que fos uns anys empresonat a Còrdova. Després renuncià a tots els càrrecs i fins i tot a un bisbat que li oferí Felip II. Va passar, almenys els darrers onze anys de la seva vida a Barcelona, dedicat a l'ensenyament de la Sagrada Escripura.

Les disposicions emanades de Benet XIII sobre la vida eremítica, que hem alludit abans, són les següents:

a) Les regles estatuides pel Sínode provincial de Benevento, de 1698, quan Benet XIII era encara cardenal-arquebisbe d'aquesta diòcesi (Títol III, *De Eremitis*).⁵²

b) El decret del Concili Romà, de 1725, presidit pel papa esmentat (Títol 22, *De statu Monachorum et Eremitarum*).⁵³

c) L'apèndix de l'ordre anterior (N.º 21, *Regulae observandae quoad Eremitas...*).⁵⁴

d) I, a l'últim, el decret del Sínode provincial de Firmana, aprovat pel mateix papa el 26 de juliol de 1726 (Títol 12, *De statu Monachorum et Eremitarum ac Monalium*).⁵⁵

La part més interessant d'aquestes disposicions és la de les Regles que han d'observar els eremites,⁵⁶ les quals resumim a continuació:

a) Pertoca al bisbe o bé a l'Ordinari de lloc, escutar quines són les persones que senten vocació i tenen aptituds per a la vida ermitana, així com concedir-los l'ús de l'hàbit i assignar-los l'eremitori i la capella en els quals han de servir.

b) És necessari que els diumenges i festes de precepte els eremites es traslladin a la parròquia de la demarcació, per tal d'ésser instruïts en la doctrina cristiana.

c) A la mateixa església parroquial, almenys una vegada al mes i també per les festes solemnes, es confessaran i combregaran, per tal de servir d'exemple i edificació dels altres fidels.

d) Cada dia resaran tèrcia o, almenys, una part de rosari i, al vespre, abans de posar-se a dormir, faran l'examen de consciència

⁵² Collectio Lacensis, *Acta et decreta Conc. recent.*, Fribourg, 1870 ss., I, pp. 131-132.

⁵³ *Id.*, I, p. 384.

⁵⁴ *Id.*, I, p. 444.

⁵⁵ *Id.*, I, p. 601.

i l'acte de contrició, i, havent donat gràcies a Déu, recitaran les lletanies de la Verge.

e) Cap eremita no podrà retenir els llibres que prèviament no hagi vist i autoritzat el seu pare espiritual; del contrari caurà en les penes greus que són de l'arbitri del bisbe.

La part substancial de les Regles que acabem de transcriure és observada arreu. Totes les llicències que donem a conèixer en el present estudi foren expedides pels Vicaris Generals, en funcions d'Ordinaris de lloc. Els ermitans estaban subjectes als rectors, com a delegats del prelat. Al capítol següent publicuem un cas de prestació d'obediència canònica al «Vicari General del bisbe», per part de l'ermità de Santa Margarida, de Collbató (1487).

La reunió dels ermitans amb la comunitat parroquial, els dies de festa, és com una reminiscència del costum que observaven les agrupacions dels Pares del Desert,⁵⁷ els camaldulencs i totes les congregacions d'anacoretes, així com també els ermitans de Montserrat. L'exigència que sotmet els ermitans a confessar i combregar *coram populo*, tal com subratllen les constitucions del bisbe Pontich, de Girona,⁵⁸ neix de la regla 9.^a del Concili Romà abans esmentat, quan diu: «Confiteantur et accedant Sacram Synaxim ad exemplum et aedificationem reliquorum fidelium».⁵⁹ És curiós de comprovar com les obligacions religioses, que les regles imposen als ermitans, el Codi de Dret Canònic vigent les recull gairebé al peu de la lletra quan parla del deures dels clergues.⁶⁰

En el volum VII de les *Notes històriques* impreses, de mossèn Mas, trobem reproduïdes les «Obligacions del ermità de Nostra Senyora de Montcada, fetas segons la pràctica immemorial dels hermitans», escrites pel rector de Montcada, Joan Cruset, l'any 1870. L'esmentada reglamentació, a més de les condicions religioses bàsiques de les Regles de Benet XIII que acabem d'esmentar, recull la casuística general del país i la particular, derivada del plet sorgit cent anys abans, entre el rector i l'ermità de Montcada. A més, ens aclareix que «las caritats aplegades...» eren la meitat per l'er-

⁵⁶ *Id.*, nota 54.

⁵⁷ "Singuli per cellulas commanent, silentium ingens et quies magna inter eos est; die tantum sabbati et dominica in unum ad ecclesiam coeunt, et ibi semetipsos invicem tamquam caelo redditos vident" (RUFINUS, *Historia Monachorum*, 22; PL 21, 444 C).

⁵⁸ *Op. cit.*, nota 43, p. 75.

⁵⁹ *Id.*, nota 54.

⁶⁰ Lib. II. tít. III n.º 124 ss.; *Código de Derecho Canónico*, Madrid, BAC, 1944, pp. 53 ss.

mità i l'altra meitat per la conservació o reparació de la capella. I a l'ermità li imposa les càrregues d'assistir a totes les processons que es fan a Montcada, per portar la creu, d'ajudar a les misses que es diuen a l'ermita «quan sey encontre», de tocar la campana «per los oficis divins, las oracions o avemarias del matí, migdia y vespre» i de «tocar a bon temps sempre que amenase rohina». Igualment l'ermità no pot admetre «gent facinerosa ni de mala fama... jochs privats... ni cap gènere de ball».⁶¹

El 26 d'abril de 1908 fou redactat un nou reglament o contracte per a la capella de Montcada, en el qual, per primer cop, com a signe social dels temps, a més de les obligacions, es fa esment també de les «garanties» de l'ermità. Entre els deures, es relacionen el de portar un control de les misses, fer la neteja de l'esplanada de la capella i dels camins que hi menen i, una vegada al mes, passar a captar pel poble amb una caixeta tancada. Els drets reconeguts són: contracte per dos anys, sou de dues pessetes diàries, almoïna de quatre rals per missa que ell ajudi, el 25 per 100 de les recaptés fetes anant pel poble, el 50 per 100 de les vendes de medalles i records, l'explotació d'un servei de «fer menjar», etc. Tant l'una com l'altra part, si no volen renovar el contracte, ho han d'advertir amb mig any de temps. (Amb tot, l'ermità no està exempt d'una amenaça sèria: en el cas que falti a una sola condició del contracte, «podrà ésser l lensat de l'hermita deseguida».)⁶²

Com veiem, l'ermità, que als principis havia estat un asceta solitari, ara s'ha convertit en un simple sagristà, administrador o custodi de la capella.

En resum direm que les Regles diocesanes del bisbe Loris i les Regles universals de Benet XIII, influïren decisivament en la regulació jurídica de les capelles ermitanes, a partir de les èpoques respectives en què es varen promulgar.

⁶¹ JOSEP MAS, *La Mare de Déu del Castell de Montcada, a Notes històriques*, op. cit. nota 2, 1910, VII, pp. 234-236.

⁶² *Id.*, pp. 253-256.

III. La professió ermitana

1. CONDICIONS PERSONALS EXIGIDES

Com queda dit, la primera qualitat exigida al qui vol servir en una ermita, és la d'ésser persona de costums honestos i de bona fama; o sigui, com diu la llicència d'un ermità de la capella de Sant Adjutori, de «vida honesta y bons modos» (1769). D'acord amb això i amb les constitucions i regles de Diego Pérez i de Benet XIII, el bisbe fa obrir una informació sobre la vida de l'interessat i, d'acord amb ella, li dóna o li denega la llicència. Aquell que s'estableix en una ermita sense permís de l'Ordinari, queda ex-comunicat.⁶³

De tota la documentació inèdita que aportem al present estudi l'ofici o la professió anterior dels ermitans només consta en tres casos: fra Pons Astors, radicat a la Vall d'Hebron, que és sacerdot (1386); fra Joan B. Fortunat, de la capella de Sant Bertran, que és ermità de l'orde de Sant Pau (1612), i Joan Horta, de Santa Maria de Montcada, que és pagès de Sant Iscle de les Feixes (1717). Nosaltres suposem que la majoria d'ermitans són gent d'extracció camperola, per tal que siguin susceptibles d'adaptar-se a la mena de vida que comporten les ermites, situades en llocs isolats i, molts cops, en possessió de terres aptes per al cultiu. És segur que els ermitans de Sant Adjutori (Sant Cugat del Vallès), havien de ser forçosament pagesos, ateses les obligacions que tenen respecte dels conreus i de la repoblació de la vinya, arbres fruiters i bosc, segons consta en un contracte inèdit que inserim a la part documental. De totes maneres, se'ls obliga a tenir un ofici per tal de poder mantenir-se.⁶⁴

La pràctica de poder disposar d'un hort, d'un jardí, o millor encara, d'un petit verger, és observada per totes les congregacions ermitanes antigues, tal com trobem a Còrdova,⁶⁵ a Mallorca⁶⁶ i a

⁶³ *Op. cit.* nota 28, p. 67, nota 13.

⁶⁴ *Id.*, p. 75.

⁶⁵ "...Cada una de estas casitas tiene un pequeño huerto o jardín que el religioso cultiva para su recreo en las horas no ocupadas por la plegaria o labor manual" (ANTONIO ARAGÓN FERNÁNDEZ, *Las ermitas de Córdoba*, Barcelona, Lib. y Tip. Católica, 1926, p. 31).

⁶⁶ "Si buenamente pueden tener junto o cerca de su celda un ortezuelo, en donde no planten árboles, ni flores ni cosa que nadie cobdicie, sino sólo yervas para comer ellos y escusarse de pedir las o comprarlas, y aprovechará el huerto para que se exerciten y para que trabajen y para que tengan que comer sanctamente. Empero avísales que no pongan en él el amor..." (DIEGO

Montserrat,⁶⁷ tot i que aquest costum té un sentit distint a cada lloc. De la iconografia dels pagesos del segle XVIII, abans de fer-se ermitans, en tenim molts i variats testimoniats; si més no, valgui entre altres el boix dels goigs de sant Medir.⁶⁸

L'edat dels admesos no consta enlloc, però deduïm que, en general, havia de ser gent madura. Quan a Santa Maria de Montcada són conjuntament ermitans pare i fill, el darrer és designat l'«ermità jove». A la «Santa Muntanya», el darrerament admès o el més jove comença a actuar per l'ermita de Sant Jeroni, que és la més apartada del monestir, i a mida que passen els anys n'ocupa d'altres de properes. Cap a mitjan segle XVIII, l'ermità que habita a Sant Jeroni no té més de trenta anys.⁶⁹

Respecte a l'observança del celibat, mentre alguns autors estimen que, al segle XVI, els casats encara són exclosos de la professió ermitana,⁷⁰ per altra banda comprovem qualche cas isolat en què els ermitans són casats i pares de família. Les llicències no solen expressar l'estat civil dels ermitans i per això pensem que, d'acord amb l'antiga tradició eremítica, la majoria són vidus o solters, quan en realitat alguns d'ells podien fer vida de matrimoni. Entre la documentació barcelonina que nosaltres hem reunit, consta que foren casats els ermitans següents:

1550: Bateig d'un fill de Martí Recorda, donat (Santa Maria de Montcada).

1733: Bateig d'un fill de Joan Becerra, que ja era ermità el 1727 (Sant Bertran del Port).

1742: Llicència de matrimoni a Ramon Mas (Sant Llorenç, de Sant Climent de Llobregat).

PÉREZ, *op. cit.* nota 26, f. 17). Miquel Monserrate Geli copia la mateixa idea: "El huertezillo sin flores y curiosidades, sino sólo yervas para comer y escusarse de pedir las o mercarlas. A más de esto el huertezillo ha de ser para ejercitarse a trabajar algunos ratos, sin poner el amor en estas cosas terrenas, sino en las celestiales, divinas y eternas" (*Op. cit.* nota 27, pp. 72-73). D'aquesta i altres cites es col·legelx que M. M. Geli es va inspirar substancialment en les Constitucions de Diego Pérez de Valdivia.

⁶⁷ Vegeu l'estudi de CIPRIÀ M. BARAULT, *Iconografia de les ermites i dels ermitans de Montserrat*, primera edició abreujada a "Miscel·lanea Barcinonensia", Barcelona, 1966, V, làms. 6, 8, 9, 16, 18, etc., i segona edició del mateix treball, publicada en castellà i amb moltes més làmines (*op. cit.*, nota 12, "España Eremitica", pp. 211-226, il. amb 35 làms.).

⁶⁸ Vegeu, per exemple, els "Goigs del gloriós pagès y Martyr Sant Medí", Barcelona, Ioan Iolls, estamper del carrer de Cotoners, segle XVIII. Recordeu també la nota 121bis.

⁶⁹ *Op. cit.* nota 12, "España Eremitica", pp. 191-192 y 205.

⁷⁰ J. PÉREZ DE URBEL: vegeu l'article *Eremitismo* al "Diccionario de Historia Eclesiástica de España", Madrid, CSIC, 1972, II, p. 803.

1744: Casament de Joan Perramon (Sant Domènec, de Cerdanyola).
 1793: Llicència d'esposalles a Pere Balaguer (Sant Antoni de Sarrià).

Mereix un esment especial el cas dels memorables ermitans de Santa Maria de Montcada, dels quals ja hem dit quelcom: Josep-Francesc Cabaner, que és ermità des de 1741 (?) fins a 1774, en què mor, després d'haver enviduat el 1758, i el fill Joan Cabaner i Bosch, que és ermità conjuntament amb el pare, si més no des de 1756, i el succeeix després de mort (1774). Aquest va contreure noces tres vegades i enterrà dues mullers i quatre fills a la tomba de la capella; el 5 de febrer i el 30 de desembre de 1759, respectivament, donà sepultura a dos albats, nascuts de la primera esposa el mateix any. La tercera muller era filla de l'ermità del Puig de la Creu (Castellar del Vallès). L'arbre de família dels Cabaner es presta a diferents consideracions i, entre altres, a l'estudi de les aliances familiars entre ermitans i a llur dinamisme prolífic. És evident que al segle XVIII els casats no eren exclosos de la vida ermitana. Això es comprèn, perquè en realitat els ermitans ja no fan cap vot i, encara que prometin obeir el prelat, no són persones consagrades, ni gaudeixen del privilegi eclesiàstic, ni tenen cap intenció penitent ni contemplativa; no busquen la soledat, sinó que són portats a viure en una ermita com una «professió» més.

Entre els nostres papers, no hem trobat cap llicència expedida a nom femení, mentre advertim com en documents oficials de 1808 és apel·lada amb el títol d'ermitana Maria Cabaner —esposa de l'ermità Joan Cabaner i Bosch, probablement difunt—, la intrèpida dona que salvà de les mans dels francesos la venerada imatge de Santa Maria de Montcada. Això significa, salvant aquest cas, que a Barcelona les dones eren descartades. En canvi, a les diòcesis de Pamplona i Terol, fins al segle XVII comprovem encara l'existència de «seroras» i «fraylas».⁷¹

Finalment, hem de dir quelcom sobre la cultura exigida als ermitans, ja que la major part dels anacoretas d'Egipte eren analfabets i no sabien parlar les llengües cultes. Concretament, segons la *Historia Monachorum*, l'abat Or, quan s'endinsà al desert era il·letrat i, sense haver-lo ensenyat ningú, va rebre de Déu el do de saber llegir.⁷² Així mateix, l'ermità mallorquí Joan Mir i Vallès, que va dictar el *Libro de la vida monástica i eremítica* (1670) a Miquel

⁷¹ *Op. cit.*, nota 28, p. 72.

⁷² *Op. cit.*, nota 22, I, p. 23; IV/1, pp. 29-33.

Montserrat i Geli, «no sabía leer ni menos escribir».⁷³ Diego Pérez diu que «los más son gente sencilla y no letrada».⁷⁴ No obstant, malgrat no ésser instruïts, els personatges esmentats no eren pas incultes, sinó homes plens de doctrina que alimentaven a través de la contemplació.

L'any 1729, a Montserrat, els visitadors ordenen que no s'admeti cap ermità sense saber llegir ni escriure.⁷⁵ A la «Santa Muntanya» hi va haver tostemps solitaris molt cultes, com Pedro Alonso de Burgos (vest. 1536-1572) i l'autor anònim del *Llibre d'amorettes*, atribuït a un ermità del segle XIV,⁷⁶ però n'hi va haver també d'il·letrats.

Als darrers temps de les reglamentacions s'exigeix un mínim de formació religiosa i que els dies festius la completin, tal com hem dit, assistint a la catequesi i a les prèdiques de la parròquia. De la major part dels documents exhumats per nosaltres, es desprèn que els ermitans han de saber llegir i escriure, almenys per a poder portar els llibres de comptes de les almoines recollides i el control de les visites i misses.

2. L·LICÈNCIA DEL BISBE

Com hem vist en parlar de la Regla, la llicència del bisbe o de l'ordinari de lloc constitueix la base de l'*status* jurídic del legítim ermità. Sense aquest requisit no hi pot haver anacoreta lícitament establert.

La major part de vegades, el bisbe no acostuma d'actuar d'una manera personal, ans generalment ho fa per delegació, a través dels Vicaris Generals, i, quan la seu està vacant, el Vicari Capitular elegit es converteix en l'Ordinari de lloc. Gairebé la totalitat de les llicències que publiquem són lliurades pels Vicaris Generals.

La llicència comporta l'acatament que l'ermità presta al bisbe i el permís que aquest li dona per vestir l'hàbit i recaptar almoines. De l'hàbit i de les almoines, en parlarem més endavant. Referent a l'obediència, és difícil de precisar fins quan aquesta va constituir un vot religiós, fet davant Déu —si mai va fer-se d'aquesta manera—,

⁷³ *Op. cit.*, nota 27, p. 121.

⁷⁴ *Op. cit.*, nota 26, *Documentos particulares*, "Prefación al lector", f. 8v sense numerar".

⁷⁵ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, p. 189.

⁷⁶ *Id.*, nota 40.

i a partir de quin moment passa a ser una simple promesa temporal que no obliga. Els ermitans de Sant Pau, de Mallorca, subjectes a una regla, segons explica M. M. Geli, feien cinc vots: «...Vivir en perpetua Soledad, debaxo de Obediencia, Pobreza y Castidad, con la Mudança de mis malas costumbres en buenas». ⁷⁷ A la «Santa Muntanya», de Montserrat, fins a 1326 els ermitans presten els vots consuetudinaris d'obediència monacal, segons la Regla de sant Benet, i de castedad i pobresa, davant Déu i el bisbe de Barcelona; però a partir de 1333 les obediències són fetes només als priors. ⁷⁸ Si tenim en compte que els nostres ermitans s'han de considerar com un cas a part, aquests exemples no ens il·lustren gaire sobre el problema que aquí ens plantegem.

Des de temps molt remots, podem establir que els ermitans de la nostra terra, no subjectes a una regla o a una organització determinades, com els de Mallorca i de Montserrat, ja no formulen vots, bé que això no és obstacle per a prestar l'obediència deguda al bisbe i per viure en una mística soledat i puresa de cor. Ens manquen dades per a poder deduir si les obediències es presten una vegada tan sols, en prendre possessió, o bé després, d'una manera més o menys periòdica. L'important document que presentem fa referència a una persona que ja era ermità per l'abril de 1487 ⁷⁹ i diu així:

Ermita de Santa Margarida (Collbató) 1487, abans del 30 de juny.

«Fr. Valentí Struc, honest ermità de l'església de Santa Margarida, a la parròquia de Sant Corneli de Collbató, bisbat de Barcelona, presta canònica obediència en mans i poder de Joan Andreu Sorts, canonge i Vicari General del Bisbe.» ⁸⁰

Per tal d'arrodonir els elements constitutius de l'*status* jurídic de l'ermità, tenim, d'una banda, les llicències escrites que aquest rep del bisbe i que constitueixen una veritable credencial, que el reconeix com a ermità davant del rector de la parròquia on és la capella. Aquest document servia perquè el rector donés possessió a l'ermità. De l'altra, comptem amb l'obediència escrita que l'ermità lliura a mans del prelat.

⁷⁷ *Op. cit.*, nota 27, p. 105. Per més detalls, llegiu també les pp. 94 ss. i 103-104.

⁷⁸ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, pp. 167-168.

⁷⁹ Arx. Episc. Mont., 77, anys 1485-1490.

⁸⁰ Arx. Episc. Collbat, après 1485-1493 (Notes de mossèn Mas, Ms. X, f. 172v).

La llicència del bisbe és igualment necessària quan un particular (1693)⁸¹ o un rector (1730)⁸² volen bastir una capella ermitana. L'any 1691, a Santa Maria de Montcada, trobem una llicència en la qual consta, expressament, que l'ermità ha d'estar subjecte al rector; aquesta clàusula no és necessària, si pensem que tot rector és el delegat local del bisbe.

El 1724, en plena eufòria filipista, el capità general de Catalunya, comte de Montemar, nomena l'ermità de Sant Bertran —capella situada al peu de Montjuïc— i el bisbe li dóna les llicències. És l'únic cas de patronatge o d'intromissió del poder civil que hem pogut observar.

A la capella ermitana de Sant Adjutori, dins de la jurisdicció del monestir de Sant Cugat del Vallès, radicava el benefici de Santa Maria del Bosc, l'obtentor del qual —que era un sacerdot secular— gaudia de tots els drets. Per aquest motiu, primer de tot l'ermità ha de cloure tractes amb el beneficiat, el qual li imposa unes condicions oneroses (27 abril 1733), i després el bisbe li expedeix la llicència (30 abril), segons adverem a la part documental. Altres vegades, és l'abat de Sant Cugat, en nom de l'Ordinari, qui estableix els pactes i fa el nomenament de l'ermità (1769).

Els eremites que depenen d'un monestir i que conserven la direcció d'un pare espiritual, tenen un estatut més complex, perquè estimen la soledat, es consagren a la contemplació i practiquen un ascetisme dur. A partir del segle xv, aquest tipus d'ermità ha minvat molt i els que trobem installats a les capelles, vagament poden ésser tinguts com una simple reminiscència dels Pares del Desert. Per les prescripcions que se'ls donen, deduïm que queden reduïts al paper de simples custodis.

3. HÀBIT

Per escriure aquest capítol comptem amb el doble suport dels subsidis històrics i de la iconografia cristiana. Un bon repertori dels primers, relatiu als Pares del Desert, el trobem a la introducció de l'obra d'A.-J. Festugière, *Les moines d'Orient*,⁸³ a la qual hem de re-

⁸¹ Capella de Sant Climent i Sant Justí, de Sarrià. Vegeu les peticions fetes per Joan Coll (1797) i pel seu fill Francesc d'A. Coll (1864), referents al trasllat de la capella de Sant Antoni, de Cerdanyola.

⁸² Capella de Sant Antoni i Sant Domènec, de Cerdanyola. En aquest cas, la llicència fou donada al prior de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron "i com a tal, rector de Sardanyola". Vegeu la part documental.

⁸³ *Op. cit.*, nota 22, pp. 19-20.

còrrer tantes vegades; seria pueril repetir-lo aquí. Per a l'estudi de les altres èpoques, ens servim de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques habituals en el present treball.

Respecte a la iconografia, hem utilitzat, primer de tot, la famosa obra del benedictí Jacobus Cavacius, *Illustrium Anacoretorum Elogio*,⁸⁴ il·lustrada amb trenta làmines insuperables de Francesco Valesio, gravador al burí i marxant d'objectes d'art, nascut a Bolònia vers el 1560. L'obra és impresa a Venècia l'any 1612, mentre que les planxes foren treballades per Valesio i estampades per Guidotti a Bolònia.⁸⁵ Els meravellosos gravats de Valesio (*làms. 1 i 2*), dels quals posseïm una *suite*, a més del seu mèrit artístic i tècnic tenen una gran importància des del punt de vista documental; cosa que comprovem comparant els detalls de les làmines amb les descripcions que les fonts literàries ens donen de la vida dels Pares del Desert, durant els segles iv i v, a la Tebaida, a Palestina i a la regió de Constantinoble. Una altra raó que abona el valor testimonial de Valesio, consisteix en el fet que la seva producció gràfica fos copiada per gravadors posteriors prestigiosos, tals com Jean Le Clerc i els seus col·legues⁸⁶ (a la darrerria del segle xvi i primeria del segle xvii) i per Luigi Ceroni⁸⁷ (segle xix), tots ells establerts a París.

A part l'obra de Valesio —que acostuma a ser poc coneguda, perquè és molt rara—, consultem el tresor iconogràfic del nostre país, especialment ric en boixos i pintura, i els tractats de simbologia cristiana que anem indicant a les notes de peu de pàgina.

Entrant ja en el tema del vestit de l'ermità, direm que entre els primers ascetes s'insinua la tendència d'un despullament absolut,

⁸⁴ Brunet (*Manuel du libraire*, I, p. 1694) i Graesse (*Tresor de livres rares*, II, p. 90), copiant-se mútuament, descriuen una altra edició: Jacobus Cavacius, *Illustrium Anacoretorum Elogio sive Religiosi viri musaeum*, Venetils, typ. Pinelliana, 1626, 157 pp., 30 làms., una vista de Bassano i un frontispici, per Francesco Valesio. A més, donen notícia de l'edició de Roma, de 1661. Afirmen també que les mateixes làmines varen ser reproduïdes a la *Raccolta de SS. PP. nel Deserto* (Bolònia, 1763), fent constar erròniament com a dibuixant i gravador a Gio. Luigi Valesio. (Dóna compte de l'esmentada fallàcia Gio. Gori Gandellini, a *Notizie istorique degl'intagliatori*, Siena, Vincenzo Pazzini, 1771, t. III, pp. 332-333.)

⁸⁵ *Id.*

⁸⁶ A més de gravador, Le Clerc era editor i treballaven per ell diferents professionals del burí (Karl van Bockel, Johann van Halbeek, Joh. Mich. Probst, Jan Swelinck, etc.), que il·lustren les obres *Oraculum anachoreticum*, *Trophaeum vitae solitariae* i *Solitudo sive vitae foeminarum anachoritarum*. Le Clerc tenia l'obrador al carrer de Sant Joan del Laterà.

⁸⁷ El gravador romà Ceroni, establert a París, va il·lustrar l'obra *Las vidas de los Padres de los desiertos de Oriente*, edició preparada per E. Veullot a París, Luis Vives, 1891-1896, toms I-VI.

d'un retorn a la vida primitiva i selvàtica. D'una banda tenim l'exemple d'Elies, el gran solitari del poble de Déu, que vesteix una pell i porta els lloms cenyits d'un cingol,⁸⁸ i d'altra part, el paral·lel de Joan Baptista, el primer eremita cristià, que s'abrigava amb una peça de pèl de camell, lligada amb una corretja de cuir a la cintura, i s'alimentava de llagostes i mel silvestre.⁸⁹

D'altres creuen que la renúncia ha d'arribar fins a la nuesa total —la «nuditas naturalis»⁹⁰— i fins a perdre la pròpia figura humana i tornar-se com a bèsties. D'acord amb aquests principis, els solitaris mengen herbes i rels crues, romanen completament nus i cobreixen tan sols les parts púdiques amb espesses cabelleres. Podem esmentar santa Maria Egipcíaca, nascuda a l'Egipte i ermitana a Palestina, prop del Jordà; la llegendària santa Maria Magdalena, penitent a Provença; sant Onofre de Tebaida, que només porta un cinyell de pàmpols i la cabellera i barba llargues (*làmina 1*); sant Pau «primer ermità», també profusament barbat i amb un ample cinturó teixit de fulles de palmera: aquest habita en una cova prop de Tebes i viu cent tretze anys, seixanta dels quals en l'isolament absolut.

Com a models d'aquesta tendència, farem memòria encara de l'eremita Simeó, descrit d'una forma molt realista per Teodoret: «Té l'aire salvatge, la cabellera hirsuta i greixosa, la pell de la cara tota arrugada, els membres esquelètics i està cobert d'un cassigall de fulles de palmera cosides entre elles».⁹¹ No creiem pas que aquesta paorosa imatge sigui exagerada, si tenim en compte les espantoses condicions en què viuen els carvernícoles, els estilites i els reclosos del desert, sense aigua ni combustible, mancats de robes i d'aliments bàsics, impeditos per a posar en pràctica les mínimes mesures higièniques. Els eremites que descrivim són veritables rels plantades en terra àrida, sense forma ni beutat, menyspreats dels homes, barons de dolors, familiars de la sofrença, que volen configurar els suplicis i la mort del Crist, segons la visió profètica d'Isaïes.⁹²

Tenim també l'exemple de sant Benet, retirat en una cova

⁸⁸ II Reis 1, 8.

⁸⁹ Mt 3, 4; Mc 1, 6.

⁹⁰ Pensem en el gest de despullament de Sant Francesc, davant de son pare i del bisbe d'Assís. Els casos de penitents nudistes són repetits arreu (*Vitae Patrum, op. cit., nota 22, id.*); el seu lema era "Fuig de l'home i seràs salvat".

⁹¹ *Historia religiosa*, 6; PG 82, 1361, A/C.

⁹² Is 53, 2 ss.

estretíssima durant tres anys; uns pastors el descobriren entre les mates, vestit de pells i, quin devia ser el seu aspecte, que el prengueren per una bèstia.⁹³ Tot això no obsta perquè la majoria de solitaris adoptin un indument mínim i senzill, com el que devia portar la gent necessitada del Pròxim Orient.

Joan Cassià és el primer autor monàstic que tracta *in extenso* de l'hàbit religiós i, basat en els antecedents d'Elies, Joan Baptista, els apòstols Pere i Pau, etc., creu que el senyal inequívoc que caracteritza l'home de Déu és el cingol. Segons ell, designa la castedat i continència que ha de florir entre els homes consagrats.⁹⁴ Referent al vestit, vol que sigui ben simple, que respongui a una pobresa honesta, que defensi el pudor i guardi de les inclemències dels temps. Prohibeix l'ús del cilici, perquè dificulta el treball i té el perill de fer caure en la supèrbia.⁹⁵ Pren dels monjos d'Egipte la cogulla, que aquests copien dels infants,⁹⁶ la túnica de lli, de mànega curta,⁹⁷ l'escapulari⁹⁸ i, quan fa fred, l'esclavina⁹⁹ i la capa de pell de cabra. Accepta per als solitaris el bastó propi dels apòstols i profetes,¹⁰⁰ que també porten els Pares del Desert i, seguint el consell evangèlic,¹⁰¹ refusa anar calçats; amb tot, quan el rigor del temps s'imposa, no impedeix que protegeixin els peus amb sandàlies¹⁰² (làmina 2). Cada peça de vestir té per Cassià un simbolisme místic.

Cassià no menciona el cabell ni la barba incultes, com a signes de la professió anacorètica i de la negació del món,¹⁰³ perquè segurament, durant el seu temps (segles iv-v) i en el seu país, la gent humil devia anar d'aquesta manera.

La iconografia de Francesco Valesio, referent als eremites (làmines 1 i 2), ens permet inventariar les peces següents:

⁹³ Sant GREGORI EL GRAN, *Vida i miracles de sant Benent*, Montserrat, 1955, cap. I, pp. 7-8.

⁹⁴ *Instituciones*, Madrid, Rialp, 1957, I.

⁹⁵ *Id.*, II.

⁹⁶ *Id.*, III.

⁹⁷ *Id.*, IV.

⁹⁸ *Id.*, V.

⁹⁹ *Id.*, VI.

¹⁰⁰ *Id.*, VII-VIII. Vegeu també el text significatiu de sant Pau (Hebr 11, 37-38).

¹⁰¹ Mt 10, 10.

¹⁰² *Op. cit.*, nota 94, IX.

¹⁰³ CH. CAHIER, *Caracteristiques des saints dans l'art populaire*, Paris, Lib. Poussielgue Frères, 1867, I, p. 376. A més, vegeu l'estudi fet per nosaltres, junt amb Josep M.ª Miró, *Noves troballes arqueològiques al cenobi de Vallbona i als seus voltants* (a "Boletín Arqueológico", Tarragona, IV, fasc. 121-124, 1973-1974, pp. 35-49, il.), en el qual presentem una mènsula que pot ser interpretada com un símbol del desert i de la vida solitària.

La *túnica*, de diverses llargades, pròpia de l'àrea mediterrània i d'una manera especial dels països de l'imperi romà, que ha esdevingut l'hàbit religiós i litúrgic per excel·lència. Els ermitans la porten fins als peus, però la mantenen aixecada uns trenta o quarante centímetres de terra, per mitjà d'un cenyidor, quan es posen a treballar o caminar.

El *cíngol* o cenyidor de cuir, que serveix per a ajustar i recollir la túnica i que, a més de ser símbol de la castedat, també significa que la persona que el porta està presta per al servei de Déu.¹⁰⁴

L'*escapulari*. Peça lleugera de roba, amb caputxa, que descansa sobres les espatlles i cau per davant i per darrera. Simbolitza el jou de Crist.¹⁰⁵

La *capa* d'abric, volada i sense mànegues, oberta per davant, que és un dels induments més característics dels ermitans. Dels gravats de Valesio no es pot deduir amb certitud que en portessin, almenys durant els primers temps. La capa és una peça tardana.

La *gaiata* rústega dels pastors, encorbada per la part de dalt. Serveix per a trescar per camins i llocs pendents i pedregosos; per això és l'emblema dels pelegrins.¹⁰⁶ Té un sentit pastoral i, per ésser propi dels homes d'edat avançada, és l'atribut de la longevitat.¹⁰⁷ La gaiata o crosseta en forma de tau, amb el puny a guisa de creu egipciaca (de la qual, de vegades, penja una campaneta), és un atribut de sant Antoni i té el mateix significat que la gaiata senzilla.

A més, penjats al cinyell, la major part dels ermitans porten els objectes que enumerem a continuació:

El *salteri* o *psaltiri*; en castellà «cuentas» i en francès «chapelet». Enfilall de grans de diverses mides, units rústicament per mitjà d'un cordill, que serveix per a comptar oracions. Té la forma d'una tira o d'un rosari irregular (*làmina 2*) i és el precedent que té sant Domènec de Guzman per establir la «corona» actual, amb denes uniformes o separacions de deu grans per a cada un dels «misteris».^{107bis}

La *claca* o *xasca* (*làmina 2*); senzill aparell de fusta d'un so sec,

¹⁰⁴ GEORGE FERGUSON, *Signos y simbolos en el arte cristiano*, Buenos Aires, Emecé Edit., 1956, p. 253.

¹⁰⁵ *Id.*, p. 231.

¹⁰⁶ *Id.*, p. 251. Vegeu també J. FERRANDO I ROIG, *Simbologia cristiana*, Barcelona, J. Flors, Edit., 1958, p. 31.

¹⁰⁷ *Id.*, p. 238, i *op. cit.*, nota 103, p. 126.

^{107bis} Un estudi galrebé exhaustiu dels enfilalls de grans o de les cordes de nusos, dits "paternosters", que foren un precedent dels rosaris, el podem veure a l'obra de V. SERRA I BOLDÚ, *Llibre d'or del Rosari a Catalunya* (Barcelona, Oliva de Vilanova, 1925), pp. 6-17, 253-254, etc., amb abundoses il·lustracions.

semblant al de les castanyoles, que s'usa en alguns ordes monàstics amb la intenció de fer un senyal que no trenqui el silenci (per exemple, per tal d'advertir el començament o el final d'una tasca). Al cenobi de Vallbona se'n diu *tust* i ha fet servei fins ara, a la monja que presideix, per a assenyalar el temps dels punts de meditació.

La *tauleta de cera* per a escriure, que usen els pobles cultes, sobretot els romans.¹⁰⁸

La major part dels anacorettes gravats per Valesio van descalços. Però n'hi ha uns quants que porten babutxes,¹⁰⁹ com les que usen avui els moros, i un sol ermità que està proveït d'una mena de xancletes de fusta *sui generis*.¹¹⁰

En resum direm que els trets característics dels ermitans són: la barba i els cabells abundants i incultes, la túnica cenyida amb un cingol, l'escapulari, la capa de caputxa i la gaiata. A més dels testimoniatges que acabem d'aportar, ens ho confirma tota la documentació posterior.

Tenim, en primer lloc, Ramon Llull, que viu una profunda experiència eremítica a Randa i a Miramar, i que, a través de les seves obres,¹¹¹ esguarda amb preferent simpatia a tot aquell que ha fet el propòsit d'«estar sol en los munts e viure de les herbes e vestir scilici per destruir la carn».¹¹² D'entre les obres rimades de Llull, cal esmentar el poema *Lo desconhort*, en el qual ens dóna una descripció de la figura popular de l'ermità, que esbossa amb els versos següents:

Enaixí eu estant en melanconia,
esguardé e vi un hom qui venia,
un bastó en sa mà e gran barba havia,
e en son dors cilici, e qui pauc vestia.
Segons son captener ermità havia.¹¹³

¹⁰⁸ Recordem el passatge de la circumcisió de Joan, quan el seu pare Zacaries, que havia quedat mut, demana les taules i escriu el nom que li han de posar (Lluc 1, 57 ss.).

¹⁰⁹ Vegeu els gravats n.ºs. 2, 11 (només quan va de camí), 12, 20, 22 26 i 30. Tant aquí com a les notes següents ens referim als gravats de F. Valesio.

¹¹⁰ Es refereix al prevere Eulogi (gravat n.º 17), aquell que tenia d'una forma molt acusada el do del discerniment dels esperits (*op. cit.*, nota 22, IV/1, pp. 100-101).

¹¹¹ Vegeu les obres *Llibre d'amic e amat*, *Llibre de contemplació*, *Llibre de Blanquerna*, etc. Les primeres edicions de *Blanquerna* (València, Johan Joffré, 1521) van il·lustrades amb una bellíssima estampa que representa Ramon Llull vestit d'ermità, la qual guarda una gran similitud amb els gravats que aquí estudiem.

¹¹² *Doctrina pueril*, Barcelona, Barcino, 1972, p. 192.

¹¹³ *Obres essencials*, Barcelona, Edit. Selecta, 1959, I, p. 1309.

El cilici, que havia prohibit Cassià,¹¹⁴ és una camisa aspra o un cinyell de pèl gruixut o de cadenetes de ferro, que es porta damunt dels lloms per esperit de mortificació. Segons M. M. Geli, l'any 1666, quan ell escriu el seu llibre, encara l'usen els ermitans de Mallorca. Detalla que sobre del cilici hi va una túnica estreta de «panyo» gruixut i bast, de color castanya, i al damunt, una segona túnica coneguda amb el nom de «cota» i, encara, un escapulari amb caputxa.¹¹⁵ A més, quan surten de l'ermita, porten una capa curta i espartenyas. No gasten mitges.¹¹⁶

A les ermites de Còrdova vesteixen hàbit, cinyell de cuir i escapulari amb caputxa; les peces de roba són de «panyo» de color terrós.¹¹⁷

A la «Santa Muntanya» els ermitans a penes es diferencien dels monjos, llevat del color bru i que, en lloc de cogulla, porten capa. També la caputxa i la capa són notòriament folgades i, segons deduïm de la iconografia,¹¹⁸ els ermitans, a més de caputxa, gasten «solideo».¹¹⁹

Però ja hem dit a bastament que els eremitoris que acabem de citar són casos a part, per tal com depenen d'un orde religiós o bé perquè s'han constituït en congregació. Els eremitoris que més ens interessin són els de dret diocesà, que viuen escampats per les àrees parroquials i depenen del bisbe. Dintre d'aquesta modalitat subratllem els exemples següents: A les Constitucions de Diego Pérez de Valdivia, s'aconsella als ermitans de Barcelona que portin «escapulario y capilla», segons el criteri de Cassià, i també «cogulla» de color terrós («pardo») o negre, de «sayal» o de «burel».¹²⁰ Pel desembre de 1519, els jurats de la Selva del Camp, per mitjà de

¹¹⁴ *Id.*, nota 95.

¹¹⁵ Ell diu «cogulla» (en llatí cuculla), amb el sentit de «capulla» o «caputxa».

¹¹⁶ *Op. cit.*, nota 27, p. 34.

¹¹⁷ *Op. cit.*, nota 65, p. 30.

¹¹⁸ *Op. cit.*, nota 67, 1.^a edició, p. 51, làms. 22 i 23. Segons un gravat d'Hubert Otteren, relatiu a Montserrat (segona meitat del segle XVII), darrera de l'abat es veu l'ermità, amb llarga barba i cobert amb capa (*op. cit.*, nota 67, p. 216, làm. 8 de la segona edició). Igualment, la pintura del monjo Andreu Riccl († 1681), ens mostra un ermità de la «Santa Muntanya», amb barba, *gayato* i capa (*id.*, p. 225, làm. 32). De passada, direm que ens fa quelcom estrany que, en una antologia tan àmplia com Cebrià Barault no esmenti l'estampa en què es veu un ermità que conrea l'hortet: és un coure de Jean Adam (s. XIX) sobre un dibuix de Christophe Civeton (1796-1831). Aquest gravat té un remarcable interès pels detalls que ens dona de les eines de pagès emprades per l'ermità, així com també sobre la seva indumentària i la instal·lació de l'ermita.

¹¹⁹ *Id.*, làms. 16, 21 i 22.

¹²⁰ *Op. cit.*, nota 26, ff. 23v-24v.

solemnes capitulacions, s'obliguen a haver de fornir a fra Jaume Buschà, ermità de la capella de Sant Pere del Puig, «de dos en dos anys, un hàbit, e cada any dues camises d'estopa e dos parels d'espardenyes o de sabates e uns calsets».¹²¹ La notícia no ens aclareix res de com era l'hàbit, però sí que és bastant significativa respecte a la roba interior que usen els ermitans i també, probablement, la gent senzilla del Camp de Tarragona.^{121bis}

El Concili de Lima i les sinodals diocesanes del segle XVI, exhumades per Orlandis, concreten que l'hàbit ha de ser de tela negra i consisteix en «saya y cogulla o saco de jerga».¹²² Aquí també «cogulla» té el sentit etimològic de «capucho».¹²³ Les paraules «saya» («sagia») i «saco» («saccus»), són sinònims de «túnica» de tela grossera i tosca.¹²⁴

En altres llocs s'especifica que han de vestir «saco y correa, sin escapulario ni capilla»¹²⁵ —que són, justament, les quatre peces distintives de la indumentària ermitana—; és possible que la prohibició de l'escapulari i la caputxa sigui deguda a la semblança que aquest hàbit tenia amb el d'algun orde religiós establert a la mateixa demarcació. Els Ordinaris de lloc tenen sempre un marcat interès perquè els ermitans no es confonguin amb els clergues ni amb els membres de les congregacions aprovades.

L'any 1694 els jurats de la Selva del Camp s'obliguen a subministrar un «escapulari» i una «capulla»¹²⁶ a Pere Joan Llauradó, que fou admès per ermità de Sant Pere del Puig.¹²⁷ El 22 de maig de 1706 és detingut l'ermità de Sant Pere per haver contribuït a la fundició de moneda falsa, que uns malfactors organitzaren dins la capella, i abans de lliurar-lo en mans de la justícia, fou degradat: «lo destituhiren, li llevaren lo hàbit y la barba y se'l emportaren pres».¹²⁸ El fet de rapar-lo creiem que és molt significatiu per a

¹²¹ *Op. cit.*, nota 44, p. 54.

^{121bis} A part dels golgs de sant Isidre Llaurador, que acostuma de ser representat amb la indumentària dels pagesos, tenim els de sant Medir, editats per Joan Jolis a la darrerria del segle XVIII, vestit com un agricultor català. Aquests darrers ens donen una idea de com anaven vestits, als darrers temps, els ermitans de les nostres contrades (*op. cit.*, nota 139, 1939, I, p. 279).

¹²² Constituciones de Calahorra, de 1698 (*op. cit.*, nota 28, p. 74).

¹²³ Vegeu nota 115.

¹²⁴ J. COROMINAS, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Madrid, Gredos, 1954, II, p. 1048.

¹²⁵ Constituciones de Santiago de Uclés, de 1741 (*op. cit.*, nota 28, pp. 74-75). Vegeu, a més, la nota 114.

¹²⁶ Vegeu la nota 115.

¹²⁷ Vegeu la nota 44, p. 24.

¹²⁸ *Id.*, p. 55.

remarcar la importància que tostemps s'ha donat a la barba com a tribut dels ermitans.

Orlandis creu que per als ermitans no hi havia imposició d'hàbit.¹²⁹ Nosaltres no hem trobat referències d'aquesta cerimònia, ni tampoc de l'obligatorietat de portar l'hàbit, si fem excepció d'un cas que esmenta una Consueta de la parròquia barcelonina de Sants, l'any 1787, referent a l'ermità de la Mare de Déu del Port, que diu així: «Primo, deu anar vestit ab decència y portar lo sant escapulari que han acostumat sos antecessors...».¹³⁰

Les llicències inèdites que nosaltres donem a conèixer, entre les que fan menció de l'hàbit, dues pertanyen a la capella de la Mare de Déu de les Feixes. La primera és del 12 de gener de 1716 i autoritza Jacint Borrull «per vestir el hàbit de ermità, beneït per qualsevol sacerdot», i la segona, datada el 25 de juny del mateix any, dóna facultat «a J. Senpere (?) per poguer vestir y portar hàbit d'ermità». Encara que en aquesta darrera no consta que l'hàbit hagi de ser beneït, no obstant això es presuposa sempre. Una circumstància interessant és que digui «vestir y portar hàbit», com si amb el primer verb volgués expressar la imposició formal de l'hàbit religiós i, amb el segon, la facultat de portar-lo. Si és així, aquesta fóra la primera notícia que trobem d'una cerimònia de vestició.

Segueixen una llicència i un document relatiu a la Mare de Déu de Montcada. La primera, del 10 de març de 1691, només dóna fe de «vestir l'hàbit d'ermità». L'altre escrit pertany al bisbe Francisco del Castillo y Vintimilla (1738-1747), el qual, amb data de l'11 de juny de 1744, amenaça l'ermità, «baix pena de privació de hàbit», si no dóna compte anualment al rector «de tot lo que haurà colectat y gastat per dita capella». L'ermità J.-F. Cabaner té dona i fills i la novetat del document consisteix a provar que, no obstant aquestes circumstàncies, té dret i fa ús encara de l'hàbit.

Finalment, vegem la patent lliurada el 16 de juliol de 1769, per dom Bonaventura Goyalà, abat de Sant Cugat del Vallès, en nom de l'Ordinari de lloc, a favor de Bartomeu Maxardó, nomenat per fer-se càrrec de la capella de Santa Maria del Bosc, perquè «pugui vestir el hàbit d'ermità, un cop beneït pel Domé de l'església parroquial...».

Acabarem assenyalant que M. M. Geli, en el seu conegut llibre, ens dóna les fórmules de la petició, benedicció i imposició de l'hàbit

¹²⁹ *Op. cit.*, nota 28, p. 74.

¹³⁰ *Op. cit.*, nota 30, pp. 92-93.

a l'ermità novici, segons s'observava al desert de la Santíssima Trinitat de Mallorca, pel gener de l'any 1666.¹³¹ A Montserrat també es feia la vestició.¹³² Cal tenir en compte que en aquests casos es tracta d'autèntiques congregacions.

Quant a la iconografia catalana, a part de la que fa referència a les ermites i als ermitans de Montserrat, estudiades per Cebrià M. Barault, citarem les representacions de l'hàbit i altres induments eremítics que posem a continuació:

a) Retaule procedent de l'ermita de la Bovera, a Guimerà, pintat pel tarragoní Francesc Olives, l'any 1481; ara és al Museu Episcopal de Vic. El fragment que reproduïm (*làmina 4*) representa la invenció de l'escultura de la Mare de Déu, que algú havia guardat dins d'un amagatall fet a la soca d'una alzina. La pintura posseeix els principals elements que són propis de les imatges «trobades», o sigui, l'abric on ella és guardada, el bou en actitud reverencial i l'ermità.

La llegenda ingènua afirma que la Mare de Déu de la Bovera fou «trobada» o detectada per un bou que, fugint del pastor, es prosternava davant on era oculta la imatge.¹³³ La figura del bou agenollat, que veiem en altres representacions, aquí no fa menció d'una manera exclusiva al descobriment, ans es refereix també a la veneració deguda a la imatge.¹³⁴ La presència del bou es funda en aquell text profètic d'Isaïes, relatiu al naixement de Jesús, que diu:

«El bou coneix al seu Senyor,
i l'ase, l'estable del seu amo;
Israel no ho coneix,
el meu poble no ho vol entendre.»¹³⁵

Més que voler constituir, doncs, un document llegendari o històric, l'allegoria del bou agenollat té una intenció apologètica fonda, com deduïm del text transcrit, puix que si els animals humils presten acatament al misteri, ¿què haurem de fer els homes, éssers intel·ligents?

El bou que acostuma a posar-se al costat de l'ermità, també pot ésser una allegoria del retir de l'erm, segons comprovem a través

¹³¹ *Op. cit.*, nota 27, pp. 97-100.

¹³² *Op. cit.*, nota 12 *La "Santa Montaña"*, p. 189.

¹³³ SANC CAPDEVILA, *El santuari de la Bovera*, Tarragona, Suc. de Torres & Virgili, 1929, p. 9. Segueix a Narcís Camós.

¹³⁴ *Op. cit.*, nota 104, p. 5.

¹³⁵ Is 1, 3.

d'un text de Cassià, en el qual es fa l'elogi de l'abat Pafnuci, un dels solitaris d'Escet, famós per la seva paciència: «...El seu amor a la soledat ha sigut sempre tan gran, que els altres anacoretas li han donat el nom de «búbal», que vol dir «bou salvatge», degut al seu desig innat d'amagar-se al desert i pel gust que té de romandre ocult constantment».¹³⁶ Remarquem que a la major part dels boixos relatius a imatges trobades, a la nostra terra, hi figura gairebé sempre el bou.

Deixant de banda el comentari exegetíc a què ens ha conduït la glossa de la presència i actitud del bou, ens fixarem ara en la representació de l'ermità, el qual ens mostra les peces essencials de la indumentària pròpia: la túnica, el cingol, la caputxa, la capa, la barba i la gaiata. El bou li tapa els peus i no podem veure quina mena de calçat porta. L'eremita està amb les mans juntes, en una postura orant. Ens sorprèn que sobre la capa el pintor l'hagi guarnit amb un coll de joglar, el qual desdiu per complet de la seriosa austeritat ermitana.

b) Boix que ornamenta els *Goigs de Nostra Senyora de Montcada* (làmina 5), estampats per Antoni Lacavalleria, de Barcelona, l'any 1659. Fou reproduït per Joan B. Batlle, en el volum *Los goigs a Catalunya*,¹³⁷ i per Joan Amades i Josep Colomines, en el repertori d'*Els Goigs*.¹³⁸ Aquests autors mostren com l'expressat boix figura en altres goigs que pertanyen a distintes advocacions i que també foren impresos per cases diferents; així el veiem en les *Cobles de la Verge Maria de la Gleva*,¹³⁹ en els *Goigs de Nostra Senyora de Grasolet*¹⁴⁰ i en els *Goigs de Nostra Senyora de la Serra de Pinós*.¹⁴¹ Atesa la coincidència —malgrat petites diferències de detall— i havent comprovat que els boixos que comentem no figuren en altra classe d'impresos, Amades i Colomines estan convençuts que els boixos iguals foren fets per ilustrar els goigs de les «Mare de Déu»

¹³⁶ *Op. cit.*, nota 22, p. 42. Extret de les Col·lacions de Cassià, III, 1; Madrid, Rialp, 1958, pp. 131-133.

¹³⁷ Reproducció fotogràfica feta per l'Institut Municipal d'Història de Barcelona (Barcelona, L'Arxiu, 1924, p. 54). L'autor diu que l'any 1659, que és la data dels goigs estampats per Antoni Lacavalleria, una imatge de Santa Maria de Montcada "era venerada en lo portal de la Boqueria de nostra ciutat" (*id.*, p. 121).

¹³⁸ Barcelona, *Orbis*, 1948, II, p. 10.

¹³⁹ *Id.*, p. 16.

¹⁴⁰ Barcelona, "en casa de Sebastià Cormellas, al Call, any 1635" (*op. cit.*, nota 138, I, p. 81; II, p. 16).

¹⁴¹ Barcelona, "en la Estampa de Rafel Figueró, als Cotoners, any 1669" (*op. cit.*, nota 138, I, p. 145; II, p. 16).

trobades. A més, creuen que la peça pot ser del segle xv, si no està copiada o inspirada en un boix precedent.¹⁴²

Igual que el de la Bovera, l'ermità de Santa Maria de Montcada vesteix túnica, cingol, capa, caputxa i bastó. Sembla que encara no li ha crescut la barba. El bou està en una actitud reverencial. La imatge, voltada d'arbres, la veiem darrera d'un turó buidat en forma de cova, segons un disseny esquemàtic molt original.¹⁴³ La tècnica tosca de l'artista no permet distingir altres detalls.

c) Boix dels *Goigs de Nostra Senyora de Montcada*, impresos «per Ioan Iolis, estamper del carrer dels Cotoners», de Barcelona (segle XVIII);¹⁴⁴ copiat en facsímil a l'obra de Joan B. Batlle *Els nostres goigs*. La composició del boix (*làmina 6*) se'ns presenta molt evolucionada respecte al gravat precedent (*làmina 5*). Surt per primer cop una representació de la capella. La túnica de l'ermità va cordada de dalt a baix, com les sotanes d'avui dia; els altres induments són iguals. El bou, que és acaronat per la mà de l'ermità, ha perdut l'actitud de submissió i de respecte; descansa i està absent de l'escena. Això vol dir que el simbolisme de l'homenatge de les bèsties al misteri s'ha degradat per complet.

4. LA INSTAL·LACIÓ

S'ha dit que el fet de retirar-se al desert té una prehistòria pagana,¹⁴⁵ de manera que, dins d'aquesta perspectiva, podem admirar des de les extravagàncies de Diògenes de Sínope (v. 413-327 a. de Crist) fins a l'autèntica ascési dels eremites cristians.

Diògenes «el cínic» professa l'anticonformisme, la vida mendicant i simple, el retorn a la naturalesa, el menyspreu de les ciències, la renúncia dels béns convencionals de la civilització —que no menen a la vertadera felicitat—, l'amor als humils i la llibertat d'esperit. El seu utilitatge és el més simple que puguem imaginar:

¹⁴² Barcelona, *id.* nota anterior, any 1696 (*op. cit.*, nota 138, I, p. 225; II, p. 16). Els goigs relatius als santuaris de la Gieva, el Gressolet i Pinós també han estat reproduïts en el volum factici de Joan B. Batlle, titulat *Els nostres goigs: Aplec de 200 reproduccions en facsímil dels goigs dels segles XVII, XVIII i XIX*, Barcelona, sense data ni foliació.

¹⁴³ *Op. cit.*, nota 138, II, p. 16. Vegeu text. Aquesta manera de dissenyar ensems la muntanya i la cova, la podem veure en una bella estampa de Sant Magí de la Brufaganya, ermità i màrtir, dibuixada per Vicente Aznar i estampada l'any 1872 per la litografia Sanchiz, de València, la qual hem vist a la secció de gravats de la Biblioteca de Catalunya.

¹⁴⁴ Vegeu l'obra esmentada a la nota 142.

¹⁴⁵ *Op. cit.*, nota 22, I, p. 42.

Diògenes només té un bastó, unes alforges, una escudella i una bóta transportable que li serveix de casa. Sempre va descalç. I en un dels seus sovintejats actes d'excentricitat, a ple dia es passeja nu pels carrers d'Atenes, portant una llàntia encesa a la mà: l'àgora està plena; diu que busca un home, un sol home, i, amb tanta gent com hi ha, no troba cap persona.¹⁴⁶ Malgrat que ell ni els seus deixebles, els *cínics*, no amen la soledat ni es regeixen per principis religiosos, és indubtable que algunes de les seves doctrines i pràctiques es varen infiltrar, anys després, entre els ascetes cristians.

Un altre element que forneix la prehistòria dels nostres eremites, el descobrim entre els que militen a la secta jueva dels *terapeutes*,¹⁴⁷ admirablement descrits per Filó (20 a. C.-50 d. C.).¹⁴⁸ Aquests religiosos viuen en un renunciament absolut, practiquen la castedat i lluiten contra l'amor propi; vesteixen i mengen com la gent humil i estan instal·lats en petites cel·les per les solituds campestres o els jardins dels contorns d'Alexandria. Les seves ermites solen tenir dos compartiments: un per a menjar i dormir, i l'altre —el santuari— que és consagrat exclusivament a la pregària, a la meditació, a la lectura espiritual, a la composició de llurs pròpies obres piadoses, en una paraula, a la contemplació pura.¹⁴⁹ Els dissabtes —recordem que són jueus i guarden el dissabte— i les grans festes es reuneixen en un santuari més gran, dotat de compartiments per a homes i per a dones, on mengen junts molt frugalment i canten salms. En aquest anar i venir de les ermites al santuari comú, hi veiem un antecedent dels camaldulencs i de les agrupacions ermitanes de Còrdova, Mallorca i Montserrat. Tot l'utilitatge seu és senzill i pobre; pel que respecta al cos, es concreten a allò que és estrictament necessari, perquè viuen de ple lliurats a l'esperit.

Ens cal advertir, però, que malgrat el paralelisme considerable que els terapeutes presenten en relació amb els Pares del Desert, hi ha una diferència essencial entre ells, i és la següent: que mentre aquests busquen el veritable desert per a consagrar-se a la mortifi-

¹⁴⁶ DIOGENE LAERTIO, *Delle vite di filosofi*, Venècia, Gio. Batista Bertoni, 1606. ff. 38v-40.

¹⁴⁷ *De vita contemplativa*, París, Du Cerf, 1963, 150 pp. Introduction et notes de F. Daumas. (Les Oeuvres de Philon d'Alexandrie, vol. 29.) A més, vegeu els treballs de F. DAUMAS, *La "solitude" des thérapeutes et les antécédents égyptiens du monachisme*, i A. GUILLAUMONT, *Philon et les origines du monachisme*, a Colloques Nationaux du Centre National de la Recherche Scientifique (Lyon, 11-15 septembre 1966), París, 1967, pp. 347-359 i 361-374. El mot "terapeuta" vol dir "servidor de Déu" i també "metge de l'ànima".

¹⁴⁸ *Op. cit.*, nota 147, *De vita contemplativa*, p. 47.

¹⁴⁹ *Id.*

cació i a la penitència, en canvi els terapeutes anhelaven la soledat per posseir la bonança i la calma. També el concepte de desert és substancialment distint. Pels eremites és el teatre de les temptacions i de la lluita contra el dimoni; pels terapeutes és un lloc líric de silenci i de pau, instal·lat prop de les urbs.

Deixem de banda els *essenis*, establerts a l'oest de la mar Morta, dels quals tenim notícies més o menys fidedignes per Filó d'Alexandria¹⁵⁰ i Flavi Josep (37 d. C.).¹⁵¹ La seva història comença uns dos-cents anys abans de Crist i sembla probable que Joan Baptista va pertànyer a una d'aquestes comunitats, o almenys romangué amb ells vers l'any 27 a. C., quan es va retirar al desert de Judea. Prop d'allí, entre 1947 i 1956, foren descobertes les coves que contenen la biblioteca de Qumran i, poc després, les ruïnes del monestir. Hom està d'acord a assignar als monjos de Qumran la filiació essènia. Les notícies que les noves troballes ens donen d'aquesta comunitat abracen una època que va des de l'any 150 a. C. fins l'any 68 d. C.¹⁵² No hi ha dubte que els principis doctrinals i el règim de vida i costums de Qumran¹⁵³ formen part dels precedents del monaquisme cristià, més que no pas de la professió eremítica que aquí estudiem.

Concretant-nos a l'afer de la instal·lació dels eremites antics i, tenint en compte els precedents que hem esmentat —la bóta de Diògenes i les celles dels terapeutes— i les pistes que ens donen la bibliografia i la iconografia tradicionals, direm que els primers pobladors del desert adopten les següents formes d'habitable: les coves naturals, les edificacions enrunades i les celles construïdes expressament per ells mateixos. Viuen en coves sant Pau «primer ermità» (*làmina 1*) i sant Benet de Núrcia. Sant Macari «el vell», solitari d'Egipte, s'està en una balma profunda i fosca, per trobar més recolliment. Joan «el dret» s'imposa de romandre sempre dempeus, durant molts anys, en un cau que té la forma d'un sac, en el qual a penes es pot moure, i quan la son el rendeix, amb prou feines es recolza contra la paret.

Entre els exemples d'eremites instal·lats a les ruïnes, tenim a sant Antoni «el gran» (*làmina 2*), que després d'haver-se refugiat a

¹⁵⁰ *Id.*

¹⁵¹ *Ant. Jud.*, 13, 5, 9; 18, 1, 5; *Bell. Jud.*, 2, 8, 2-13.

¹⁵² PETER F. ANSON, *The Call of the Desert*, London, S.P.C.K., 1964, pp. 3-5.

¹⁵³ J. CARMIGNAC ET P. GUILBERT, *Les textes de Qumran traduits et annotés*, Paris, Letouzey et Ané, I, 1961, 284 pp.; II, 1963, 400 pp. EDMUND SUTCHIFFE, *Los monjes de Qumran según los manuscritos del mar Muerto*, Barcelona, Edit. Garriga, 1960, 303 pp.

les solituds properes de Quénan, el seu poble nadiu, establert entre Memfis i Arsinoé, veient que els nombrosos visitants el distreuen, es refugia dins d'una tomba abandonada de l'època dels faraons. És aquí on Antoni lliura el combat essencial del desert, l'eterna lluita de l'home contra les pròpies concupiscències. Aquest tipus d'habitacle, que aprofita els hipogeus antics i les tombes i construccions esfondrades, està molt generalitzat a Egipte.

El tercer tipus de vivenda és el de les celles bastides pels propis anacoretetes. N'hi ha una varietat gran. La majoria són aparellades per mitjà d'una estructura feta de troncs d'arbre, els envans són de canyís recobert de fang i les teulades de palla. Aquest tipus de construcció ens recorda bastant el de les barraques de l'horta valenciana o les construccions temporeres que aixequen els pagesos, els caçadors i els pastors catalans. La cella d'Hilarió, deixeble de sant Antoni, sol ésser representada tocant al mar i a sota el brancatge d'un arbre immens; ell està absort en la contemplació. La d'Abraham de Xidane, de característiques semblants, ens mostra la distribució interior, consistent en una sola peça, i és al costat d'una font; ell està resant. La de Teonas és força pintoresca i consta d'un senzill abrill situat gairebé a la intempèrie; té una cisterna i l'ermità està escrivint un còdex. Per fi, la cella d'Evagrius el Pòntic conté una nodrida biblioteca de llibres i pergamins, i els elements principals d'allò que serà un *scriptorium* medieval; ell llegeix. La iconografia de Francesco Valesio no és un document rigorós sobre el qual podem pujar de peus fins als menors detalls, sinó una glossa de conjunt, molt estimable, de la literatura dels Pares del Desert, suficientment vàlida, atenent el fi que nosaltres ens proposem de donar una idea dels diversos elements que integren la vida eremítica.

Dels quatre models d'ermita que acabem de fer memòria, tres estan emplaçats a ple erm i el d'Evagrius forma part d'un centre de monjos que viuen en celles distintes, quelcom separades, com és costum aquella època. De manera que hi ha dos tipus de solitaris: els anacoretetes, que viuen en ple desert, sense tenir contacte a penes amb ningú, i els cenobites que estan instal·lats en celles independents, però que tenen els actes principals en comú i formen grans monestirs. Recordem el precedent dels terapeutes.

Durant el segle iv, la muntanya de Nitria, al baix Egipte, és habitada per cinc mil cenobites, repartits en cinquanta convents, sota el govern d'un sol abat. No gaire lluny, al desert d'Escet, hi resideix també una multitud d'ascetes monàstics. Un xic més enllà,

a l'erm de les Celles, estan establerts sis-cents anacoretetes. Santa Paula Romana els va visitar l'any 386. Alguns autors comparen els monestir de Nitria i d'Escet amb un rusc, en el qual cadscú compleix la feina que té assignada i tothom està ocupat.¹⁵⁴

El pintor mallorquí Joan Bestard (segles XVI-XVII),¹⁵⁵ autor d'una variada pinacoteca religiosa, amb el quadre «Els ermitans» ens ha deixat una magnífica mostra del tipus de cenobi en forma de rusc (*làmina 3*).¹⁵⁶ La pintura que referim és provinent de Valldemossa, on hi hagué un antic eremitori i, després, la cartoixa, i no sabem si l'artista vol evocar els antics ermitans de Valldemossa o bé els del Pròxim Orient. Amb tot, cal reconèixer que la composició comentada és un document impressionant.

Els testimonis coetanis del desert de les Celles, el descriuen dient que són unes montanyes de roques inaccessibles, formades per cavitats naturals, que se superposen a guisa de pisos, comunicades entre elles. Els eremites no tenen cap mena de moble, estri o abrigo. Dormen i mengen a terra, sense la més mínima protecció. Es nodreixen de rels i vegetals crus. A través de les esquerdes, que tenen l'aparença d'irregulars corredors, es filtra com un murmur de pregàries i cants. Els diumenges i festes, surten dels seus refugis i, vestits de fulles de palmera i pells de corder, s'adrecen a l'església de Nitria, on es reuneixen entre ells i amb els cenobites per prendre part en els actes de culte, menjar junts i tractar de les coses divines.¹⁵⁷ És la mateixa fórmula dels terapeutes, que conserven després les congregacions ermitanes. Si no fos que al desert de les Celles no porten hàbit, la descripció que acabem de fer s'apropa molt a la pintura de Bestard (*làmina 3*).

Deixant de banda l'hàbit i l'allotjament, ara ens toca dir quelcom de l'utilatge simple dels anacoretetes. No tots són tan austers com els solitaris del desert de les Celles; altrament, per manca de resistència, alguns no haurien pogut acomplir llur missió. Amb tot, n'hi ha de diverses condicions. Mentre sant Pau «primer ermità» va nu i només té una creu rústega, un salteri, una gaiata i una escudella (*làmina 1*), sant Antoni porta l'hàbit complet —amb el salteri i la claca penjant—, disposa d'una taula, un llibre, un sant Crist i unà campaneta (*làmina 2*).

¹⁵⁴ F. LAGRANGE, *Santa Paula*, Barcelona, Herder, 1962, p. 184. Descripció basada en la *Historia Monachorum* (PL 21), de Rufinus i les *Epistolae* (PL 22) de Sant Jeroni.

¹⁵⁵ Reproducció fotogràfica de l'Arxiu Mas.

¹⁵⁶ E. BÉNÉZIT, *Dictionnaire... des peintres*, París, Gründ, 1948, I, p. 631.

¹⁵⁷ *Id.*, nota 154, pp. 178-189.

Abraham de Xidane, a més dels objectes habituals, té un quadre de la Mare de Déu i un sedàs, i guarda uns feixos de palla. Malc és pastor i posseeix els utensilis per a fer matons i formatges. Teonas disposa de dos llibres i dues taules. Mutius porta bastó i carbasseta de pelegrí. Hellè és representat pregant dins d'una bóta, que també li serveix de casa i de llit, com Diògenes, i la imatge de la Mare de Déu, en forma de capelleta, la té penjada en un arbre de l'altre costat del barranc; a més, cultiva herbes i llegums comestibles. Pitrió s'ha fet una paret, amb un teixit de branques i rels, a l'estil dels cistellers. Apelles és un notable forjador, que ha bastit una de les celles més belles de l'eremitori; junt a la capella hi ha posat la forn. Orígenes és constructor i mostra les eines principals del paleta. A la cella d'Evagrius, a més de la llibreria, hom distingeix la ploma, el tinter, el rellotge, l'assegador de sorra i l'espelmatòria; és l'únic eremita que porta lents. Or té també una capelleta dedicada a Maria, una bóta per a guardar l'aigua, feixos de palla i verdures fresques (patates, pastanagues, raves, etc.). Copres és pagès, conrea les palmeres i cultiva tota mena d'hortalisses (cols, carbasses, carxofes, naps, etc.); usa dos tipus de pala i la falç, té l'olla de terrissa posada al foc i la façana de la cella mostra un quadre gran de la Verge. Macari d'Alexandria, situat al fons de la cova, llegeix a la llum d'una llanterna. Ammó recull l'aigua de la pluja amb una bóta gran i se serveix d'un gerro per a abastar-la. Onofre, tan assimilat a sant Pau «primer ermità», porta el salteri a les mans i tot el seu equip el constitueixen un sant Crist, dos llibres, una escudella i la carbasseta de pelegrí. Piamó és sacerdot i mostra l'altar parat; quan el ministeri li ho permet, es dedica a la pesca.

Els eremites, representats fent ús de les tauletes de cera, són Anub, Dídim, Hellè, Or i Pitrió. Els que empen la ploma, són Evagrius i Teonas. Els que porten el signe de la campaneta, són Antoni, Piamó i Teonas. I els que fan servir la claca, són Ammó, Antoni i Pafnuci. Sembla que la campaneta simbolitza la facultat de practicar els exorcismes contra els mals esperits.¹⁵⁸ I la claca podia ser un instrument típic de la Tebaida —els tres noms alludits pertanyen a aquesta zona—, on el nombre extraordinari de monjos obliga a inventar un veritable diccionari de signes que serveixen per a comunicar-se entre ells, sense que hagin de trencar la regla del silenci.

La majoria dels eremites són representats en actitud d'alta con-

¹⁵⁸ *Op. cit.*, nota 104, p. 261.

templació, ja estiguin drets, agenollats o asseguts; gairebé tots sostenen el llibre obert a les mans. Uns altres estan simplement en actitud de llegir, pregar o meditar. Un bon nombre resen oracions i passen els grans del salteri per a comptar-los. N'hi ha uns pocs en actitud de caminar, tot resant o llegint, i altres tants que treballen en els seus oficis (pastor, manyà, paleta, escriptor, pagès). Un de sol, anomenat Copras, sosté amb la mà dreta un llibre de lectura espiritual i amb l'esquerra una pala; és tot un símbol. Els signes propis del desert (llocs inaccessibles i escarpats, bosquíries, animals silvestres) es veuen arreu (*làmina 1*). Només sant Antoni és representat amb les temptacions i amb les figures repugnants que pren el dimoni per a fustigar-lo (*làmina 2*). Totes les celles tenen, com a mínim, una creu rudimentària, feta amb dues branques ajuntades, alguns un sant Crist i, les que abans hem assenyalat, un quadre o una imatge de la Mare de Déu. La major part dels eremites estan agenollats davant dels símbols de la passió de Crist.

També al nostre país, des d'èpoques llunyanes, detectem instal·lacions eremítiques rupestres, en les quals els afeccionats a la soledat han bastit el seu desert. Un estudi de Manuel Riu clarifica la qüestió de les coves-eremitori de l'Andalusia oriental, durant el període neovisigòtic (ss. VIII-IX)¹⁵⁹ i, ensems, ens referma les investigacions precedents de F. Iñiguez,¹⁶⁰ sobre una àrea més àmplia. Igualment, J. Pérez de Urbel dóna un resum documentat d'aquest període, al mateix temps que ens recorda que molts santuaris famosos tenen prop de l'altar algunes habitacions estretes, en les quals a penes es pot moure una persona, on és costum que es tanquin els solitaris. Amb aital manera d'enterrar-se vius en una espècie de sepulcre,¹⁶¹ els ascetes no sols imiten l'exemple dels Pares de l'Erm —recordem el cas de Joan «el dret» i de tots aquells que s'installen a les tombes abandonades—, sinó que també volen expressar, d'una manera contundent i rotunda, el seu propòsit de despullar-se de tot i de desprendre's del món.

La cova on es tanca el reclús és el signe màxim de renunciament

¹⁵⁹ MANUEL RIU, *Cuevas-eremitorios y centros cenobiticos rupestres en Andalucía oriental*, a "Actas del VIII Congreso Internacional de Arqueología Cristiana" (Barcelona, 5-11 octubre 1969), Barcelona, CSIC, 1972, I, pp. 431-443.

¹⁶⁰ F. IÑIGUEZ, *Algunos problemas de las viejas iglesias españolas*, a "Cuadernos de trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma", Roma, 1955, VII, pp. 9 ss. També cal fer menció de l'article de Xavier STRGES, *Inicis del monaquisme al Bages a "Ausa"*, Vic, 1968, VI, pp. 20-24, il., en el qual ens descriu la cova de can Cotis o Gotis, amb una estança o capella d'època visigòtica.

¹⁶¹ *Op. cit.*, nota 70, p. 801.

i la preparació més idònia per a la mort. No endebades el ritu de la reclusió comença amb la missa de difunts. Així com en alguns ordes religiosos —el Císter entre ells— els monjos exhalen els darrers sospirs ajeguts a terra, posats sobre palla o sobre cendra, amb el sentit de voler retornar al fang d'on ens hem format, també trobem molts casos de solitaris que, en sentir-se morir, deixen el jaç acostumat i s'estenen sobre la pols. Referint-se a la mort de Rancé, diu Chateaubriand: «Va passar de la seva cabana de fang a la casa de Déu, casa magnífica».¹⁶² La imatgeria catalana posseeix els magnífics goigs de sant Mamet (*làmina 11*), infant legendari que, després de sofrir diferents vituperis, expira dintre d'una cova.¹⁶³

A partir de l'Edat Mitjana hom documenta balms naturals usades pels eremites a les muntanyes de Montcada, Montserrat, Montsant i Sant Magí de la Brufaganya, i als cenobis de Poblet i Vallbona, entre molts altres. Alguns penitents s'estableixen en llocs descampats i donen origen a monestirs o, simplement, a capelles ermitanes. D'altres s'installen prop de les esglésies, perquè busquen el suport de l'autoritat eclesiàstica o un guiatge espiritual. Entre les ermites isolades de l'època i la zona que estudiem, hi ha Sant Adjutori (a Sant Cugat del Vallès), Santa Maria de Montcada i la Salut, del Papiol.

El turó de Santa Maria de Montcada —que ara està derruït una poderosa empresa de ciments— ha conservat fins a principis de segle diverses coves de tradició eremítica, que van ser explorades per Norbert Font i Sagué.¹⁶⁴ La cova de «Na Guilleuma», el qual nom ens evoca la presència d'antigues donades, era una galeria de quinze metres, que acabava amb tres cambres superposades, de cinc a sis metres cada una. La cova de «la Mare de Déu», de la qual encara es conserven fotografies, tenia la forma d'un cau molt pendent, on hom creu que fou trobada la imatge. La cova «del

¹⁶² *Op. cit.*, nota 23, p. 242.

¹⁶³ Els goigs de sant Mamet, impresos per Bartomeu Giralt, estamper del carrer de Sant Galetà, l'any 1710, diuen així:

“En una cova arribàreu,
donant lo Esperit a Déu,
y en lo Cel vos ne pujàreu
a gosar lo regne seu.”

¹⁶⁴ N. FONT I SAGUÉ, *Excursió espeleològica a Montcada*, a “Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya”, 1901, XI, n.º 78, pp. 177-181. Referent a la *Cova de Na Guilleuma*, no creu que hagi estat habitada en cap època, a causa de la seva estranya figura. No hi ha estalactites. La *Cova del Castell* és senzillament una gruta.

castell» era constituïda per una espècie d'abric o cavitat insignificant. I també la cova «de l'ermità», que alguns apellen «lo tresor de l'ermità», creient que aquest hi amagava les joies i els objectes valuosos de culte de la capella. Diu Font i Sagué que la darrera no la va poder trobar i n'explica els motius.¹⁶⁵ Finalment, ens dóna notícia d'una altra cova, descoberta l'any 1883 a la pedrera de Can Sants, de la qual fou extreta una quantitat gran d'ossos. És una llàstima que aquestes coves no hagin pogut ser estudiades amb els mitjans i criteris moderns.

Si la balma és petita, seguint antecedents prehistòrics —recordem l'abric-santuari del Cogul—, de vegades sol completar-se amb una construcció rústega que eixampla l'espai. Molts eremitoris medievals no es diferenciaven gaire de les cabanes de pedra seca, dividides en dos o tres compartiments, com encara se'n conserven a l'Alt Camp de Tarragona, principalment entre Vila-rodon i Pla de Santa Maria. Quan els eremitoris es transformen en santuaris, desapareixen les celles pròpiament dites, així com també la pràctica de l'espiritualitat del desert. L'afluència de gent —devota i no devota—, la variada sollicitud que demana la capella i el volum de l'administració, junt amb l'enrenou que tot això comporta, fan que desertin els veritables solitaris, els que han fet el propòsit de viure la castedat i la pobresa, els amics del silenci i de la contemplació.

Durant el Renaixement, els eremites que se senten atrets per l'ascetisme i la soledat desèrtica, es refugien a les congregacions ermitanes, les quals experimenten una gran puixança. Exceptuant-ne algunes, elles són les úniques que conserven la vida monàstica, solitària i eremítica, la qual, per dir-ho amb paraules de M. M. Geli, «tiene por estribos la penitencia y la oración; por ornato, el silencio; por guarda, el retiro y soledad; y por empresa propia, la unión con Dios».¹⁶⁶

Cenyint-nos al tema de l'hàbitat, la descripció que Geli ens fa de les celles dels ermitants de la Congregació de Sant Pau, de Mallorca, és verament corprenedora: «Todas nuestras celdas representan pobreza, mortificación y devoción, sin curiosidades»¹⁶⁷ y sólo

¹⁶⁵ La *Cova de l'Ermità*: no la va trobar. "...Sols ho sabia l'ermità que l'habitava; de manera que diuen que aquest ermità, que vivia a principis de segle, era una espècie de guarda o vigia, puix avisava quan s'acostaven les tropes franceses a Montcada y després es ficava a la cova, tapant l'entrada amb una grossa pedra, y d'aquesta manera mai pogueren trobar-lo" (p. 179).

¹⁶⁶ *Op. cit.*, nota 27, p. 16.

¹⁶⁷ *Id.*, p. 72.

con lo necesario para la salud. Platos y escudillas, pocos y pobres, un escaño para assentarse; la cama pobrísima, con una estera y manta. La capilla o oratorio, limpio y con reverencia, decentemente compuesto».¹⁶⁸

Pel que fa a llur disposició material, les famoses ermites de Còrdova són les que més s'assemblen a les celles dels terapeutes, que abans hem descrit. Tenen dos compartiments, de dos metres quadrats cadascun: el primer per al treball manual i el més interior, per a orar i dormir. De manera que l'ermita és la vivenda on es menja i dorm, l'estudi, el taller i el temple. Compta amb un diminut oratori i alguns llibres piadosos. El llit és de posts i bancs, té tan sols una estora d'espart, un coixí de palla i una manta. Els solitaris observen silenci constant. Vora de les ermites hi ha la cova subterrània que habità el venerable Francisco de Santa Ana, primer «hermano mayor» d'aquests solitaris.¹⁶⁹ Antigament les capelles eren escampades per tota la «sierra» de Còrdova; ara només n'hi ha quinze i ocupen un reduït perímetre dins d'un tancat.¹⁷⁰

Els eremitoris de Mallorca i de Còrdova ens donen una idea aproximada, salvant les distàncies de les congregacions eremítiques de la camàldula, de la cartoixa i dels «deserts» carmelitans.

Les ermites isolades, de dret diocesà, són les que ens donen la tònica de l'evolució que aquí experimentem. Les cases ermitanes que s'aixequen al costat de les capelles no tenen res a veure amb l'esperit penitent de les celles. Són vivendes senzilles, pensades per a ser habitades per gent pagesa, segons deduïm dels inventaris de l'ermita de Santa Maria de Montcada¹⁷¹ i de les inspeccions oculars practicades als edificis que aquí estudiem. Gairebé totes les ermites tenen una finca de conreu o un hort més o menys gran. El boix dels goigs de la Mare de Déu de Samalús ens suggereix d'una bella manera l'oliverar que l'envolta (*làmina 7*). Segons l'apunt de Joan Baixas, la casa ermitana de Sant Cebrià, a Horta, ens mostra unes amples instal·lacions agrícoles, arranjades amb un mal gust horripilant (*làmina 13*). Sant Iscle de les Feixes, a Montcada, té una extensa porció de terra que s'ha anat conreant fins ara (*làmina 16*). Igual direm de l'ermita de la Salut, al Papiol, on l'any 1971 encara existeix la casa dels ermitans (*làmina 15*). A Sant Genís dels Agudells, davant de la rectoria hi ha una petita vivenda i un hort desti-

¹⁶⁸ *Id.*

¹⁶⁹ *Op. cit.*, nota 65, p. 26.

¹⁷⁰ *Id.*, p. 24.

¹⁷¹ Vegeu la part documental del present treball.

nats a l'ermità; ateses les minses proporcions de la casa, ens fa pensar que no hagués estat una cella (*làmina 12*). El text i els dibuixos de Manuel Goicoechea i Orsolich ens donen també no pocs indicis interessants sobre les cases ermitanes.^{171bis}

De la casa ermitana de Santa Maria de Montcada, en tenim qualche notícia pels inventaris conservats als arxius, si bé hem d'observar que la majoria d'anotacions es refereixen a l'utilitatge de la capella. De l'inventari de 1780, hom dedueix que hi ha un menjador, amb una taula llarga, un banc i un escon amb la caixa corresponent i, a més, el designat amb el nom de «menjador xic», amb banc propi. Esmenta també la sala, amb una altra taula i dos bancs. El nombre de taules està justificat pel fet que els ermitans estan autoritzats a fer menjar per als qui van a passar el dia al santuari. Igualment, en els comptes de les processons, comprovem que una gran part dels dispendis és destinada als queviures (carn, fideus, matons i ous) consumits pels assistents (sacerdots i prohoms) a l'acte. D'altres documents, en deduïm que els ermitans donen estatge a persones que no són familiars i consten com a «habitants» de l'ermita. A més, hi ha cisterna, estable per a les cavalleries que utilitzen els capellans, pallissa, llenyer, corral, dependències per a guardar les eines de pagès, de les quals se serveix l'ermità per a refer els camins i netejar l'esplanada, etc. Tot això ens fa pensar que la casa devia ser gran. És curiós que a l'esglesiola se li digui «la capella» i a la casa dels ermitans «l'ermita».

Les ermites de Montserrat estan situades en llocs meravellosos, molt idonis per a la contemplació, però són massa àmplies i excessivament confortables. Als inicis, els anacoretas viuen a les cavitats naturals, que les construccions més antigues encara ens mostren. L'lur nombre varia en el decurs del temps, si bé la xifra més constant és la de tretze ermites i dotze anacoretas, per tal com en una d'elles resideix el pare vicari, que és un monjo. La major part de les ermites compten amb les dependències següents: capella, taller o sala de treball, menjador, dormitori i altres habitacions secundàries. No manquen mai una o algunes cisternes i un petit verger. Disposen de llenya per a cuinar i escalfar-se, tenen roba d'abric suficient, la comunitat dels monjos els assorteix de panses, figues, cebes, olives, raïm i confitures; un cop per setmana reben vi; els dimecres i dissabte, pe; cadscun d'ells posseeix una petita biblio-

^{171 bis} Vegeu l'obra *Ermites de la rodalia*, Sant Boi de Llobregat, Biblioteca Popular, 1960, 125 + 3 f. s.n., amb preclosos dibuixos de l'autor.

teca.¹⁷² Si l'ermità és llec, cada mes rep trenta-sis espelmes i, si és sacerdot, cinquanta-quatre. La feina no els apressa. Lluny del món com viuen, no hi ha res que els enquimeri. Tampoc no practiquen grans penitències. Respecte a l'utilitatge, tenim, d'una banda, les llistes dels inventaris i, de l'altra, el remarcable gravat d'A. de Laborde sobre l'interior de l'ermita de Sant Dimes.¹⁷³ Mirant aquest dibuix, sembla que s'atura el temps. Tot és senzill i plàcid. No hi manca cap detall d'allò que els ermitans necessiten per al manteniment del cos i l'esplai de l'esperit. Sembla que, llevat de la soledat i del deure que els ermitans tenen de baixar totes les festes al monestir, llur professió és fàcil i molt sollicitada.

L'any 1733, l'ermita de Sant Adjutori, al terme de Sant Cugat del Vallès, encara posseeix extenses terres, destinades a bosc, vinya i arbres fruiters.

Un detall que completa el quadre històric de les capelles ermitanes, és el fet que algunes tinguin fossar. Entre les que nosaltres estudiem, compten amb cementiri obert o tomba subterrània (vas sepulcral) situada sota les lloses del santuari, les ermites de Sant Genís dels Agudells (que fou capella ermitana i parròquia), Sant Iscle de les Feixes i Santa Maria de Montcada.

L'any 1869, l'Ajuntament de Viladecans s'apropia l'ermita de la Mare de Déu de Sales i substitueix l'ermità per l'enterraments del poble; aquest hi és fins l'any 1900, quan el bisbe recupera la capella ermitana i la tanca al culte.¹⁷⁴ Aquest fet lamentable és un exemple de la trista degradació que ha sofert la professió eremítica. Perquè una cosa és que l'enterraments del municipi faci d'ermità i una altra, molt distinta, que l'ermità s'encarregui dels enterraments efectuats en els fossars o en les tombes de les pròpies ermites.

5. DRETS I DEURES

Com ja hem insinuat en un capítol anterior, els drets laborals de l'ermità no varen ser reconeguts fins a principis del segle actual,¹⁷⁵ quan l'esmentada «professió» s'havia esfondrat o estava a punt

¹⁷² *Op. cit.*, nota 12. La "Santa Montaña", *passim*. L'autor es sorprèn que en les llistes de llibres dels segles xvii i xviii no hi figuri cap Bíblia ni cap obra dels Pares de l'Església, si exceptuem unes *Morales* de sant Gregori (*id.*, p. 197). Això vol dir que l'època és decadent.

¹⁷³ *Op. cit.*, nota 67, 1.ª edició, pp. 50-51 i lám. 21.

¹⁷⁴ *Op. cit.*, nota 30, pp. 172-173.

¹⁷⁵ *Op. cit.*, nota 61.

d'extingir-se. La manca d'un codi que garantís les prerrogatives dels ermitans contribuí a llur liquidació, quan aquests ja havien perdut els impulsos penitencials que en altres temps els portaren espontàniament a viure la soledat desitjada del desert.

No obstant això, del simple fet de la concessió de les llicències del prelat es desprèn que els ermitans tenen dret d'allotjament i permís per a l'ús d'hàbit, a part d'alguns altres privilegis, i, com a representants que són del bisbe i del rector, en llurs absències, constitueixen la màxima autoritat dins del territori de la capella. L'ermità té en usdefruit els mobles i robes de la casa, i les eines de pagès per al cultiu. Igualment, hom reconeix als ermitans el fur de «viure de l'altar», o més ben dit, del producte de les terres, de la recapta d'almoines i d'altres minsos ingressos provinents de la celebració de misses, de l'hostalatge, de la venda de cera, rosaris, novenes, medalles, estampes, etc. En alguns llocs, els hàbits i la roba d'ús anava a càrrec de la vila, així com també la cura i assistència, quan estava malalt o s'havia fet vell.¹⁷⁶

En algunes ermites el deure d'acaptar és donat com si fos un privilegi, tal com veiem en un contracte de Sant Adjutori (1769). En una altra estipulació, referent a la mateixa ermita, a més de la part que li pertoca dels fruits, s'atorga a l'ermità, anualment, «de cinc parts una del bosc» (1733). La casuística local i parroquial és molt variada i rica, i és impossible abastar-la tota; generalment és favorable als ermitans. En canvi, la jurisdicció eclesiàstica, a nivell diocesà, és molt poc propícia a concedir immunitats als ermitans, per causa de les prevencions que té contra d'ells, a partir de la decadència de l'eremitisme i dels corrents rigorosos sorgits després del Concili de Trento.

Els deures dels ermitans abunden molt més que els drets, i intentarem classificar-los de la manera següent:

1.ª Obligacions religioses

En els orígens, els ermitans provenen dels antics anacoretes que busquen la soledat per lliurar-se a l'oració i a la penitència.¹⁷⁷ Molts d'ells no estan subjectes a cap orde jeràrquic ni compten amb la

¹⁷⁶ *Id.*, nota 44, pp. 22-25 i 54. Les Constitucions de Diego Pérez preveuen, per quan els ermitans estan malalts, l'ingrés a un hospital o a una casa de confiança (*op. cit.*, nota 26, ff. 38v-39).

¹⁷⁷ Regla I, 3-5. Diego Pérez recull la mateixa idea (*op. cit.*, nota 26, f. 11v), després d'afirmar que la vida eremítica és essencialment contemplativa (*id.*, f. 10) i penitent (f. 33).

direcció d'un mestre espiritual. Les fonts literàries que tenim a l'abast no ens permeten deduir com distribueixen el temps, entre la contemplació i el treball manual. Només sabem que resen contínuament i que ells mateixos s'imposen una ascesi dura. En el capítol anterior hem donat alguns detalls de com estan instal·lats els Pares del Desert, del medi ambient que els envolta i de quina és l'actitud que adopten per a pregar. Al segle VII els eremites espanyols resen postrats a terra o amb els braços en creu.¹⁷⁸

Els deures són distints si l'interessat és sacerdot o laic i, també, si es tracta d'un solitari o d'un subjecte que pertany a una congregació ermitana. Al segle XVIII, a la «Santa Muntanya», quan els dies de festa els anacoretetes participen dels actes de comunitat, mentre els monjos canten l'ofici en llatí, ells resen l'equivalència corresponent en parenostres, com fan els llecs.¹⁷⁹ Els ermitans de la Congregació de Sant Pau, de Mallorca, reciten els tres oficis —diví, parvo i de difunts— per mitjà d'oracions i parenostres (1666); per exemple, les maitines de l'ofici parvo equivalen a vint-i-dos parenostres.¹⁸⁰

Les Regles de Benet XIII imposen l'adoctrinament de l'ermità els dies de festa, la confessió i comunió mensuals, el rés d'una part de rosari, les lletanies de la Mare de Déu i l'examen de consciència (1725).¹⁸¹ La mateixa ordenança vol que la confessió i la comunió siguin fetes *coram populo*, és a dir, que siguin ordenades «ad exemplum et aedificationem reliquorum fidelium».¹⁸² El bisbe Pontich, de Girona, amb una indelicadesa ostensible, mana que l'ermità es confessi amb el seu rector,¹⁸³ que és, al mateix temps, el propi superior jeràrquic.

L'Ordinari de Tarragona, en les llicències que expedeix a favor de Joan Gatell, ermità de la capella de les Virtuts (l'Albiol), li ordena també la confessió i comunió mensuals, i el rés d'una part de rosari cada dia (1757).¹⁸⁴ Així mateix consta en les llicències donades pel Vicari General de Barcelona a Jacint Borrull, ermità de la Mare de Déu de les Feixes (1716), i a Bartomeu Marxardó, ermità de Sant Adjutori (1769). De vegades s'indica que el rosari s'ha de resar a la capella, com a la Mare de Déu del Port (1787).¹⁸⁵

¹⁷⁸ *Id.*, nota 36, p. 59.

¹⁷⁹ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, pp. 189-190.

¹⁸⁰ *Op. cit.*, nota 27, pp. 35-38.

¹⁸¹ Vegeu els textos relatius a les notes 52-56.

¹⁸² *Id.*

¹⁸³ *Op. cit.*, nota 28, p. 75 (Constitucions del bisbe Pontich, f. 255).

¹⁸⁴ *Op. cit.*, nota 29, p. 137.

¹⁸⁵ *Op. cit.*, nota 30, p. 93.

i a Santa Maria de Montcada (1780). Uns anys després, en aquest darrer santuari s'estableix l'obligació de «resar cada dia y en família lo rosari davant la Mare de Déu» (1908).

El procés de degeneració s'accentua darrerament, quan els antics ermitans es converteixen en sagristans i campaners. Les càrregues de portar la creu processional, de fer de turiferari, de tocar l'*angelus* i a bon temps, quan amenaça tempesta, d'ajudar les misses, de passar la bacina, d'apagar i encendre els llums, d'admetre ex-vots i presentalles, etc., s'han estès arreu. Fins a la primeria de segle, en algunes parròquies se'ls encomana la tasca d'acompanyar el dol en els enterraments i de repartir les candeles en els funerals.

2.^a Obligacions domèstiques

Pels monjos i pels eremites la pràctica de l'hospitalitat esdevé un deure (si exceptuem la rara prohibició de les rigoroses Constitucions de Diego Pérez)¹⁸⁶ i es fonamenta en aquell passatge de l'evangeli, que diu que el Fill de l'home jutjarà segons les obres de misericòrdia practicades. «...Perquè vaig tenir fam, i em donàreu de menjar; vaig tenir set, i em donàreu de beure; era foraster, i em vau acollir; despullat, i em vau vestir...».¹⁸⁷ Els Pares del Desert acompleteixen el precepte de la caritat amb la visita i ajuda mútues que es presten entre ells i amb l'assistència als vianants. Alguns eremitoris, al costat de la cel·la tenen una casa per als forasters.¹⁸⁸ Recordem la franca i cordial rebuda de què és objecte santa Paula Romana, per part dels solitaris que habiten el desert de Nítria: la comitiva és instal·lada a les cases dels hostes, bastides fora del monestir, on després de portar-los aigua i tovalloles per a rentar-se els peus, segons el costum oriental, els obsequien amb un refrigeri de fruites del desert. Malgrat la prohibició absoluta que les dones entrin a les cel·les, el bisbe autoritza que els pelegrins, formant grups, visitin els cenobis i puguin interrogar els solitaris sobre el seu estil de vida i les coses de Déu.¹⁸⁹

Seguint la tradició dels Pares de l'Erm i l'escola de Joan Cassià, sant Benet perfecciona i codifica l'ideal de l'acollença, remarcant que ens urgeix de rebre l'hoste com si fos el mateix Crist.¹⁹⁰ Així

¹⁸⁶ *Op. cit.*, nota 26, f. 37v-38.

¹⁸⁷ Mt. 25, 31-46.

¹⁸⁸ *Op. cit.*, nota 22, I, p. 47.

¹⁸⁹ *Op. cit.*, nota 154, pp. 183-184.

¹⁹⁰ Regla LIII.

mateix, recull també d'Orient el missatge de l'«oblatio puerorum», de la criança d'infants i de la formació de deixebles, que els solitaris incorporen al patrimoni de la cultura i de l'espiritualitat dels monjos i dels eremites occidentals. Però quan arriba el període que nosaltres estudiem, de tot això no en resten més que febles romanalles i una decidida malfiança per part de l'Església, la qual, per causa dels abusos, es veu obligada a impedir que els ermitans tinguin deixebles.¹⁹¹

Fins tot el segle XVIII, els ermitans de Montserrat, segons testimonis de pelegrins il·lustres, enmig d'una impressionant solitud, oferien als visitants alguna fruita seca, pa i bon vi, mentre mantenien amb ells la conversa espiritual.¹⁹²

A l'època moderna la comesa de l'ermità respecte a l'hospitalitat consisteix a donar aixopluc, en cas de mal temps, als visitants que hi van per venerar la imatge i, si li ho demanen, ha de preparar-los menjar o vendre'ls queviures a un preu mòdic. Als que es porten la minestra, els ha de proporcionar aigua i llenya. En el contracte de l'ermità de Sant Adjutori, se li posa la clàusula «que haja de tractar los devots amb tota devoció, desencia i caritat, i que sols pugua demanar lo que li gastaran» (1733). La concessió d'acolliment per part de l'ermità de Santa Maria de Montcada, a una colla de barcelonins que cada any hi van per celebrar la «vetlla de Santa Maria», deixant-los dormir dins de la capella per causa del mal temps, fou objecte d'un sorollós i llarg plet (1718-1769) contra els ermitans, promogut per l'Ordinari, a instàncies del rector. De les relacions entre ermitans, en són testimoni les noces de Joan Cabaner, l'«ermità jove» de Santa Maria de Montcada, amb la filla de Gabriel Bellvé, ermità del Puig de la Creu (1772).

Els altres deures de caràcter domèstic consisteixen a no abandonar mai la capella, tant perquè l'ermità pugui atendre els devots com per poder exercir la deguda vigilància. L'ermita ha d'estar sempre neta; els ornaments, a punt; els camins i l'esplanada, cuidats; l'hort, cultivat; el corral, proveït de conills i aviram. Ha de tenir bones reserves de palla i llenya. La sagristia no pot estar mancada de cera.

¹⁹¹ Vegeu els textos relatius a les notes 35-41.

¹⁹² *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, pp. 180-185, 201-202 i 204-206.

3.^r Treball

El tema de la necessitat que l'ermità té de guanyar-se la vida, està en connexió amb el de la pobresa. Els monjos de Qumran, confinats com estan a viure en el desert, posseeixen mitjans per a sustentar-se, ja que no poden somiar viure d'almoines.¹⁹³ La majoria dels Pares de l'Erm mengen herbes silvestres o llegums crus, que cultiven ells mateixos;¹⁹⁴ no tots són alimentats miraculosament.¹⁹⁵

L'anacoreta visigot Valeri del Bierzo, no obstant trobar-se al desert, posseeix algun patrimoni (llibres, cavalls) i té un criat.¹⁹⁶ A la «Santa Muntanya», els ermitans gaudeixen de llibres i mobles *ad usum* i la reforma de Garcia de Cisneros (1493) els permet continuar amb els costums antics, o sigui: que la comunitat els proveeixi de pa i vi, sal i espelmes, i per a les altres necessitats cada un rep el salari mensual d'onze sous i mig.¹⁹⁷ Al segle XVIII és un ral diari.¹⁹⁸ Els ermitans de Montserrat es troben tan ben instal·lats i coberts contra qualsevol infortuni, que no necessiten treballar. Només s'entretenen —com a exercici ascètic— fent culleres i creus de boix, per obsequiar els visitants o per vendre-les al monestir.¹⁹⁹

A les ermites de Còrdova dediquen de cinc a sis hores diàries al treball manual, ja sigui a la cella o als cultius. Els nostres ermitans s'ocupen, primordialment, de labors agrícoles, puix gairebé tots els santuaris posseeixen bosc, verger i conreus. A més, han d'acondicionar els camins i els voltants de la capella, criar bèsties, fer llenya i, primer de tot, atendre els visitants. Respecte als fruits, l'ermità agafa tot allò que li cal per al sosteniment decorós de la família, i la resta la cedeix al santuari. Més tard, s'especifica clarament quina és la participació de l'ermità. L'ermità de la Mare de Déu de la Salut (Sabadell), ha de contribuir al sosteniment del culte amb dues càrregues anuals de vi.²⁰⁰ A Sant Adjutori, cada any l'ermità ha de satisfer quaranta-cinc lliures a l'obtentor del benefici, ha de plantar cinc-cents ceps «a sas costas y conrear-los degudament» i sis arbres fruiters, ha de posar a la seva disposició les almoines que rep en metàl·lic i en espècies, i, quan hi vagi el beneficiat, sol

¹⁹³ *Op. cit.*, nota 153, *Los monjes de Qumran*, p. 136.

¹⁹⁴ *Op. cit.*, nota 22, I, pp. 59 ss.

¹⁹⁵ *Id.*, pp. 63 ss.

¹⁹⁶ *Op. cit.*, nota 36, pp. 57-58.

¹⁹⁷ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, p. 170.

¹⁹⁸ *Id.*, p. 177.

¹⁹⁹ *Id.*, p. 198.

²⁰⁰ *Op. cit.*, nota 30, p. 219. L'autor no esmenta l'any.

o en companyia, «lo hajan de servir amb la deguda assistència, portant-se ell tot gasto» (1733). Davant d'unes condicions tan gravoses, ben poca cosa devia quedar per al culte del sant. Cal subratllar les curioses presentalles de fil, cànem i llana que es reben durant l'any.

4.^t *Recaptes*

L'altra font d'ingressos, tant o més profitosa que la primera, són les típiques recaptes que l'ermità ha de fer, portant penjada al coll una caixeta tancada en forma de capella, que dins té una reproducció en miniatura de la imatge de l'ermita. Així ho feia l'ermità de la Mare de Déu de Bellvitge (l'Hospitalet de Llobregat).²⁰¹ Aquest tipus itinerant de collecta està molt regulat pels bisbes, els quals solen acordar els llocs i els dies fixos que han de tenir efecte.²⁰² Amb aitals providències volen evitar els ermitans «giròvags»,²⁰³ que són gent inquieta que es dedica a fer llargs pelegrinatges i té abandonada la pròpia capella, o bé, encara pitjor, aquells altres casos de pseudo-ermitans que no tenen cap ermita ni permís per vestir l'hàbit i tot el que recapten és per a ells, perquè viuen a l'esquena del proïsme.

Generalment, l'Ordinari de lloc facultat per demanar almoines dins del terme de la parròquia. L'any 1757, l'ermità de les Virtuts (l'Albiol), és autoritzat per a poder recórrer les masies i pobles fins a tres hores de distància. Dintre de la zona barcelonina estudiada per nosaltres, hem trobat quatre llicències per a aaptar, dues fan referència a l'ermita de la Mare de Déu de Betlem (1502 i 1702) i les altres dues a la de Sant Adjutori (1553 i 1769). Només a la darrera consta que és vàlida per tot el terme de la parròquia; les altres no ho precisen.

Les *Obligacions* de Santa Maria de Montcada estipulen que, de «totas las caritats aplegadas», se n'ha de donar la meitat a l'ermità i l'altra meitat ha de ser per a la conservació de la capella (1870). Més endavant, se li assigna un sou de dues pessetes diàries i se

²⁰¹ *Id.*, p. 157.

²⁰² Les Constitucions de Diego Pérez diuen: "pidan limosna en ciertos tiempos, como son quando está el trigo en las heras, quando se recoge el vino o azeyte, y quando vienen processiones a sus hermitas, y an de pedir a título de la fábrica de la hermita y para la lámpara que arda" (*op. cit.*, nota 28, f. 34v).

²⁰³ *Id.* notes 25 i 26.

li concedeix el vint-i-cinc per cent de tot «lo que reculli anant pel poble» (1908).

Els procediments de les recaptcs obliga els ermitans a obrir una llibreta de comptes, que cada any han de presentar al rector, com veiem que es fa a l'ermita de Sant Genís (Rubí)²⁰⁴ i a la de la Mare de Déu de Betlem (1702); aquesta última és molt contundent i la inserim íntegrament a la part documental.

A Santa Maria de Montcada costa molt d'implantar el llibre de clavari. Tant el bisbe com el rector insisteixen d'una forma reiterada, prop dels ermitans Cabaner, pare i fill, des del 24 de juny de 1737 fins el 16 de febrer de 1880, i encara no sabem si ho aconsegueixen. El 10 d'abril d'aquest darrer any, Joan Cabaner presenta l'inventari de la capella i de l'ermita, però no trobem cap notícia referent a l'anotació de les almoines rebudes.

5.ª *Cantina*

Totes les ermites situades en llocs isolats han d'organitzar una cantina per a poder servir menjar i beure, per a vendre ciris, medalles, escapularis i altres records. El permís per fer menjar consta d'una manera explícita en el contracte de Sant Adjutori (1733).

A l'acta d'arrendament que el batlle i jurats presten als hostalers de Montcada, consta que aquests no poden pujar queviures a l'ermita quan hi ha processons i aplecs, perquè volen que sigui «en profit de l'ermità» (1680). L'excepció que referim és comprovada en altres contractes semblants. Les *Obligacions* el faculden també per «fer menjar», però sembla que en els aplecs l'ermità ja no té l'exclusiva, quan se li reconeix «lo dret de llogar trossos de terra per posar llocs de vendre menjar o béurer» (1908).

* * *

El present capítol ens pot ajudar a formar-nos una idea més precisa de les condicions econòmiques que feren possible la vida ermitana en els darrers temps. En resum, les ermites oferien un bon hostatge, un mitjà de vida segur i un prestigi moral molt notori, amb unes exigències religioses i laborals mínimes.

²⁰⁴ *Op. cit.*, nota 1, p. 29. L'autor no en precisa la data.

6. ESTIL DE VIDA

Gràcies a Filó d'Alexandria, sabem que els terapeutes fan una pregària matinal, amb les mans aixecades i mirant cap a l'est. També els essenis resen de cara al sol llevant. Sembla que això és una influència que prové del costum que els egipcis tenen d'adorar el sol.²⁰⁵ Possiblement aquesta pràctica pot haver influït en l'orientació dels temples cristians. A l'hivern els terapeutes porten un sol mantell, com els treballadors del camp; a l'estiu, una túnica de lli.²⁰⁶ Observen castedat.²⁰⁷ Alguns dels adeptes s'obliden de menjar, dies sencers; la majoria fan un sol àpat, un cop post el sol. El setè jorn es banyen i s'ungeixen amb oli,²⁰⁸ com els atletes. Mengem tan sols pa sec, aromatitzat amb hisop, aigua i sal.²⁰⁹ Els dies de festa poden beure vi.²¹⁰ Els dissabtes i les solemnitats, mengem sòbriament en comú, practiquen el culte, escolten l'homilia i canten junts.²¹¹ Passen la setmana absorts en la contemplació: mediten la Llei, els Profetes i els escrits dels jueus.²¹²

Els Pares del Desert observen quelcom de semblant. La majoria no mengem res cuit, sinó llegums, rels i herbes silvestres. El pa, que acostuma a ésser dur com una pedra, el masteguen, mullant-lo prèviament, i barrejat amb enciam. Uns passen amb un sol àpat al dia, altres s'alimenten un cop a la setmana. Els jorns de festa poden pendre faves seques mullades, amanides amb oli, i un vas d'aigua rosada, com a substitutiu del vi.²¹³ La pitança de sant Antoni (251, † 356) es compon de pa, aigua i sal, i fa una sola menjada al dia. Dorm sobre la terra nua i envelleix cent-cinc anys. La longevitat és el signe dels homes que porten una vida ascètica i dura, com els essenis i els Pares de l'Erm.²¹⁴

²⁰⁵ *Op. cit.*, nota 147, p. 52. Al fossar del monestir de Qumran també les tombes s'orienten d'est a oest (vegeu la nota 153, *Los monjes de Qumran*, p. 46).

²⁰⁶ *Id.*, p. 49.

²⁰⁷ *Id.*

²⁰⁸ *Id.*, p. 37.

²⁰⁹ *Id.*, pp. 20-21, 48 i 51.

²¹⁰ *Id.*, p. 48.

²¹¹ *Id.*, p. 51.

²¹² *Id.*, p. 19.

²¹³ *Op. cit.*, nota 22, I, pp. 60 ss.

²¹⁴ *Op. cit.*, nota 153, *Los monjes de Qumran*, p. 46. Sant Pau de Tebaida assoleix l'edat de cent-tretze anys. De la vida de Sant Antoni, escrita per Sant Atanasi, bisbe d'Alexandria, traduïm els passatges següents: "Les seves vetlles eren tals que sovint passava la nit sense dormir; la gent es sorprenia que ho fes, no una vegada, sinó molt freqüentment. Tan sols prenia aliment un cop al dia, després de pondre's el sol; alguna vegada només menjava dia per altre i, sovintment, cada quatre dies. Només s'alimentava amb pa i sal i aigua per

Els ermitans de Mallorca no mengen altra cosa que allò que reben d'almoïna, «como son algunos mendrugos de pan, legumbres, yerbas, aceytunas, sin comer jamás carne, ni beber vino».²¹⁵ Tots els divendres de l'any i moltes vigílies prenen un repàs de pa i aigua, i, durant vuit mesos, dejunen cada tres dies. Es lleven a mitjanit i al vespre s'apliquen una deixuplina durant el temps que resen el salm *Miserere mei Deus*.²¹⁶ No tenen res de propietat; tots els objectes de la cella són *ad usum*.

A les ermites de Còrdova es lleven a les dues de la matinada i, després de resar fins a les quatre, descansen dues hores. A les sis, s'aixequen de nou, i entre oració i treball distribueixen la jornada. Mengen a l'ermita, on els donen la minestra a través del torn. A excepció dels dies de festa, que tenen peix, els altres els serveixen tan sols un potatge de llegums. No poden prendre cap beguda alcohòlica. Cada un fa la recreació dins de la pròpia cella, menys dues vegades al mes, que la tenen en comunitat i passegen i parlen. Prenen deixuplines de tant en tant. Sopen a dos quarts de vuit. Dormen a les nou.²¹⁷

A la «Santa Muntanya», de Montserrat, els ermitans es lleven a les dues de la matinada i se'n van a descansar a les vuit, o sigui, que dormen sis hores de nit i, a més, tenen una hora i mitja de repòs potestatiu al migdia.²¹⁸ Guarden abstinència perpètua de carn i dejunen més de sis mesos. Dormen vestits i sobre palla. Es flagellen tres cops per setmana i tots els dies d'advent i quaresma. Però la pena més gran és haver de concórrer a uns cent-trenta actes

beure; ni parlar de carn ni de vi, ja que el seu ús és inconegut també per als altres ascetes fervents. Per dormir, en tenia prou amb una estora i, generalment, ho fela sobre la terra nua. Es privava de tota unció d'oli, dient que convenia als joves d'abraçar l'ascesi amb ardor i d'evitar de procurar-se tot allò que enerva el cos, ans al contrari, acostumar-lo a les austeritats. Recordava les paraules de l'Apòstol: "Quan jo sóc feble, és aleshores que sóc fort" (II Cor 12, 10). "En efecte —dela—, la fortalesa de l'ànima creix quan suprimim els plaers del cos" (P. G. 26, 837; cap. 7). "Antoni, triomfant d'ell mateix, se n'anà a uns sepulcres molt allunyats del poble. Després d'haver pregat a un dels seus amics que li dugués pa de tant en tant, va entrar en una d'aquestes tombes, feu córrer la pedra que servia de tanca sobre d'ell i hi romangué sol" (*id.*, cap. 8).

²¹⁵ *Op. cit.*, nota 27, p. 35.

²¹⁶ *Id.*, pp. 42. Des del punt de vista místic, els ermitans de Mallorca cultiven "dos maneras... de soledades: interior y del alma, exterior y del cuerpo", o sigui, respectivament, "aquella en que la alma sola habita con solo Dios..." i "aquella en que el cuerpo habita solo en el bosque apartado del tráfigo y bullicio de los hombres".

²¹⁷ *Op. cit.*, nota 65, pp. 33-37.

²¹⁸ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, p. 195.

conventuals, per camins difícils, nevant i plovent, i quasi sempre de nit.²¹⁹

Malgrat totes les esmentades penalitats, són molts els que arriben a vells, fins al punt que, quan hom s'imagina un ermità autèntic, quan se'l representa en la iconografia o se'l descriu en la literatura, el model escollit sempre trasllueix el segell de la senectut: llarga barba i enterament blanca, com la d'aquell ermità montserratí, que té vuitanta anys complerts, i dels quals n'ha passat cinquanta a la mateixa capella;²²⁰ o aquell altre de Sant Pere del Puig, a la Selva del Camp, que tot i tenir vuitanta anys encara puja amb gran perill la costa de l'ermita.²²¹

L'estil de vida dels darrers ermitans no creiem que es diferenciï gens de la de qualsevol pagès temerós de Déu. Ni en el vestir, ni en el menjar, ni en el treball; llevat de quan, fent ús de les prerrogatives que té, vesteix l'hàbit per posar ordre a la capella un dia d'aplec o per fer la recapta d'almoines dins de la jurisdicció de la parròquia.

7. CLOENDA

Com a resum de la panoràmica general que oferim, direm que dintre de la història dels darrers temps de l'ermitanisme, són dignes de ser subratllats els punts que segueixen a continuació:

1.ª *Decadència*

Després de la tardana florida d'anacoretas, que conegué la nostra terra durant els segles XI-XIII, tan bon punt comencen de bufar els primers aires reformadors i renaixentistes, les vocacions minven i els solitaris existents afluixen llurs austeritats. Hom detecta que hi ha una manca absoluta d'ascetes i que fins i tot els contemplatius raregen. Els nous instituts religiosos s'inclinen cap als corrents de vida activa, més que no pas als que es consagren a fomentar el culte i la pregària.

La legislació post-tridentina (segle XVI), de signe provincial o local, és pobra de normes, té un caràcter més aviat negatiu i mostra

²¹⁹ *Id.*, pp. 199-200.

²²⁰ *Id.*, pp. 204-205.

²²¹ *Op. cit.*, nota 44, p. 24.

la desconfiança de l'Església vers la institució ermitana, que considera «perillósíssima», com hem vist per les constitucions sinodals de Tarragona (1593) i Girona (1691).²²³ Fins i tot als països del Pròxim Orient —Egipte, Irak, Iran, Israel, Jordània, Líban, Palestina, Síria i Turquia—, a la «Santa Muntanya» d'Athos (Grècia), a Sarov (Rússia) i a tants altres llocs on l'ermitanisme s'ha mantingut fins ara amb tota llur puixança, la manca de vocacions afecta tots els instituts religiosos i totes les formes de vida solitària, com un fenomen propi de la manera d'ésser moderna, materialista i tècnica.

A les darreries, els ermitans decadents al nostre país s'han convertit en simples custodis o en els baciners de les capelles, fins al punt que tenen assignat un sou. El càrrec d'ermità ha esdevingut així una prebenda.

2.^a Extinció

Dos són els flagells que donen el cop de gràcia a la vida ermitana: els lladres i la guerra. D'històries de bandolers, en trobem ja en els relats dels Pares del Desert, els quals són objecte d'actes de pillatge contra les reserves de queviures,²²³ i, en el període medieval, prenen la forma de ràzzies guerreres de càstig, desplegades principalment pels alarbs, que saquegen i destrossen les celles i maltracten els ermitans.²²⁴ Als temps moderns, els atemptats que podríem referir són innombrables. Cal recordar, almenys, referents a la «Santa Muntanya», els robatoris que tenen lloc a l'ermita de la Trinitat: el 1817, en què els lladres s'ho emporten tot, i el 1821, en què, a més assassinen l'ermità Gaspar Soler i el tiren lligat dins de la cisterna.²²⁵ L'any 1825, a la Salut, municipi del Papiol, on resideix l'ermità Francesc Font amb la muller i la mare, després de lligar-los i de tapar-los la boca, una partida de lladres els ho arramba tot i els deixa sense robes, menjar ni diners.²²⁶

L'anecdolari dels bandits és extens, però el fet decisiu que acaba amb la vida ermitana és la invasió napoleònica (1808-1814) i la crisi de valors que provoquen la guerra i la revolució. L'incendi del cenobi i l'anihilament de les ermites de la «Santa Muntanya» comencen a partir de la presa de Montserrat pels francesos, el 25

²²³ *Op. cit.*, nota 28, pp. 66 ss.

²²³ *Historia Monachorum*, IX, 33-47.

²²⁴ *Op. cit.*, nota 39, pp. 100-106.

²²⁵ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, p. 179.

²²⁶ *Op. cit.*, nota 1, pp. 41-42.

de juliol de 1811. Els intents de reconstrucció de les immenses ruïnes s'inicien l'11 d'octubre del mateix any, a les poques hores que els invasors abandonen el monestir. Però el sosteniment de la guerra contra l'invasor, les idees liberals que inunden el país, les tres guerres civils esdevingudes en el curs del segle, la crema dels convents (1835) i els aldarulls continus, impedeixen que pugui ser restaurada la vida ermitana a Montserrat i altres llocs. Una data clau ve constituïda per la mort de Joan Galí, el darrer ermità de la institució de la «Santa Muntanya», que té lloc a Barcelona el 25 de desembre de 1856.²²⁷

Les ermites de Sant Miquel i Santa Llúcia, del monestir de Vallbona, també són saquejades i cremades pels invasors. Els «gavatxs» calen foc a la capella de Santa Maria de Montcada a mitjanit del 12 de juny de 1808, on després són descoberts diversos cadàvers de gent paisana, segons sembla, procedent de Vic; no sabem si són patriotes que des d'aquell cim estratègic fustiguen els francesos, o bé persones que han buscat refugi en aquell lloc. El darrer que figura com a ermità d'aquest santuari és Joan Pons, el compromís del qual queda finit el 10 d'octubre de 1909. El contracte més tardà que hem vist és referent a la Mare de Déu de Sales, al terme de Viladecans, on el bisbe Joan Laguarda encara nomena un ermità l'any 1913.²²⁸

Aprofitant les lleis desamortitzadores i la confusió del país, moltes ermites, enrunades o no, passen a mans de particulars, per usurpació o per compra, i l'Església no ha intentat o no ha pogut recuperar-les, com veiem arreu.

Per últim, la manca d'uns drets que garanteixin la seguretat de l'ermità, contra les arbitrietats dels rectors, és també un altre factor decisiu de la crisi de l'ermitanisme. Així mateix, els corrents migratoris que produeixen el tancament de les masies i dels pobles agrícoles, petits i grans, per fluir cap a les urbs, són també un motiu de molt pes. Fa uns anys que hem viscut de prop el redreçament de l'històric santuari de la Bovera, a Guimerà —petit cenobi cistercenc del segle XII i després famosa casa ermitana—, per obra i gràcia del nadiu d'aquelles contrades Ricard Rosselló, sacerdot de l'Oratori de Barcelona, que després d'instalar-hi una família, amb poques obligacions i molts drets, i de preocupar-se perquè tingui les màximes comoditats possibles, aquesta abandona l'ermita l'endemà mateix que l'entusiasta restaurador és enterrat.

²²⁷ *Op. cit.*, nota 12, *La "Santa Montaña"*, pp. 178-180.

²²⁸ *Op. cit.*, nota 30, p. 173.

La gent d'avui no vol viure en llocs isolats, més que per les molèsties materials evidents que això comporta, per manca de contingut interior, d'amor a la natura i a la simplicitat. Avui no hi ha suficients personalitats fortes, riques i plenes de tendresa, d'amor i de sensibilitat, que estiguin decidides a lliurar-se del pes feixuc de la civilització que empresona i ofega les iniciatives de l'ànima. Per això cal encoratjar les experiències contemporànies de vida ermitana, viscudes per petits nuclis i per persones individuals, com veiem a Montserrat i a Vallbona, a l'illa de Vancouver (U.S.A.) i a Valjoufrey (França), i els moviments més amplis de joventut protestatària de signe cristià, i tots aquells que, a través d'una ascési alliberadora, senten la poesia de les coses humils i busquen el diví silenci i el repòs de l'esperit.

JOSEP-JOAN PIQUER I JOVER

DOCUMENTS

Les ermites que esmentem, no són pas totes les de l'àrea de Barcelona, ni molt menys, sinó tan sols aquelles de les quals hem trobat qualche notícia inèdita en una primera prospecció. A més, ens volem concretar tan sols a les que vénen assignades amb el nom de *capelles ermitanes*. Els petits santuaris que, encara que isolats, no compten amb ermità, no poden estar compresos en el nostre estudi.

Les capelles ermitanes de la diòcesi de Barcelona, sobre les quals no podem fer cap aportació inèdita, són diverses: Entre les referides a la Mare de Déu, recordem les de les Arenes (Sant Feliu del Racó), Bellvitge (l'Hospitalet de Llobregat), Brugués (Gavà), Collbàs (Carme), el Port (Barcelona), Sales (Viladecans), el Villar (Sant Feliu de Codines), etc., i, entre les dedicades als sants, podem relacionar les de Sant Antoni (Santa Coloma de Cervelló), Sant Genís (Rubi), Sant Miquel d'Aramprunyà (Gavà), Sant Mus (Rubi), etc.^{228bis}

També cal fer esment del fenomen, sovint repetit, dels canvis d'advocació que a vegades sofreix una matelxa ermita, d'acord amb els nous corrents espirituals, o per simple causa de les modes de la gent devota. L'ermita de Sant Iscle i Santa Victòria (Sabadell), és refosa amb la de la Mare de Déu de la Font de la Salut, que alguns documents coetanis intitulen, sorprenentment, «Nostra Senyora de la Salut de Sant Iscle».²²⁹ La de Santa Bàrbara (al Montsant), després del segle XIV és denominada de Sant Antoni.²³⁰ I entre les que nosaltres inventariem, la de la Mare de Déu del Bosc (Sant Cugat del Vallès), pren el nom de Sant Adjutori i la de Sant Pere i Santa Madrona (el Papiol), el de la Mare de Déu de la Salut. La de Sant

^{228 bis} Per l'obra de Manuel Goicoechea (*op. cit.*, nota 171 bis) sabem que a l'ermita de Sant Antoni, a Santa Coloma de Cervelló, hi hagué ermità fins a mitjan segle passat (p. 83), i a la de Sant Miquel d'Aramprunyà, a Gavà, també hi va haver ermitans i, a la darrera del segle passat, uns humils pagesos (p. 115). No tenim notícies inèdites relatives a la vida ermitana, d'aquestes capelles.

²²⁹ De l'ermita de Sant Iscle, se'n tenen notícies des de 1300. A mitjan segle XVII, l'ermità troba una imatge de la Mare de Déu, prop de la font on ell es proveeix d'aigua. La devoció mariana s'incrementa de tal manera que l'any 1696 ja està documentat el nom de "Mare de Déu de la Salut" (*op. cit.*, nota 30, pp. 211-213).

²³⁰ *Op. cit.*, nota 29, p. 128.

Antoni (Cerdanyola), és coneguda adés per Sant Domingo i Sant Antoni, adés per Sant Antoni i Sant Domingo, segons les preferències de qui escriu el document.

Respecte a la transcripció dels documents, hem seguit, generalment, les còpies textuais de les *Notes històriques* inèdites de mossèn Mas, o bé les versions del llatí i els resums i arranjaments fets pel mateix autor, amb algun retoc que altre nostre, per fer-los més comprensibles. En tots els casos, pensant amb l'historiador professional, donem la referència del document primigeni. Les cites que publiquem incompletes provenen ja de l'original manuscrit, però, fins i tot en aquests casos, llur identificació no és difícil, ja que tots els documents porten data.

Per l'ortografia, el lector comprendrà si es tracta d'un resum del document o d'una transcripció textual.

ERMITES POSADES SOTA L'ADVOCACIÓ DE LA MARE DE DÉU

1. *Mare de Déu de Betlem* (Sant Gervasi). — L'historiador Carreras Candi diu que la capella fou obrada al segle XVIII,²³¹ però el primer document que aquí publiquem dona fe de l'existència de l'ermita l'any 1502. Està situada en un replec i a mitja altura de la serra de Collcerola²³² i dona nom al «torrent de Betlem», que desemboca al costat de la plaça de la Bonanova. Cal no confondre aquest santuari amb el de la Mare de Déu de la Bonanova, advocada de la gent de mar,²³³ d'on va dependre, quan aquesta fou erigida en parròquia de Sant Gervasi de Cassoles.²³⁴ L'Hospital de Sant Pau adquireix la finca, per tal d'instalar-hi un manicomi modèlic, sota la direcció de Giné i Partagàs, que pren el nom de «Nova Betlem», en record de l'antic santuari; mentre duren les obres, hom inaugura l'establiment sanitari on ara hi ha el carrer de Betlem de Gràcia.²³⁵ El 4 de març de 1874, és traslladat al lloc de l'antiga ermita, on avui encara es conserva l'edifici, que porta el nom de Mare de Déu dels Angels i és propietat de la Junta provincial de Protecció de Menors, que hi té instal·lat un centre d'infants. Hi ha una font que era molt freqüentada pels antics devots.

²³¹ *Geografia General de Catalunya: La ciutat de Barcelona*, Barcelona, A. Martín, s.a., pp. 1009-1010.

²³² Per un document de 22 d'agost de 1611, sabem que l'eremitori radica a la muntanya de Collcerola (Notes, Ms. I, f. 104).

²³³ *Op. cit.*, nota 139, pp. 103-104 i 106 (boix).

²³⁴ *Id.*, nota 231, pp. 318, 948 i 998.

²³⁵ J. DE LETAMENDI, *El manicomio de "Nueva Belén", bajo la dirección del Dr. D. Juan Giné y Partagás*, a "La Ilustración Española y Americana", Madrid, 1874, XV, pp. 238-239 ss., il.

Els goigs dedicats «a la devota imatge de Nostra Senyora de Betlem, col·locada en la muntanya de Collserola» abunden durant el segle XVIII. Nihem vistos d'editats pels estampers Joan Altés, Josep Giralt, Francesc Surià i Hereus de Josep Vidal.

[1502 octubre 18]

Llicència del Sr. bisbe Pere [Garsias], de Barcelona, pera que pugua captarse a favor de la capella ermitana de Nostra Senyora de Betlem, en lo territori de Barcelona.²³⁶

[1702]

Lo visitador, vist que aumente cada día la devoció, ples almoynes y misses celebradores a dita capella, mane que lo aplegador de dita capella, Miquel Esteve, forme un llibre de administració y lo presente a la aprobació del Rector de Sant Gervasi.²³⁷

[1735 agost 18]

Josep Altrofeu (?), venerable sacramenté de Nostra Senyora de Betlem.²³⁸

[1737 juliol 1]

Josep Aldofeu, venerable ermità de Nostra Senyora de Betlem.²³⁹

[1764 setembre 11]

Esteve Vidal, ermità de Nostra Senyora de Betlem.²⁴⁰

2. *Mare de Déu del Bosc* (Sant Cugat del Vallès); vegeu *Sant Adjutori*. — En els documents més antics és coneguda també pel nom de «Santa Maria de Gausach». L'esglesiola és de planta circular, que Puig i Cadafalch atribueix al segle XII (*làmina 14*).²⁴¹ Està situada a dos quilòmetres de la vila de Sant Cugat del Vallès i a uns vint minuts de l'ermita de Sant Medir, dintre de la vall del mateix nom, en el camí de Sant Cugat a Collcerola. Pertany als termes parroquials i municipals de Sant Cugat del Vallès. La notícia més remota que tenim, és de l'1 de febrer de 1211, data en què Ramon de Laceres

²³⁶ Arx. Parroquial St. Vicenç de Sarrià. — Reg. Grat. 1500-1504, fol. 211. — *Notes*, Ms. I, f. 104. — Per un document de 22 d'agost de 1611, sabem que l'eremitori és a la muntanya de Collcerola (Arx. Episc., Reg. Grat., 1602-1616, f. 230. — *Notes*, Ms. I, f. 104).

²³⁷ Arx. Cat. Visita Spec. Offl., 1702, f. 54. — *Notes*, Ms. I, f. 104v.

²³⁸ Arx. Cat. Sp. 1735-1737, f. 16. — *Notes*, Ms. I, f. 104v.

²³⁹ *id.*, f. 10. — *Notes*, *id.*

²⁴⁰ *id.*, 1763-1765, f. 127. — *Notes*, *id.*

²⁴¹ *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911, II, pp. 320-321, i J. VIGUÉ, *Les esglésies romàniques catalanes de planta circular i triangular*, Barcelona, Artestudi, 1975, pp. 55-79, 11.

llega a Santa Maria del Bosc dotze diners i una feixa.²⁴² Encara «existia en 1409 en la parròquia de Octavià²⁴³ y après tingué lo nom de Sant Adjutori».²⁴⁴

L'esmentat canvi d'advocació desorienta a Carreras i Candi, el qual diu que és «de situació desconeguda» i que per l'any 1478 «s'hi anava per Sant Jeroni de la Vall d'Ebbron», era «molt freqüentada pels barcelonins» i que «radicava a Sant Cugat del Vallès, a judicar per lo poch que d'ella n'ha pervingut».²⁴⁵ Durant la revolta de 1835, la imatge de la Mare de Déu del Bosc, que havia quedat a segon terme, fou recollida pels veïns de la masia de Can Gener, els quals, l'any 1939 la varen cedir a la parròquia de Sant Cugat, on avui es venera.²⁴⁶

Hem vist alguns exemplars de goigs del segle XI estampats per les imprentes Tasso, de l'Arc del Teatre, i Altés.

[1553]

Llicència del Vicari General per a captar per la capella ermitana de Santa Maria del Bosch, a la parròquia d'Octavià.²⁴⁷

3. *Mare de Déu de les Feixes o Santa Maria de les Feixes*. — Dita també «de Canaletes», per trobar-se prop d'aquesta casa, on avui s'ha format un barri prop de Cerdanyola. La primera notícia és de l'any 1486. L'edifici fou construït el 1779.²⁴⁸ Pertany a l'antiga parròquia de Sant Iscle de les Feixes, però no s'ha de confondre amb ella.²⁴⁹

Tenen no poca importància, dintre de la literatura catalana, els *Goigs de la Verge Maria de les Feixes*, que formen part de la producció poètica de Joan Pujol, prevere de Mataró, escrita entre les darreries del segle XVI i els primers anys del segle XVII.²⁵⁰ També són molt notoris els goigs que reproduïm al present treball (*làmina 9*), per la raresa d'ésser decorats amb una planxa de coure. Hem vist

²⁴² Notes, Ms. XXI, f. 63.

²⁴³ L'església de Sant Pere d'Octavià és la parròquia antiga del poble de Sant Cugat del Vallès, la qual estava situada a la plaça de Dalt, on ara hi ha el mercat (JOSEP DE PERAY I MARCH, *San Cugat del Vallès...*, Barcelona, Imp. Casa de Caritat, 1931, p. 12).

²⁴⁴ *Op. cit.*, nota 242, f. 64.

²⁴⁵ *Op. cit.*, nota 231, p. 488, nota 1285.

²⁴⁶ *Op. cit.*, nota 30, p. 278.

²⁴⁷ Arx. Episc. Reg. Grat. 1552-1558, f. 55. — Notes, Ms. XXI, f. 64v.

²⁴⁸ Notes, Ms. X, ff. 103v-106.

²⁴⁹ A. OSONA, *Excursió de Sardanyola a Sant Joan d'Horta, per Sant Iscle de les Feixes* (8 abril 1884), a "Memòries de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas", Barcelona, 1884, VIII, pp. 128-133.

²⁵⁰ Biblioteca Mazarine, ms. 4495, f. 157 (J. MASSÓ I TORRENTS, *Notícies de manuscrits*, a "Butlletí de la Biblioteca de Catalunya", Barcelona, 1917, IV, n.º 7, pp. 120-123).

una altra edició de goigs, estampada per Maria Àngela Giralt, de Barcelona, durant el segle XVIII.

[1716 gener 12]

Llicència del Vicari General a Jacint Borrull, de la parròquia de Barbarà, per a vestir el hàbit de ermità, beneït per qualsevol sacerdot, i habitar a la casa i capella ermitana de Nostra Senyora de les Feixes, dins la parròquia de Sant Iscle; deu estar subjecte al rector, confesar i combregar una vegada cada mes, i resar cada dia una part de Rosari. També que pugui demanar caritat en els llocs circumveïns i rebre caritats pel sosteniment de ell i de la ermita.²⁵¹

[1716 juny 25]

El Vicari General, Pere Copons i de Copons, ardiaca i canonge de Barcelona, dona llicència i facultat a J. Sentpere (?), per poguer vestir i portar hàbit d'ermità i servir en la ermita de Nostra Senyora de les Feixes, en la parròquia i terme de Sant Iscle i [Sant] Victorià de les Feixes. Doni bon exemple, confessi i combregui un cop cada mes i cada dia en la ermita resí una part del Rosari.²⁵²

[1716 juny 25]

Llicència del Vicari General a Joan Santmiquel per a servir de ermità a la capella de Santa Maria de las Feixes.²⁵³

[1721 octubre 21]

Enterat lo bisbe D. Bernat Ximenes per son Visitador Delegat, que visità la parroquial de Sant Iscle de les Feixes, de alguns abusos que fan alguns en los aplechs que es fan en la ermita de Nostra Senyora de les Feixes, mana al rector que intimi al ermità que, al ser clos lo dia, tanque la capella y que estigui tancada durant la nit, no permeten que persona alguna entri en ella.²⁵⁴

[1728 octubre 21]

Lo bisbe Ximenes, trobantse de visita a Serdanyola, enterat de que a la capella ermitana de la Mare de Déu de les Feixes, en alguns dies del any s'hi fan alguns aplechs y passen allí la nit, y enterat de que's cometen alguns abusos, mana baix pena d'excomunió que al arribar al vespre [l'ermità] tanqui la capella y durant la nit quedi tancada, no permeten l'entrada a ningú.²⁵⁵

4. *Mare de Déu de Montcada*. — L'ermita fou, probablement, la capella del castell roquer, aixecat en el punt més alt de la parròquia de Santa Engràcia de Montcada. De les runes del castell el poble en diu «lo tresor de l'ermità». La primera notícia que tenim de la capella, posada sota l'advocació de Santa Maria, és de l'any 1134. La cremaren els francesos, com hem dit, els dies 12 i 16 de juny

²⁵¹ Arx. Par. de Montcada (*Notes*, Ms. X, f. 105).

²⁵² *Id.* Església de Montcada i Les Feixes (*Notes*, *id.*).

²⁵³ Arx. Epis. Reg. Grat. 1710-1718, f. 349 (*Notes*, *id.*).

²⁵⁴ Arx. Par. Montcada. Llibre de Visites, f. 15 (?) (*Notes*, Ms. X, f. 105v).

²⁵⁵ *Id.* Llibre de Visites, 1718 ss., f. 14 (*Notes*, *id.*).

de 1808, però la imatge de terra culta fou salvada per l'ermitana Maria Cabaner. De l'examen de les ruïnes que s'han conservat fins als temps moderns, es dedueix que era del segle XIII i que tenia la planta de creu llatina. L'any 1908 fou inaugurada la capella nova.

En el curs dels segles, Santa Maria de Montcada va rebre molts llegats i fou un lloc de constants pelegrinatges per part dels fidels. A més dels de Montcada i de Barcelona, pujaven a l'ermita, per vot de poble, els veïns de Cerdanyola, Martorelles, Reixac, Sant Fos, Sant Iscle de les Feixes, Santa Coloma de Gramenet i molts altres.²⁵⁶ Recordem que, des de 1624 a 1868, la parròquia de Montcada està adscrita a la de Sant Iscle de les Feixes i és per això que l'ermita i la vila de Montcada són de la competència del rector de Sant Iscle. Amb la instal·lació d'una poderosa indústria de ciments, no sols han desaparegut els vestigis del castell i de la capella ermitana, així com les coves on s'installaren els primers anacoretas, sinó també tot rastre de civilització i àdhuc la muntanya és objecte de complet enrunament. El culte a la imatge, que havia estat traslladada a la parròquia i que fou destruïda l'any 1936, s'ha reanudat amb caràcter local i d'una fàisó minsa des de 1952.

La devoció a Santa Maria de Montcada ha donat peu a un abundant repertori de boixos i golgs, com els que reproduïm i comentem al capítol corresponent (*làmines 6 i 8*). A més d'aquestes dues peces, que hem de considerar cabdals per a l'estudi de la vida ermitana barcelonina, cal esmentar un boix de Martí, que situa la Mare de Déu al cim del turó de Montcada; el poble, amb la parròquia de Santa Engràcia al peu i, a baix de tot, el carril anant en direcció de Granollers a Barcelona, el qual va ser inaugurat l'any 1854. La data ens il·lustra sobre l'època del boix. La incorporació d'un avanç tècnic, com és el ferrocarril, a una estampa de signe religiós, és molt significativa i vol expressar, d'una banda, l'impacte de la novetat i popularitat del tren i, en segon terme, subratlla indirectament que la fe i la ciència no s'exclouen. El boix que referim fou usat, durant molts anys, per a il·lustrar els golgs de Santa Maria de Montcada, editats per la impremta Tasso, de l'Arc del Teatre, de Barcelona.²⁵⁷

[1385]

La data esmentada era *deodat* Ramon Suau.²⁵⁸

²⁵⁶ Notes, Ms. XV, ff. 109, 122v i ss.

²⁵⁷ R. M. BOLÓS, *Nostra Señora de Montcada. Ressenya històrica*, Barcelona, Edit. Ibèrica, 1916, 32 pp., il. — J. MAS, *Nota històrica de la Mare de Déu del Castell de Montcada* [Barcelona, Soc. Gral. de Artes Gráficas], 1908, 31 pp., il. — S. MIRALDA i A. GIRONÉS, *Itineraris a castells i breus notícies històriques*, Barcelona, Arxiu Bibliogràfic de la Unió Excursionista de Catalunya, 1905, pp. 121-126. — A. PLADEVALL, *Els orígens de la família Montcada*, a "Ausa", [1971], núms. 69-70, pp. 308-319.

²⁵⁸ Arx. Epis. Reg. Col., 18, f. 40 (Notes, Ms. XV, f. 114v).

[1396 gener 13]

Inventari de la capella.²⁵⁹

[1396 gener 15]

Nou inventari de la capella del castell.²⁶⁰

[1544 setembre 21]

Capítols matrimonials de Joan Orriols, habitant en la capella de la Verge Maria del castell de Montcada, y Bertomeua Benussa, de Santa Perpètua de Moguda.²⁶¹

[1548 març 15]

Aquesta data és lliurat l'inventari de la capella a Joan Pocurull «donato ejusdem capelle».²⁶²

[1550 febrer 13]

Baptisme d'un fill de'n Martí, alias Recorda, y de sa muller, los quals estan en lo castell de Montcada.²⁶³

[1552 març 6]

Arrendament d'un tros de costa, sota la Verge Maria del castell de Montcada, fet per Francesc, pagès de Sant Pere de Reixac, a Martí Recorda, de la parròquia de Santa Agnès de Malanyanes, ara habitant com a donat a la Verge Maria de Montcada.²⁶⁴

[1557 novembre 30]

Delxa d'un tros de bosc de la costa de la Verge Maria de Montcada, feta per Valenti Agulló, habitant al castell de la Verge Maria de Montcada, a Domingo, criat del senyor Jaume Oller, batlle del terme de Montcada, i a Arnau, germà de dit Domingo.²⁶⁵

[1576]

Debitori de 12 ducats, o sia 15 lliures, firmat per Mas, habitant a Reixac, a Antich Agulló, habitant al castell nomenat de Nostra Senyora.²⁶⁶

[1588 novembre 3]

Junt a ella [a la capella] hi ha la casa hont habita un ermità constantment, qui té comenada dita capella.²⁶⁷

²⁵⁹ *Id.*, 26, f. 55 (*Notes*, Ms. XV, ff. 115-117).

²⁶⁰ *Id.* (*id.*, f. 114v).

²⁶¹ Arx. Par. Montcada, Matr. 1486-1548 (*Notes*, Ms. XV, f. 118v). No ens aclareix si els "habitants" eren ermitans o no.

²⁶² *Op. cit.*, nota 2, 1910, VII, pp. 130 i 226.

²⁶³ Arx. Par. Montcada, 1550-1582 (*Notes*, Ms. XV, f. 118v). Primer diu que s'està al castell. Dos anys després és donat.

²⁶⁴ *Id.* "En molts santuaris los ermitans eren solters, feyen vida casi religiosa y vestien hàbit especial. Com dits ermitans, per regla general, se donaven a dites ermites, per a servir-les durant sa vida, eren coneguts moltes vegades ab lo nom de *donats* o *Deo dats*" (*Op. cit.*, nota 2, 1910, VII, p. 130).

²⁶⁵ Arx. Par. Montcada, 1550-1583 (*Notes*, Ms. XV, f. 118v).

²⁶⁶ *Id.*, 1551-1605 (*Notes*, Ms. XV, f. 119).

²⁶⁷ Arx. Epis. Visita, 29, f. 194 (*Notes*, Ms. XV, f. 119v).

[1596 abril 29]

Francesc Rodés, pagès de Montcada, nomena marmessor a Esteve Mauri, mestre de cases, habitant en la casa de Nostra Senyora de Montcada. Testament.²⁶⁸

[1596 octubre 29]

Esteve Mauri, francès, mestre de cases, habitant a la casa de Nostra Senyora de Montcada. Testament.²⁶⁹

[1600 setembre 27]

Baptisme de Jaume, fill de Bernat Mauri, habitant en lo castell de Montcada, y de Margarida.²⁷⁰

[1604 gener 26]

Baptisme de Victòria, filla de mossèn Bernat Mauri, mestre de cases, lo qual està en lo castell de Montcada, y de Esperança.²⁷¹

[1631 març 30]

Baptisme d'Antiga, filla de Pere Rosés, pagès, habitant en la capella de Nostra Senyora de Montcada, y de Elisabet.²⁷²

[1643 maig 23]

Joan Rosés, ermità de Nostra Senyora de Montcada. Testament.²⁷³

[1643 maig 23]

Òbit de Joan Rosés, ermità de Nostra Senyora de Montcada, i fou enterrat a la mateixa capella.²⁷⁴

[1656]

Vuy a 14 de maig, se ha tret del bassi de la obra per lo gasto de la professó de Montcada:

Primo per carn, 1 lliura 12 sous.

Item 5 sous.

Item 6 sous.

Item per candelas, 6 sous 6 dinés.

Item per oli se ha tret 16 sous.

Item se ha tret per candelas, 6 sous 6 dinés.

Item se ha tret per oli, 8 sous.

Item se ha tret per una llàntia, oli, siris y candelas, 1 lliura 16 sous 6 dinés.

Vuy 25 de juny, se ha tret de la obra per lo gasto de dos matons y de dos dotzenas dous, que tot servi per lo gasto de la professó de Montcada, 12 sous.²⁷⁵

[1658]

Vuy a 5 de maig, se ha tret per lo gasto de la professó de Montcada:

²⁶⁸ Arx. Par. Montcada, Testaments 1591-1619 (*Notes*, Ms. XV, f. 120v).

²⁶⁹ *id.* (*Notes*, Ms. XV, f. 80v).

²⁷⁰ Arx. Par. Baptismes 1600-1716 (*Notes*, *id.*).

²⁷¹ *id.*

²⁷² *id.*, f. 121.

²⁷³ *id.* Llibre d'òbits 1630-1643, f. 14 (*Notes*, Ms. XV, f. 80v).

²⁷⁴ *id.*, f. 14, n.º 13. (*Notes*, Ms. XV, f. 121v).

²⁷⁵ *id.*, Llibre d'Obra de les Felxes 1574-1686, s. f. (*Notes*, Ms. XV, f. 121).

Primo per la carn, 1 llura 13 sous.
 Item per fideus, 5 sous.
 Item per ous, 7 sous.
 Item per oli, 13 sous.
 Item per candeles, 11 sous.
 Item per matons, 6 sous.²⁷⁶

[1664 juliol 9]

Llicència d'ermità per la capella de la Mare de Déu de Montcada, dins de la parròquia de Sant Iscle de les Feixes, concedida pel Vicari General a Jaume Pedrissa.²⁷⁷

[1667 març 22]

Llicència d'ermità per la capella de Nostra Senyora de Montcada, donada pel Vicari General a Pere Joan Mas.²⁷⁸

[1680 juliol 7]

Arrendament als hostalers de Montcada del dret de vendre vi, pa y altres coses, fet pel batlle y jurats de Montcada y Reixach, essent una de les clàusules que no pugen queviures dalt de la capella de Nostra Senyora de Montcada, quan allà dalt hi haurà professons y apleschs, puix lo vendrer los queviures sia en profit del ermità de dita ermita.²⁷⁹

[1684 juliol 31]

Maria Rosés i de Casas, muller de Jaume Vargués, habitants a la casa de l'ermita de Nostra Senyora de Montcada, elegeix sepultura a la capella de Nostra Senyora de Montcada, si és que no hi ha inconvenient i, en cas d'haverni, al fossar de Sant Iscle de les Feixes.²⁸⁰

[1691 març 10]

Llicència del Dr. Rosals, Vicari General de Barcelona, a Josep Gras, per vestir hàbit d'ermità i viure a la capella de la Mare de Déu de Montcada, situada a la parròquia de Sant Iscle de les Feixes, amb obligació d'estar subjecte al rector.²⁸¹

[1691 agost 12]

Arrendament de la fleca, taverna hostel y leuda del terme de Montcada y Reixach, fet pel batlle y jurats a Jaume Umbert. [Una de les clàusules és]:

«Que ni ell ni altre pot en los dies que hi haurà professons y apleschs en la capella de Nostra Señora de Montcada, no puga pujar dalt a dita ermita pa ni altra cosa per vendre, sino que lo vendre manteniments allí correrà y sia en profit del ermità o de la persona que habitarà en dita ermita.²⁸²

²⁷⁶ Notes, Ms. XV, f. 121v.

²⁷⁷ Arx. Epis. Grat., 1663-1670, f. 44 (Notes, id.).

²⁷⁸ Id., f. 187.

²⁷⁹ Arx. Par. Montcada 1679-1693, f. 4.

²⁸⁰ Id., Manual Testaments 1471-1727, s.f. (Notes, Ms. XV, f. 80v i 122).

²⁸¹ Arx. Epis. Grat. 1693-1702, f. 203 (Notes, Ms. XV, f. 122).

²⁸² Arx. Par., 1674-1693, f. 131 (Notes, id.). La "lleuda" era un tribut que es pagava sobre les mercaderies.

[1717 desembre 20]

Llicència del Vicari General a Joan Horta, pagès de Sant Iscle de les Felxes, per servir d'ermità a la capella de la Mare de Déu de Montcada, situada a la parròquia de Santa Engràcia de Montcada.²⁶³

[1718 setembre 17]

Carta del Vicari General, Pere de Copons, al rector sobre diverses mides en relació amb la festa.²⁶⁴

[1725 setembre 4]

El Vicari General, Gaspar de Bastero, escriu al rector de Sant Iscle, recordant-li que la vetlla està prohibida i que farà bé de no permetre-la. Que si els concedeix llicència per a celebrar l'ofici, paguin els drets al rector. Que si els de la vetlla pretenen fer alguna cosa en contra, farà bé d'endur-se'n l'ara i tancar la capella.²⁶⁵

[1726 desembre 7]

Defunció de Jeroni Foix, ermità.²⁶⁶

[1726 desembre 7]

Es sepultat a la capella de l'ermita de Nostra Senyora de Montcada, l'ermità Jeroni Foix.²⁶⁷

[1728 octubre 21]

Lo bisbe Bernat Ximenes de Cascante, ohida la relació de la visita que son Delegat feu a la parroquial església de Sant Iscle de les Felxes y Montcada, mana que atesos los abusos que es cometen en los aplechs que alguns dies del any se fan en la capella de Nostra Senyora de Montcada, intimi a l'ermità que durant la nit tinga la capella tancada y que's tanqui així que el dia sie clos, no deixant entrar persona alguna en ella.²⁶⁸

[1734 juny 17]

Indulgència concedida per Climent XII als fidels que, havent confessat y combregat, visitin la capella de la Mare de Déu de Montcada lo dia de l'Assumpció, des de les Vespres, y allí resin a intenció de Sa Santedat.²⁶⁹

[1737 juny 24]

Després de la visita pastoral, el bisbe Felip Aguado mana que l'ermità de la capella de Nostra Senyora de Montcada doni compte al rector de les caritats que es collecten cada any, «aportant un

²⁶³ Arx. Epis. Grat., 1710-1718, f. 406 (*Notes, id.*).

²⁶⁴ Ar. Par. Llibre Església Montcada (*Notes, id.*, f. 122v). Segueixen diverses disposicions relatives a la festa de la "Vetlla", dient que s'han de pagar els drets al rector (*Notes, Ms. XV, ff. 123-123v*). Aquesta és la primera notícia sobre el problema de la vetlla. Es veu que el rector de Sant Iscle, d'on depenia Montcada, s'havia queixat de certs desordres. El Vicari General diu que si es repeteix el desordre, l'any vinent prohibirà que es faci la funció a la capella (*op. cit.*, nota 2, 1910, VII, p. 152).

²⁶⁵ Ar. Par. Església Montcada, p. 81.

²⁶⁶ *Id.*, Obits 1716-1748, f. 26 (*Notes, Ms. XV, f. 81*).

²⁶⁷ *Id.*, p. 27 (*Notes, Ms. XV, f. 80v*).

²⁶⁸ *Id.*, Llibre de visites, f. 111 (*Notes, id.*, f. 122v).

²⁶⁹ *Id.*, Església Montcada (*Notes, Ms. XV, f. 123v*).

llibre per dit fi y que després de donarli a ell [al rector] les caritats que's de costum, lo demés se esmersi en mantenir y adornar la capella». ²⁹⁰

[1737 juny 25]

Enterat lo bisbe Aguado de la consuetut observada pel ermità de la capella de Nostra Senyora de Montcada, de donar compte de lo que aplegava pera la manutenció de dita capella y que ara no vol donar dit compte, ordena y mana, baix penes que se reserva imposar, que l'ermità qu'ara és y per temps serà que porti compte en llibre especial de les caritats que se li fassin per manutenció de dita capella... y a més les obligacions se fan a la capella y cada any doni compte al reverent y que, donada a l'ermità la part de les almoines que se acostuma donarli, lo demés serveix per manutenció y adorno de la capella. Donat cas de fer lo contrari, se'l privarà de servir la capella. ²⁹¹

[1737 agost 5]

Es obtentor del benefici, fundat a la capella ermitana, Pere Nolasc Plana, clergue... que té l'obligació de celebrar 18 misses. ²⁹²

[1739 abril 20]

Jeroni Milà [o Vilà], ermità, és enterrat sota l'escala del chor de la capella. ²⁹³

[1739 abril 20]

Inventari de la capella. Les coses foren lliurades a Joan Bosch, ermità. Porta data de l'1 de maig. ²⁹⁴

[1739 maig 9]

Llicència del Vicari General a Joan Bosch, per servir d'ermità a la capella de Nostra Senyora de Montcada. ²⁹⁵

[1740 febrer 20]

Lo bisbe [Francisco del] Castillo, en la visita feta a Sant Iscle, mana a l'ermità de la capella de Nostra Senyora de Montcada que, baix penes eclesiàstiques, no permeti que la confraria dels Pescadors de Barcelona facin funció alguna de fer cantar missa, sens que oportunament haja donat notícia al rector de Sant Iscle, per poguer assistir a ella y rebre los drets acostumats. Mana que també ho practiqui si algú altre vol fer cantar missas en dita capella. Exceptua lo cas de quan van allí ab processó los rectors vehins. ²⁹⁶

²⁹⁰ *Id.* Llibre de visites, f. 28 (*Notes, id.*). Consta que l'ermità no volia donar comptes ni portar el llibre.

²⁹¹ *Id.* (*Notes, id.*).

²⁹² *Id.* Llibre de visites 1718, f. 32 (*Notes, Ms. XV, f. 124*).

²⁹³ *Id.*, Obits 1716-1748, f. 69 (*Notes, Ms. XV, f. 81*).

²⁹⁴ *Op. cit.*, nota 2, VII, p. 228.

²⁹⁵ Ar. Epis. Reg. Grat. 1734-1740, f. 420 (*Notes, id.*, f. 124). Segons es dedueix de l'inventari de l'1 de maig de 1739, en aquesta data Joan Bosch ja era a l'ermita en qualitat d'ermità (*op. cit.*, nota 2, 1910, VII, p. 231).

²⁹⁶ Ar. Par. Llibre de visites, f. 36.

²⁹⁷ *Id.*, Obits 1716-1748, f. 76 (*Notes, Ms. XV, f. 81*).

[1740 novembre (?) 22]

Defunció de Joan Bosch, ermità.²⁹⁷

[1744 juny 11]

Lo bisbe Castillo, atenent a lo disposat en la visita anterior, que lo ermità de Nostra Senyora no done llicència de celebrar en la capella a sacerdot algun, menos los rectors veïns quan hi anessin ab professó y, a més, tots los anys donés compte de les caritats colectades para la manutenció de la capella y, vist que lo ermità no ha complert ni una cosa ni altra, amenasse baix pena de suspensió *ipso facto incurrenda*, als que sens llicència expressa del rector intentin celebrar en dita capella y a l'ermità, baix pena de privació de hàbit, li mana que tots los anys dongui bo y lleial compte en presència del rector, de tot lo que haurà colectat y gastat per dita capella.²⁹⁸

[1751 gener 7]

Defunció de Maria, viuda de Joan Bosch, ermità.²⁹⁹

[1751 setembre 6]

Escrit del Dr. Francesc Miró, interessant per part dels prohoms de la vila de Montcada la supressió de la «festa que se nomena Vetlla, perquè durant la nit o gran part d'ella, a la vigília, ballant, saltant, jugant y fins dormint en la capella, lo que constitueix un menys preu de la glòria de Déu y honor de la V. S...».³⁰⁰

[1752 agost 14]

Carta del Vicari General Jeroni Grassot al rector Francesc Miró. Se'n dedueix que els parroquians instaren al Vicari General per celebrar el jubileu, que havien obtingut de Sa Santedat, a la capella de la Mare de Déu de Montcada. Diuen «que ells tampoch pretenien ni volien escàndols y que si alguna vegada, però no sempre, alguns s'havien quedat a dormir a la capella, era per rahó de pluja o mal temps». El Vicari General diu «que no atendra la petició, si no és que aquells convinguin ab lo rector en evitar y atacar los escàndols que regularment se cometen en semblants aplechs, per més que los suplicants diguessen que lo Justicia o Batlle ja pot providenciar en fer ronda a dalt de la capella».³⁰¹

[1756 desembre 28]

Joan Cabaner, «lo ermità jove».³⁰²

[1758 setembre 18]

Maria, muller de Francesc Cabaner, ermità. Defunció.³⁰³

²⁹⁸ Ar. Par. Llibre de visites, f. 44 (*Notes*, Ms. XV, f. 124v).

²⁹⁹ *Id.*, Òbits 1748-1788, f. 13 (*Notes*, *id.*, f. 81). El 18 de gener de 1752 se celebraren tres oficis a la capella per l'ànima de Maria, vidua de Joan Bosch.

³⁰⁰ *Notes*, *id.*, ff. 125 i 125v. Els parroquians, contra l'opinió del rector, demanen nou permís. Alegaren que només s'havien quedat a dormir dins la capella alguna vegada "per rahó de pluja o de mal temps" (*id.*, f. 125v).

³⁰¹ Ar. Par. Església de Montcada (*Notes*, *id.*).

³⁰² Ar. Cat. (?) 1755-1757, f. 16 (*Notes*, *id.*).

³⁰³ Ar. Par. Òbits 1748-1788, f. 59.

[1758 novembre 11]

El bisbe Castillo ordena a tots els sacerdots del bisbat que no diguin missa a la capella, sense llicència expressa del rector, sota pena de suspensió *ipso facto incurrenda*.³⁰⁴

[1759 febrer 5]

Francesc, albat, fill de Joan Cabaner y Paula Pinós. Defunció.³⁰⁵

[1759 desembre 30]

Felipa, albat, filla de Joan Cabaner y Paula Pinós. Defunció.³⁰⁶

[1761 juny 4]

El Dr. Miró exposa al bisbe Sales i aconseguix que el rector segrestí «les albes, casulles, ara, càlcer y corporals de la capella ermitana», per tal que no es pugui dir missa sense el seu permís.³⁰⁷

[1762]

Memorial que el rector Dr. Miró adreça al bisbe, contra l'ermità Francesc Cabaner i son fill Joan, sobre la qüestió econòmica i drets jurisdiccionals: el fet que deixi celebrar sense llicència del rector, almoines de la missa, processons i aplecs dels pobles d'altres parròquies.³⁰⁸

[1762 abril 8]

El rector de Martorell demana permís per anar a l'ermita en processó.³⁰⁹

[1763 i 1766]

El rector de Santa Coloma de Gramenet demana permís per anar a l'ermita en processó.³¹⁰

[1764 setembre 25]

Paula, muller de Joan Cabaner. Defunció.³¹¹

[1764 desembre 30]

Joan Cabaner, vidu de Paula Pinós, fill de Francesc, ermità, i de Maria Bosch, contreu noces amb Josepa Carner Rígal.³¹²

³⁰⁴ Notes, Ms. XV, f. 126.

³⁰⁵ Ar. Par. Òbits, 1748-1788, f. 60 (Notes, *id.*, f. 81).

³⁰⁶ *id.*, f. 65.

³⁰⁷ Ar. Par. Església Montcada (Notes, *id.*, f. 126). L'esmentat Memorial diu que l'ermità ha rebaixat la quantitat de la missa contra la voluntat del rector: de 10 sous que era a 7 sous i 6 diners. Diu que és difícil de trobar sacerdot "que vagi allí, una hora lluny [des de la vila de Montcada], ab escolà y cavalgadura. y... són necessaris los 10 sous per trovar sacerdot que hi vagi". Que no dóna compte "de tot lo que entre y se gasta en manutenció de la capella". Que deixa celebrar a sacerdots forans sense el permís exprés del rector. (Notes, Ms. XV, f. 126v).

³⁰⁸ *id.*, ff. 125-131.

³⁰⁹ *id.*, f. 127.

³¹⁰ *id.*

³¹¹ Ar. Par. Òbits, 1748-1788, f. 112. (Notes, Ms. XV, f. 81).

³¹² *id.* Llibre de Desposoris 1716-1789, p. 15 (*id.*, f. 80v).

[1767]

L'ermità presenta un memorial de queixa al bisbe i, per la informació que féu el rector de Sant Iscle, es veu que l'ermità feia causa comuna amb alguns sacerdots descontents, que repugnaven de demanar llicència al rector. Aquests deien que l'abús de fer pagar 10 sous per missa no «llevava la devoció a Nostra Senyora», puix que era difícil de trobar sacerdot, perquè tant el rector com el vicari estaven ocupats.³¹³

[1768 març 28]

El Rvd. Domingo Roig, en nom del bisbe, contesta al rector Dr. F. Miró, dient que tenia manat que cap parròquia del bisbat no fes processó a l'ermita o santuari que fos fora del seu terme.³¹⁴

[1769 ?]

El Dr. Miró torna a denunciar que «a pesar del cuidado que posà l'any passat, pera que no's cometés cap indecència quan pujarien los de Barcelona a visitar Nostra Senyora de Montcada, feren grans illustracions [il·luminacions ?] la major part de la nit, dansant, jugant, cantant y lo demés que V.S. pot considerar... Que no reparen en publicar que tenen llicència del Sr. Capità General de Barcelona pera fer ditas funcions.³¹⁵

[1769 abril 3]

Defunció d'Antònia, muller de Francesc (?) Cabaner, ermità.³¹⁶

[1769 setembre 1]

El Vicari General diu que no està a la seva mà impedir que hi vagin els de Barcelona i que «solsament pot preveure que no's fassen indecències a la capella, lo que lograrà el rector donant al ermità les ordres que cregui convenients y valguentse del aussili del batlle...». Si hi ha desordres, l'any següent no s'obrirà la capella.³¹⁷

[1769 setembre 4]

Defunció de Felip, fill de Joan Cabaner, ermità, i de Josepa.³¹⁸

[1770 març 22]

Defunció de Josepa, muller de Joan Cabaner, ermità.³¹⁹

[1772 novembre 15]

Joan Cabaner, ermità, vidu primera vegada de Paula Pinós y, segona, de Josepa Carner, ab Maria Bellbé, natural de Sentmenat, filla de Gabriel Bellbé, ermità del Puig de la Creu.³²⁰

³¹³ Notes, Ms. XV, ff.127v-128.

³¹⁴ Ar. Par. Església Montcada, p. 126. *Op. cit.*, nota 2, 1910, VII, p. 150.

³¹⁵ Notes, Ms. XV, f. 128v.

³¹⁶ Ar. Par. Òbits 1748-1788, f. 144 (*Notes, id.*, f. 81).

³¹⁷ Ar. Par. Església Montcada (*Notes, id.*, ff. 128v-129).

³¹⁸ Ar. Par. Òbits 1748-1788, f. 147 (*Notes, id.*, f. 81).

³¹⁹ *id.* Òbits 1748-1788, p. 150.

³²⁰ *id.* Desposoris 1716-1789, p. 93 (*Notes, id.*, f. 80v). La serra del Puig de la Creu forma part de la cadena interior, al sur del Farell i al nord-est de Castellar del Vallès.

[1774 gener 13]

Defunció de «Francesch Cabaner, ermità de Nostra Senyora de Montcada, de edat 89 anys i nou mesos, natural de Sarrià». Fou enterrat a la tomba de l'ermita.³²¹

[1780 febrer 16]

El secretari Agustí de Almanza escriu una carta a l'ermità, de part del bisbe, «que mentres exerceixi lo empleo de ermità de la capella de Nostra Senyora de Montcada, cuidés de son aseó y llimpiesa y de la dels ornaments y que obedeixi al rector e tot lo que acostumen altres ermitans, donantli la part de las caritats que ofereixen los devots per l'ermità y son esmerç. Que pagui al rector los delmes dels fruits que cull de sa cullita, sens donar lloch a queixes...». Li fou lligada lo dia 28 de marc.³²²

[1780 abril 10]

Aquesta data Joan Cabaner, ermità de Montcada, dóna compte de l'inventari de la capella i l'ermita.³²³

[1780 setembre 11]

Segons un memorial de J. Cruset, adreçat al bisbe el 6 d'agost, l'ermità Joan Cabaner «mogué un avalot en la esglesia de Santa Engràcia de Montcada, perquè el rector i el vicari, ocupats amb les dues parròquies, no volgueren accedir a cantar un ofici...». A més, l'ermità es nega a portar la creu a la processó del Roser i no vol pagar els delmes dels fruits collectats.³²⁴

[1786 octubre 31]

Defunció de Maria Jerònima, albat, filla de Joan Cabaner i de Margarida (Maria ?).³²⁵

[1788 gener 8]

Són llurades a Joan Cabaner unes arracades per a la Mare de Déu.³²⁶

[1800 octubre 6]

Defunció de Rosa, filla de Joan Cabaner i Maria Bellbé.³²⁷

[1808 juny 12]

L'ermitana Maria Cabaner salvà dels francesos la imatge de la Mare de Déu de Montcada.³²⁸

[1808]

Diumenge dia 12 juny del present any [1808], a las dotze hores de la nit, los gabaigs pujaren dalt la ermita de Montcada y incendiaren la capella de dita ermita, se posà foc a la establa y sen trobà

³²¹ *id.* Òbits 1748-1788, f. 171 (*Notes, id.*, f. 80v-81).

³²² *Notes*, Ms. XV, f. 129.

³²³ *Op. cit.*, nota 2, VII, pp. 231-234.

³²⁴ *Notes, id.*, ff. 129v-130. El memorial diu que hi ha dos religiosos que defensen l'ermità.

³²⁵ *Op. cit.*, nota 321, f. 257 (*Notes, id.*, f. 81).

³²⁶ *Op. cit.*, nota 2, 1910, VII, p. 234.

³²⁷ Ar. Par. Òbits 1789-1851, f. 51 (*Notes, id.*, f. 81).

³²⁸ *id.*, f. 34 (*Notes, id.*, f. 131v).

un de cremat y altres mors a la establa. Eran paisans; diuen si eran de Vich, no se sap. La imatge de Nostra Senyora nos cremà...³²⁹

[1808]

Dia 16 juny los gabaigs tornaren dalt a la ermita, la incendiaren y se cremà la imatge, non quedà res. Incendiaren també lo lloc e iglesia de Montcada y Reixach (la rectoria de Ripollet no la incendiaren), lo altar major y calaixera de Montcada, tot se cremà.³³⁰

[1824 agost 13]

De la ermita de dalt de la montanya de Montcada, que fou cremada durant la guerra ab França, sols pogué salvar la imatge de la Mare de Déu la ermitana Maria Cabaner, la que guardà en depòsit i are la guarda Josep Barba, de la vila de Sant Andreu de Palomar.³³¹

[1907 setembre 23]

Comença l'obra d'obrir camí per a reedificar la capella.³³²

[1908 juny 15]

Paga de 60 ptes. a l'ermità Joan Pons, per una mesada.³³³

[1909 octubre 10]

Paga darrera al ermità Joan Pons y queda finit lo contracte.³³⁴

* * *

Com a colofó del present capítol, dedicat a Santa Maria de Montcada, que compendia tota la casuística i l'anècdota de la davallada de l'ermitanisme, oferim un resum de les prestigioses figures dels ermitans Cabaner, els quals arriben a enfrontar-se seriosament amb el rector i amb el bisbe, però com que compten amb el suport de molts eclesiàstics i autoritats de les viles de la rodalia, i amb tot el poble fidel, això els priva que puguin ésser destituïts.

En el fons de la disputa, alena el fenomen econòmic i social que gravita sobre la gent ermitana, en una època de franca desfeta. El procés recull també el fenomen de la secularització de certes pràctiques religioses —ens referim a les romeries—, que comencen tenint un caràcter piadós o penitencial i acaben convertint-se en sorollosos aplecs, dominats per la gent jove. Tot això constitueix un document excepcional per a l'estudi de l'evolució dels costums.

Un altre aspecte de la secularització ve subratllat pel fet que els dos ermitans de Montcada, pare i fill, malgrat que porten hàbit durant les cerimònies públiques, són casats i tenen fills, i conviuen

³²⁹ *Id.*, f. 84 (*Notes, id.*). *Op. cit.*, nota 257, R. M. Bolós, pp. 18-19.

³³⁰ *Op. cit.*, nota 257, R. M. Bolós, p. 19.

³³¹ *Notes, id.*, f. 131v.

³³² *Ar. Par. Comptes 1907-1909*, n.º 1.

³³³ *Id.*, n.º 2 (*Notes, id.*, f. 132v).

³³⁴ *Ar. Par. Comptes, 1909-1910*, n.º 4 (*Notes, id.*, f. 135).

amb llurs famílies a l'ermita, deixant de tenir la condició de persones espirituals, mínimament consagrades al servei diví.

Josep-Francesc Cabaner succeeix Joan Bosch, el qual mor el 22 de novembre de 1740. La muller d'aquest, que no va assolir la categoria ermitana, tanca els ulls el 7 de gener de 1751. La primera esposa de Josep-Francesc expira el 18 de setembre de 1758 i la probable segona dona (?), Antònia, mor el 3 d'abril de 1769; ell traspasa el llindar de la vida el 13 de gener de 1774, als 89 anys i 9 mesos. Si suposem que pren possessió les darreres setmanes de 1740, per ocupar el lloc de Joan Bosch, comparteix l'ermitania amb el fill durant 18 anys, o sigui des de 1756 fins a 1774. Josep-Francesc actua com ermità, sol o amb el fill, des de 1741 a 1774, o sigui 33 anys.

La primera notícia que tenim de Joan Cabaner i Bosch, és del 28 de febrer de 1756, data en què comparteix les tasques amb el pare i és conegut amb el nom de l'«ermità jove». És casat de terceres nupcies. La primera muller, Paula Pinós, mor el 25 de setembre de 1764, de la qual perd dos fills albats, Francesc i Felipa, ambdós l'any 1759. Amb la segona, Josepa Carner i Rigalt, s'esposa el 30 de desembre de 1764 i també perd el fill Felip, l'any 1769. La tercera boda, amb Maria Bellbé, té lloc el 15 de novembre de 1772, de la qual perd dues filles, Maria Jerònima l'any 1786 i Rosa l'any 1800. No sabem, en total, quants fills li viuen. Aquestes simples dades ens demostren que Joan Cabaner té una existència plena de vicissituds conjugals i familiars. La darrera notícia que ens arriba d'ell és del 12 de novembre de 1803. Si suposem que aquesta és la darrera data, resulta que exerceix d'ermità uns 37 anys. A l'època de la invasió francesa, el marit no surt per a res als documents; només és mencionada l'esposa Maria Cabaner —de soltera Maria Bellbé—, la qual, en qualitat d'ermitana, salva la imatge de la Mare de Déu de Montcada (12 juny 1808). L'ermità ja devia haver mort.

Els tres membres de la família Cabaner —Josep-Francesc, Joan i la vídua Maria— cobreixen una etapa d'ermitanatge que comprèn, més que menys, 68 anys ininterromputs. De debò que es pot dir d'ells que són tota una institució, la qual, enmig dels plets llargament sostinguts contra la pròpia jerarquia eclesiàstica, obtenen (no sabem si valent-se de mitjans astuts) un jubileu del papa Climent XIII (1734) i un permís del Capità General (1769) per a celebrar la tan prohibida «vetlla de Santa Maria». Tot això ens indica que estem a les darreres angòixes de l'ermitanisme.

5. *Mare de Déu de la Salut* (el Papiol; vegeu *Sant Pere i Santa Madrona*). — És una construcció romànica molt bella, de planta rectangular, amb tres absis que quedaven parcialment tapats per la casa de l'ermità. Aquesta humil vivenda i les altres construccions accessòries, han constituït fins ara un testimoni de l'organització

de la vida ermitana a Catalunya, en èpoques de franca decadència. La foto que reproduïm ³³⁵ ens dóna una visió de l'ermita i del bell paisatge que l'envolta, així com també dels bancals de cultiu que foren un dels mitjans principals de sustentació de l'ermità (*làmina 15*). Les obres de restauració practicades amb encert durant el bienni 1971-1972, han netejat el temple d'afegitons inútils.

Malgrat que no podem aportar notícies noves sobre els ermitans que regentaren la capella, hem volgut incloure aquest santuari a la nostra llista per dos motius principals: perquè pocs llocs com aquest ens han pogut oferir una idea més apropiada de l'ambient ermità dels darrers temps i, a més, perquè l'ermita del Papiol és un exemple típic de canvi de devocions i de trasllats.³³⁶

L'ermita fou situada al lloc de Madrona, petit poblat de cases escampades, al peu del Puig Madrona. L'any 1060 és dedicada a Santa Eulàlia, amb caràcter de parròquia. El 1315 la parròquia és traslladada junt al castell i l'esglesiola roman com ermita, sota el títol de Sant Pere i Santa Madrona. L'any 1717, el bisbe Diego de Astorga, trobant-se a la parròquia de Santa Eulàlia del Papiol practicant la visita, manifesta el desig de que l'ermita sigui dedicada a la Mare de Déu de la Salut, i així es fa cap a la darrereria del segle XVIII. Els historiadors no ens diuen si aquesta imatge ja era venerada a la parròquia o si fou un simple caprici del bisbe.

De les advocacions de Sant Pere i Santa Madrona, no n'hem trobat cap goig. En canvi abunden els de la Salut, dels quals n'hem vistos estampats per Josep Altés, al segle XVIII, i altres més moderns, per la vídua Raimunda Altés i per Bernat Pla.

[1825 juliol 21]

Una partida de lladres robaren a la família de l'ermità Francesc Font, ermità de la Mare de Déu de la Salut, que hi residia amb la muller y la mare. Després de lligar-los i de tapar-los la boca, els deixaren sense menjar, roba ni diners.³³⁷

³³⁵ Fotografia facilitada pel Servei de Catalogació de Monuments, de la Diputació Provincial de Barcelona.

³³⁶ *Op. cit.*, nota 1, pp. 39-42. *Op. cit.*, nota 30, pp. 175-176. Ambdós autors ens conten l'episodi dels lladres, que tingué lloc el 21 de juny de 1825. A més, F. MARTÍ ALBANELL, a les *Notes històriques del Papiol* (Barcelona, Arts. Grf. Rigol, 1926, p. 47) afegeix: "Del cuidado del temple se n'han encarregat uns ermitans elegits pel rector... quin reglament sabem que era procurar la neteja de l'ermita, conreu de la vinya, camps i hortet immediat de la propietat de l'Obra, tenint habitació i usdefruit de les terres; a la mort d'un adulte assistia a l'enterro per portar la creu, i la casa li donava lo que era convingut; debia evitar la blasfèmia i debia cumplir amb els preceptes de l'Església, a més de ser devot de la Verge; en cas de mal exemple, podia ser despedit pel rector" (p. 18). "En una època que no hi hagué ermità fou robada la imatge i se'n féu una altra el 1915" (*id.*).

³³⁷ *Op. cit.*, nota 1, pp. 41-42.

ERMITES POSADES SOTA L'ADVOCACIÓ DELS SANTS

1. *Sant Adjutori* (Sant Cugat del Vallès; vegeu *Mare de Déu del Bosc*). — No hem vist documents que indiquin quan l'ermita de la Mare de Déu del Bosc es comença a dir de Sant Adjutori (*làmina 14*). La nostra referència més antiga són unes *Cobles* impreses per Josep Llopis, estamper de Barcelona, l'any 1700.

Segons el decret de visita del bisbe Pau de Sitjar (1 juny 1815), a la capella de Sant Adjutori radica una capellania o benefici de la parròquia de Sant Cugat del Vallès i l'obtentor ostenta el títol de prior. En aquesta data, ocupa el càrrec de prior el reverend Pere Perramon, que resideix a La Barata, el qual percep, de l'extensa heretat de l'ermita i de les almoines i ofrenes que allí es recullen, unes cent lliures anuals de renda. El patró del benefici és l'abat.³³⁸ Abans de 1835, a la nau del temple de Sant Cugat, hi havia un retaule de la Mare de Déu dels Dolors, procedent de la derruïda ermita de Sant Adjutori, que durant molts anys serví per a tancar la porta de comunicació entre l'església i el claustre.³³⁹

A més de les cobles abans esmentades, n'hem vistes d'altres dels estampers Vídua Pla, Joan Piferrer, Francesc Surià, etc., totes del segle XVIII.

[1733]

Llicència del Vicari General a Montserrat Pastor, per servir de ermità a la ermita de Sant Adjutori (Mare de Déu del Bosc), de la parròquia de Sant Pere de Octavià (antiga parroquial de Sant Cugat del Vallès).³⁴⁰

[1733 abril 27]

Dia..., en la parròquia de Sant Martí de Cerdanyola, diòcesi de Barcelona: Jo Josep Sanahuja, pbr. de Santa Maria de Camprodon, diòcesis de Girona i obtentor del benefici de Santa Maria del Bosc i de Sant Adjutori, de la parròquia de Sant Pere de Octavià, i com a obtenin dit benefici, graciosament entrego a vos Montserrat Pastor, ermità, tota aquella casa i heretat de dita església i ermita de Santa Maria del Bosc, que jo com obtentor posseesc en dita parròquia de Sant Pere Octavià, amb entrades... confronta Aquesta concessió doncs com a millor... baix los pactes i condicions següents:

Primo que dit Montserrat Pastor, ermità de dita ermita de Santa Maria del Bosc i Sant Adjutori, aja de pagar tots los anys al dit beneficiat, per causa y raó de las casas, terras, vinyas i altres emoluments tocants a dita capella la quantitat de 45 lliuras, en dos pagas: 22 lliuras per Sant Joan i el restant per Tots Sants.

Item deu plantar el ermità cada any 500 ceps a sas costas i conrearlos degudament a costum de bon pagès.

Item que el ermità pug treurer cada any de cinc parts una del bosc de dita ermita, deixant emperò les cries de pins, roures i alsines.

³³⁸ *Op. cit.*, nota 243, p. 52.

³³⁹ *Id.*, p. 22.

³⁴⁰ *Arx. Episc. Regt. Grat.* 1728-1764, f. 364.

Item que no pugua tallar, sens llicència del beneficiat, cap pi, roure ni alsina.

Item se obliga dit ermità de fer tots els anys sis arbres fruiters a voluntat del beneficiat i conservar tot lo que existeix.

Item és convingut entre ditas parts que de todas las llimosnas que donaran los devots al ermità per lo sant a [la] capella, ne hage de donar rahó dit ermità, portarles a dit beneficiat i ell dirà lo que sen ha de fer.

Item és convingut que lo dit ermità haja de tenir la capella limpia i adresada.

Item que haja de tractar los devots amb tota devoció, decència i caritat, i que sols pugua demanar lo que li gastaran.

Item que qualsevol dia que dit beneficiat vaja a dita capella, sol o amb companya, lo hajan de servir amb la deguda assistència, portantse ell tot gasto.

Item que la dita ermita haja de donar rahó de tot lo fil, cànem, llana [que] se apiegarà per lo sant a la capella, i ell dirà lo que sent haurà de fer.

Deurà comensar per Sant Joan de juny de 1733 i, en cas de despedirse deuran donarse el un a l'altre mitg any de temps.

I amb aquests pactes...

Testimonis.³⁴¹

[1733 abril 30]

Llicència del Vicari General a Montserrat Pastor, per servir d'ermità a la capella de Sant Adjutori, en la parròquia d'Octavià.³⁴²

[1741 gener 31]

Llicència del Vicari General a Joan Perramon, per servir de ermità a la capella de Santa Maria del Bosch, vulgarment dita de Sant Adjutori, en la parròquia de Sant Pere de Octavià (parroquial de Sant Cugat del Vallès).³⁴³

[1750 agost 11]

Llicència del Vicari General a Miquel Font, per servir d'ermità a la capella de Sant Adjutori (Mare de Déu del Bosch) de la parròquia de Sant Pere d'Octavià (parroquial antiga de Sant Cugat del Vallès).³⁴⁴

[1769 juliol 16]

El abat de Sant Cugat D. Bonaventura de Gayolà... Atenent al R. Andreu Castelló, presbitero, procurador, i Pere Figaró, prior de Sant Adjutori, en la capella de Santa Maria del Bosch, situada dintre la parròquia de Sant Cugat del Vallès; de quina iglesia, disposició, règiment i jurisdicció a Nos com abat predit, en nom de l'Ordinari, és de nostra privativa pertinència... nomenem a vos, Bartomeu Marxardó, ermità de dita capella e iglesia de Santa Maria del Bosch, cuidant i administran els emoluments amb què la devoció dels fidels forneix la petita església, siguen vos dit Bartomeu Marxardó de vida

³⁴¹ Par. Cerdanyola. Carpeta de Escripturas del Vallès (*Notes*, Ms. XXI, ff. 65-66v).

³⁴² *Arx. Episc. Reg. Grat.* 1728-1734, f. 364 (*Notes*, Ms. XXI, f. 65).

³⁴³ *Id.*, 1740-1744, f. 111 (*Notes*, Ms. XXI, f. 66v).

³⁴⁴ *Id.*, 1750-1755, f. 67 (*Notes*, Ms. XXI, f. 67).

honestia i de bons modos [us] nomenem per el servei de ermità de dita església.

Autoritza a dit Castelló per el nomenament i concedeix que pugui vestir el hàbit de ermità, un cop beneït pel *domé* de la església parroquial de Sant Pere de Octavià; deu freqüentar els sagraments de la penitència i Eucaristia, i resar diàriament el sant Rosari, donant-li facultat per a captar per tot el terme de la parròquia de Sant Pere de Octavià, durant el beneplàcit de dit abat.³⁴⁵

2. *Sant Antoni i Sant Domènec* (Cerdanyola). — Ben poques són les notícies que tenim d'aquesta ermita, llevat de les que nosaltres aportem, o sigui: que l'any 1730 l'Ordinari dona llicència perquè sigui obrada en el solar de la parròquia vella, i a mitjan segle XIX, allegant que està en perill, Francesc d'A. Coll demana per traslladar-la a la seva finca. Al final és autoritzat el desplaçament, i per això és coneguda amb el nom d'ermita de Can Coll.

Dels dos titulars de la capella, generalment Sant Antoni és anteposat a Sant Domènec, però no sempre és així, com veiem en un bellíssim exemplar dels *Goigs del gloriós Sant Domingo y Sant Anton, ques cantan en la sua santa capella, situada en lo terme de Sardanyola*.³⁴⁶ Pels atributs que porten, els titulars s'identifiquen amb Sant Antoni de Pàdua i Sant Domènec de Guzman.

[1730 febrer 11]

Llicència del Vicari General al prior de Sant Jeroní de la Vall d'Hebron i, com a tal, rector de Cerdanyola, per obrar capella ermitana i casa de Sant Antoni i Sant Domingo en la parròquia de Cerdanyola, al lloc on ans era obrada l'església parroquial...³⁴⁷

[1731 juliol 10]

Llicència del Vicari General a Fellu Miquel, per servir la capella de Sant Antoni i Sant Domingo, en la parròquia de Cerdanyola.³⁴⁸

[1738 abril 19]

Llicència del Vicari General a Miquel Font, per servir d'ermità a la capella de..., a la parròquia de Cerdanyola.³⁴⁹

[1743 agost 1]

Llicència del Vicari General a Joan Parramon, per servir a la capella ermitana de Sant Antoni.³⁵⁰

³⁴⁵ Arx. Corona Aragó. Manual n.º 1232, f. 46.

³⁴⁶ Impresos a Barcelona, "en la estampa de Esperança Gomita i Giralt, vídua, al carrer de Sant Gayetano". Reproduïts per Joan Baptista Batlle (*op. cit.*, nota 138, p. 71).

³⁴⁷ Arx. Episc. Reg. Grat. 1728-1734, f. 156 (*Notes*, Ms. X, f. 114).

³⁴⁸ *Id.*, f. 233 (*Notes*, *id.*).

³⁴⁹ *Id.*, 1734-1740, f. 279 (*Notes*, Ms. X, f. 114v).

³⁵⁰ *Id.*, 1740-1744, f. 355 (*Notes*, *id.*). El 1747 encara era ermità J. Parramon (Arx. Cat. Visita de l'Oficialat 1747, *Notes*, Ms. X, f. 115.)

[1744]

Casament de Joan Parramon, ermità de Sant Domingo i Sant Antoni, a la parròquia de Cerdanyola, amb Magdalena Bolart. El beneï mossèn Josep Labruña, capellà del castell de Sant Marçal de Cerdanyola.³⁵¹

[1797 març 14]

Petició feta per Joan Coll, veí de Sardanyola, consisten en que a Sardanyola, al lloc on antigament estava edificada l'església parroquial... hi ha una capella ermitana solitària de Sant Antoni de Pàdua y Sant Domingo, que amenassa ruïna, sens haberhi qui se'n cuidi d'ella. Desitjant que'ls vehins de les cases hont és dita capella no quedïn privats de la ocasió de complir los actes de devoció, solicita llicència pera traslladar dita capella junt a sa casa.³⁵²

3. *Sant Antoni* (Sarrià). — No trobem cap rastre relatiu a la història ni a la localització d'aquesta ermita, que evidentment existí. Tampoc no hem vist que se li hagin dedicat goigs. Malgrat tot, Sarrià comptava amb un desert i amb grans boscos i fonts, que eren sens dubte paratges idonis per a la vida ermitana.

[1793 novembre 9]

Llicència de esposalles de Pere Balaguer, venerable ermità de la capella de Sant Antoni, ab Mariàngela Pardils.³⁵³

4. *Sant Bertran* (al Port). — L'ermita dona nom a les «Hortes de Sant Bertran», situades entre Montjuïc i la Rambla i al «Moll de Sant Bertran», emplaçat entre les dàrsenes de Barcelona i de Ponent.

La primera notícia és de l'any 1313. El 1323 depèn de l'església de Sant Julià, sufragània de la parròquia dels Sants Just i Pastor. Per causa de l'emplaçament, sofreix les vicissituds de totes les guerres i hom comprova que mentre l'any 1343 és al Puig de Montjuïc, el 1581 la veiem apostada a la sorra del mar, al peu de la muntanya, on la cremen els napoleònics.³⁵⁴

Té ermitans des del segle XIV fins a la guerra de la Independència, si fem excepció de les breus temporades que l'ocupen els religiosos mínims i els servites.

La collecció de goigs és molt nodrida. Abunden els de Josep Altés, Ignasi Estivill i Bartomeu Giralt, pertanyents al segle XVIII, i els de la Impremta Torras del segle XIX. Per ells hem sabut que l'ermita té altars dedicats a Sant Adutori i a Sant Elm. Els *Goigs al gloriosíssim bisbe y martyr Sant Elm, advocat dels mariners y navegants*,

³⁵¹ Arx. Par. Cerdanyola, Desposoris 1744-1859, f. 6 (*Notes, id.*).

³⁵² *id.* (*Notes, Ms. X, ff. 115-115v*). La capella no es devia edificar de moment, perquè el 2 de juliol de 1844 el seu successor, Francesc d'A. Coll, torna a demanar permís per a traslladar-la (*id.*).

³⁵³ Arx. Cat. Spec. 1723-1726, f. 28 (*Notes, Ms. III, f. 17v*).

que se cantan en la ermita de San Bertran de Barcelona, impresos per Ioan Iolls, «estamper als Cotoners», l'any 1686, són una peça rara. Les Cobles del gloriós Sant Adjutori, les quals se cantan en la sua santa capella, en la hermita de Sant Bertran, estan impreses a l'oficina que Manuel Texero té a la Rambla i manquen de data.³⁵⁵

[1612 setembre 22]

Llicència del Vicari General a fra Joan Baptista Fortunat, ermità de l'ordre de Sant Pau, per servir d'ermità de la capella de Sant Bertran, al peu de Montjuïc.³⁵⁶

[1724 juliol 15]

Llicència del Vicari General a Joseph Noguera, per servir d'ermità en la capella de..., en la muntanya de Montjuïc, nomenat per lo comte de Montemar, governador y capità general de Catalunya.³⁵⁷

[1727 novembre 20]

Llicència del Vicari General a Joan Becerra (?), per servir d'ermità en la capella de...³⁵⁸

[1733 agost 28]

Aquesta data fou batejat un fill de Joan Becerra, ermità de Sant Bertran, i sa muller Gertrudis Ballori, habitants en dita ermita.³⁵⁹

[1754 abril 18]

Llicència del Vicari General per l'ermità de..., dins de la parròquia de Sant Just de Barcelona.³⁶⁰

5. *Sant Cebrià i Santa Justina* (Horta). — L'eremitori és a la contrada de «Les Eures», prop d'«El Laberint» del Marquès d'Alfarràs, al terme de l'antiga parròquia de Sant Genis dels Agudells, ara sufragània de Sant Joan d'Horta. Sabem que pel 1493 l'ocupen els «hermitans del pare Fransesch de Paula» i que hi resideix fra Bernat Boyl, el famós benedictí que acompanyà Colom a Amèrica. Segons la tradició, el visitaren sant Francesc d'Assis i sant Ignasi de Loyola.³⁶¹ Abans el freqüentaven molt els veïns d'Horta i Sant Andreu de Palomar. El dibuix de Joan Baixas (*làmina 13*) ens il·lustra com era l'ermita abans de la infortunada restauració.

³⁵⁴ *Notes*, Ms. II, f. 8v; *id.*, XIII, pp. 117-119. — F. CARRERAS I CANDI, *op. cit.*, nota 231, pp. 486-487, 598, 773, 877, 890, 901, 932, 951, 967 i nota 1280. — A. A. PI I ARMON, *Barcelona antiga y moderna*, Barcelona, T. Gorchs, 1854, pp. 510, 511 i 557.

³⁵⁵ Reproduïts per J. Amades i J. Colomines, *op. cit.*, nota 138, I, pp. 215-216.

³⁵⁶ *Arx. Episc. Reg. Grat.* 1602-1616, f. 250 (*Notes*, Ms. II, f. 9v).

³⁵⁷ *id.* 1718-1728, f. 246 (*Notes*, Ms. II, f. 10v).

³⁵⁸ *id.*, f. 530 (*Notes*, Ms. II, f. 11).

³⁵⁹ *Arx. Cat. Baptismes* 1733-1737, f. 18 (*Notes*, *id.*, f. 11).

³⁶⁰ *Arx. Epis. Reg. Grat.* 1750-1755, f. 404 (*Notes*, *id.*).

³⁶¹ F. CARRERAS I CANDI, *op. cit.*, nota 231, p. 1014. — J. CLAPÉS, *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, 1931, IX, pp. 67-68.

Ja que es tracta d'uns sants que són molt venerats, la col·lecció de goigs és exuberant. Reproduïm els que foren impresos per Francesc Surià, al segle XVIII (*làmina 10*), tipogràficament uns dels més esplèndids de la gogística catalana. Entre les impressions del segle XIX i principis del XX, cal comptar les d'«El Abanico» (Hospital, 19), Ignasi Estivill, Vidua Llorens, Francesc Surià, Valenti Torras i Impremta Torras (Sant Eusebi, 6), de Sant Gervasi, etc. Gairebé tots reprodueixen el passatge en què els sants cremen els llibres de bruixeria en convertir-se.

[1662 setembre 12]

Llicència del Vicari General a Jaume Martines (?) pera servir de ermità en la capella de Sant Ciprià y Santa Justina, en la parròquia de Sant Genis de Horta.³⁶²

[1671 març 23]

Llicència del Vicari General donada a Josep Santfeliu, per ésser ermità de la capella de..., a la parròquia de Sant Genis d'Horta.³⁶³

[1715 desembre 16]

Llicència del Vicari General a Isidro Magrans, per servir de ermità... en la parròquia de Sant Genis de Horta.³⁶⁴

[1744 juny 6]

Llicència del Vicari General a Francisco Ferrer, per servir de ermità de..., en la parròquia de Sant Genis de Horta.³⁶⁵

6. *Sant Climent i Sant Justí* (Sarrià). — És probable que el projecte de bastir una capella ermitana, al «bosc de la Creu», no s'hagi realitzat mai, per tal com no posseïm altre antecedent que el que ara publiquem.

[1693 juny 21]

Llicència del Vicari General Anton de Sayol al canonge de Barcelona Dr. Pere Roig i Morell «pera construir una capella a honor de dits sants [Sant Climent i Sant Justí] y casa ermitana, també en la parròquia de Sarrià, al lloc dit *Bosch de la Creu*. A més, se l'autoritza per a poder posar relíquies de sants màrtirs a l'altar.³⁶⁶

7. *Sant Genis dels Agudells* (Horta). — L'església de Sant Genis és una de les més velles de Barcelona. L'acta de dotació fou signada l'any 931. Consta com a parròquia el 1064 («...in parrochia sancti Genesii de acutellis...»). De 1396 a 1780 la rectoria és unida al mo-

³⁶² Arx. Episc. Reg. Grat. 1656-1662, f. 230 (*Notes*, Ms. I, p. 89).

³⁶³ *Id.* 1670-1675, f. 41.

³⁶⁴ *Id.* 1710-1718, f. 317 (*Notes*, Ms. I, p. 89).

³⁶⁵ *Id.* 1740-1744, f. 438 (*Notes*, *id.*).

³⁶⁶ *Id.* 1693-1702, f. 8 (*Notes*, Ms. III, f. 16). No sabem si aquesta ermita s'arribà a construir.

nestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron, i després regentada per vicaris perpetus, que elegeix el prior d'una terna que li presenta l'Ordinari de lloc. Del 1312 al 1835 té adscrita la sufragània d'Horta. I, per fi, l'any 1877, la parròquia-mare de Sant Genís passa a ser sufragània de la parròquia filla d'Horta.³⁶⁷

Del temple primitiu, obrat al segle XIII, només en resta la nau. Els anys 1671 i 1731 sofreix ampliacions i reformes substancials, que l'han desfigurat per complet. El petit conjunt monumental, amb el temple, el fossar, l'hort, la rectoria i la casa ermitana (*làmina 12*) són encara ben significatius i ens ajuden a comprendre, amb tot el seu abast, el desplegament de la vida ermitana barcelonina. Sant Genís fou una parròquia rural de cases escampades, que no arribà mai a formar ni un petit poblat. La zona que el vicari té assignada és massa extensa, puix que, a més de Sant Genís, comprèn els llocs del Carmel, Sant Cebrià, la Clota, el Coll, Collcerola, la Farigola, Horta, els Penitents, Sant Jeroni, la vall d'Hebron, Vallcarca i Valldaura. A més, molts d'aquests indrets estan poblats d'anacoretetes, que també cal atendre espiritualment. Mentre el vicari perpetu exerceix per llocs i masies escampats el ministeri ambulat, l'ermità roman a l'església parroquial.

A partir del segle XVIII la iconografia de Sant Genís és abundant i n'hem vist goigs estampats per l'insigne gravador de Manresa, Ignasi Abadal, per la vidua Raimunda Altés, Eulàlia Piferrer, Francesc Surià i, darrerament, per la Impremta F. Giró de Barcelona.

[1386 (?) novembre 8]

Llicència dels Vicaris Generals a fra Pons Astors, ermità en la parròquia de Sant Genís de Agudells, a la vall nomenada de Hebron domiciliat, per col·locar altar portàtil al oratori fet per ell, y poguerhi a ell celebrar, ell y altres sacerdots, assistinthi també los altres ermitans que són a dita vall, ohir confesions, administrar la Eucaristia y eregir cementiri etc., salvant els drets parroquials de Agudells.³⁶⁸

8. *Sant Jeroni de la Vall d'Hebron* (Horta). — El monestir és una fundació característica del fenomen monàstic, que moltes vegades comença amb la pràctica de la vida solitària i que, quan els agrupaments es fan grans, acaba organitzant-se cenobíticament.

Com és sabut, a la Vall d'Hebron i a la serralada dels Agudells s'havien establert alguns anacoretetes, amb unes instal·lacions molt precàries, els quals bastiren allí una capella ermitana dedicada a Sant Jeroni; induïts per la reina Violant de Bar, ingressaren a l'orde

³⁶⁷ *Notes*, Ms. I, ff. 75v-86v. — J. CLAPÉS, *op. cit.*, nota 361, XI, pp. 52 ss. — F. CARRERAS I CANDI, *op. cit.*, nota 231, pp. 458, 944, 1013 i nota 789. — C. QUINTANA I J. M.ª TARROJA, *Un hipogei a Sant Genís d'Agudells*, a "Club Excursionista de Gràcia" [Noticiari circular], Barcelona, 1967, pp. 122-123, il.

³⁶⁸ *Arx. Episc. Reg. Grat.*, 10, f. 88. (*Notes*, Ms. I, f. 93).

dels jerònims i aixecaren un monestir en el mateix paratge. El cenobi fundat per la reina va merèixer l'aprovació de Benet XIII l'any 1393. I, a més a més d'haver-lo dotat els monarques, el 1396 el papa li agregà la rectoria de Sant Genís dels Agudells, de la qual els religiosos prengueren possessió el 1398; així, el prior de Sant Jeroni era el rector de Sant Genís i la parròquia de Sant Genís és governada per un vicari perpetu nomenat pel susdit prior.³⁶⁹

Als primers temps, el cenobi portava el nom de Sant Jeroni «de Coll de Çerola»; així consta, almenys, fins l'any 1441. En el present estudi, la història del cenobi només interessa pels seus antecedents eremítics, i a la iconografia catalana no hem trobat res que faci referència a aquest període. Tots els goigs són de l'època monacal.

[1393]

Vall de Hebron. Lo fundà la reyna Violant, admirada de la vida exemplar i penitent de alguns ermitans que hi havia a la soledat de la muntanya de Agudells, los quals tenien certa capella dedicada al doctor màxim Sant Jeroni (al qual veneraba dita senyora), qual fundació la feu ab llicència de són marit lo rey Joan. Lo rey lo dotà ab 275 lliures y la reyna augmentà la dotació ab 520 lliures més anyals... Obtingué butlla del papa Clement VIII.³⁷⁰

9. *Sant Iscle de les Feixes* (Montcada). — Santuari situat entre Horta i Cerdanyola, i a dos quilòmetres de Montcada. No sols fou parròquia independent, des d'una època molt remota fins l'any 1868, sinó que, a més, li va ser adscrita la parròquia de Montcada, des de 1624 fins al susdit 1868. Aquesta circumstància li dóna una categoria considerable, pel fet d'haver centrat entorn seu, durant dos segles i mig, els esdeveniments de la pròspera vila de Montcada. Quan Sant Iscle perd la categoria de parròquia, és incorporat a Cerdanyola, però ara depèn per tot de Montcada.

La primera notícia és de l'any 964. Té una capella romànica, que havia estat refeta a la darrerria del segle XVI, i que ara ha sofert una eficient operació de neteja de les construccions innobles que se li havien afegit. Malgrat el mal gust de les obres amb les quals s'ha pretès urbanitzar l'ermita, a principis de segle encara ens ofereix un conjunt plaçid de la serena quietud que buscaven els ermitans (*làmina 16*).³⁷¹

La devoció barcelonina per sant Iscle i santa Victòria, màrtirs cordovesos, advocats contra la pesta, ens ha deixat el traç d'uns

³⁶⁹ F. CARRERAS I CANDI, *op. cit.*, nota 231, pp. 458, 483-484, 1013-1014 i notes 1267-1275. — J. CLAPÉS, *op. cit.*, nota 361, IX, 1931, pp. 65-67. — A. DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, I, pp. 698-701.

³⁷⁰ Arx. Cat. Spec. Officialatus, f. 261 (*Notes*, Ms. I, f. 93).

³⁷¹ *Notes*, Ms. X, ff. 82-103. — A. OSSONA, *op. cit.*, nota 249, pp. 128-133.

camins que porten aquest nom (i que ara, en part, són carrers), els quals, des de Santa Eulàlia de Vilapiscina travessen Horta i es remunten fins a la carena de la part septentrional del Tibidabo. Així mateix, ha incrementat notablement la col·lecció de goigs, havent de fer esment, entre altres, dels que són estampats per la vídua Maria Angela Martí, del segle XVIII, i per la Impremta Torras, de Sant Gervasi, del segle XIX.

[1713 gener 12]

Llicència del Vicari General a Jacinte Borrull, per a servir de ermità a la capella de Sant Aciscle y Santa Victòria de les Felxes.³⁷²

10. *Sant Llorenç* (Sant Climent de Llobregat). — El santuari, compost de capella i de casa ermitana, està errunat i és prop de Can Trias, on durant anys s'ha guardat el retaule dels segles XVI-XVII. A l'acta de la visita de 1508 ja consta que està ruïnós. Els veïns celebren Sant Llorenç, amb caràcter de festa votada, per haver-se lliurat de la crema general per part dels francesos, el dia 10 d'agost de 1809, quan aquests ja felen els preparatius per calar foc al poble.³⁷³

Recordem uns goigs de la impremta de J. Mayol, de Barcelona, que són probablement del segle XIX, i uns altres d'actuals, en els quals consta Sant Llorenç com a copatró del poble de Sant Climent.³⁷⁴

[1742 maig 2]

Llicència de matrimoni de Ramon Mas, ermità de la capella de Sant Llorenç, a la parròquia de Sant Climent de Llobregat, amb Margarida Montserrat i Puig, vídua de dita parròquia (?).³⁷⁵

[1748 juny 11]

Llicència del Vicari General a Francesc Vergés, per servir l'ermita de..., situada a la parròquia de Sant Climent de Llobregat.³⁷⁶

[1754]

Aquest any és ermità Francesc (?) Pagès.³⁷⁷

[1761 gener 2]

Llicència del Vicari General a Jaume Romeu, per a servir d'ermità a la capella de..., parròquia de Sant Climent.³⁷⁸

³⁷² Arx. Episc. Reg. Grat. 1710, f. 220 (*Notes*, Ms. X, f. 91v).

³⁷³ *Notes*, Ms. XXI, f. 35v. — F. CARRERAS I CANDI, *op. cit.*, nota 231. *Província de Barcelona*, p. 387.

³⁷⁴ *Goigs a llaor de Sant Llorenç, copatró del poble de Sant Climent de Llobregat*, 1951 ("Col·lecció Sant Climent", n.º 1).

³⁷⁵ Arx. Cat. Esposalles 1741-1749, f. 75 (*Notes*, Ms. XXI, f. 36).

³⁷⁶ Arx. Episc. Reg. Grat. 1745-1749, s. f. (*Notes*, *id.*).

³⁷⁷ Arx. Cat. Visita Pastoral 1754 (*Notes*, Ms. XXI, f. 36v).

³⁷⁸ Arx. Episc. Reg. Grat. 1761-1766, f. 3 (*Notes*, *id.*). També es dela de Sant Pere i Santa Madrona.

11. *Sant Pere i Santa Madrona* (el Papiol; vegeu *Mare de Déu de la Salut*). — La història d'aquesta ermita ja l'hem contada en parlar de la Mare de Déu de la Salut. El canvi d'advocació, que el bisbe suggereix l'any 1717, no es devia fer fins més enllà de mitjan segle XVIII, si hem de fer cas de les notes inèdites que donem a conèixer acte seguit i de no ser que s'hagués produït una superposició d'advocacions. Fins i tot en matèria devota, el poble és versàtil i els escrivans eclesiàstics descurats. Sovint veiem com són confosos els llocs geogràfics de «Madrona» i «Puig Madrona», així com també els patronímics de «Sant Pere de Madrona» i «Sant Pere i Santa Madrona». A més, a la llicència de 1726 s'ha fet constar, equivocadament, com a segon titular de la capella a Santa Eulàlia, que és la titular de la parròquia i la patrona de la població.

[1726 maig 7]

Llicència del Vicari General a Joan Estor, per servir d'ermità a la capella de Sant Pere i Santa Madrona, de la parròquia del Papiol.³⁷⁹

[1729 novembre 24]

Llicència del Vicari General a Francesc Llobet, per servir d'ermità a la capella..., de la parròquia del Papiol.³⁸⁰

[1747]

Aquest any consta com ermità Francesc Llobet, abans esmentat.³⁸¹

[1750]

En la visita feta a Papiol consta que existeix la capella de Sant Pere, de la qual és ermità Francesc Llobet.³⁸²

[1762 novembre 23]

Llicència del Vicari General a Francesc Llobet, per a servir d'ermità a la capella de Sant Pere i Santa Eulàlia del Papiol.³⁸³

³⁷⁹ *id.* 1718-1728, f. 407 (*Notes*, Ms. XVII, f. 64).

³⁸⁰ *id.* 1728-1734 (*Notes*, *id.*).

³⁸¹ Arx. Cat. Visita Oficialat 1747 (*Notes*, *id.*).

³⁸² Arxiu Cat. Visita 1750 (*Notes*, *id.*, f. 64v).

³⁸³ Arx. Episc. Reg. Grat. 1761-1766, f. 154 (*Notes*, *id.*). Com és que se li torna a donar llicència, després de tants anys d'exercici com a ermità?



SEGONA PART

Restauració de l'eremitisme primitiu (1843-1872)

a) PERFIL BIOGRÀFIC DEL P. PALAU I QUER
(Primeres experiències ermitanes)

El quadre decadent de l'eremitisme barceloní, no seria complet si no hi incloguéssim, com a contrapès, la figura excepcional i contradictòria del religiós carmelita Francesc Palau i Quer, intrèpid restaurador de la vida solitària i penitent. Ell fou un anacoreta nat, que practicà l'espiritualitat del desert en totes les circumstàncies de la vida: Com a veritable ermità, va romandre llargues temporades reclús, aïllat del món, abstret en la més pura contemplació, sotmès a totes les asprors i cilicis del cos i a la «nit obscura» de les angioses solituds de l'ànima. La manera d'ésser, l'actitud i l'estil de Palau i Quer, només són comparables amb la conducta extraordinària i singular dels Pares de l'Erm.

Francesc Palau va posseir, en grau elevat, el carisma de l'eremitisme; de manera que no sols ell fou un anacoreta eminent a les coves d'Es Vedrà (Eivissa) i de Vallcarca (Barcelona), sinó també, a l'estil dels temps antics, un mestre de solitaris penitents. A més, dirigí els ermitans de l'orde de Sant Pau, del santuari de Sant Honorat del Puig de Randa (Mallorca), va escriure una Regla per a ells i fundà a Barcelona una Congregació de Germans Terciàris Carmelites.

Per tots aquests mèrits, ens ha semblat oportú oferir una semblança breu de la figura del P. Palau, com a pràctic i com a teoritzador de l'eremitisme, i historiar els seus fracassats intents de bastir a Barcelona una Tebaida moderna.

Francesc Palau i Quer neix a Aitona, comarca del Segrià, el 29 de desembre de 1811 i mor a Tarragona el 20 de març de 1872 (*làmina 17*).

Comença els estudis eclesiàstics al seminari diocesà de Lleida i, després d'haver fet el primer curs de teologia, el 23 d'octubre de 1832 ingressa al noviciat del convent de Sant Josep, dels carmelites descalços, situat a la Rambla de Barcelona. El 14 de novembre del mateix any, rep l'hàbit de corista i adopta el nom de fra Francesc de Jesús, Maria i Josep. Professa i pronuncia els vots solemnes el 15 de novembre de 1833. Pels tràgics esdeveniments del 25 de juliol de 1835, és diaca;^{383bis} i, per causa de la supressió dels religiosos, queda en situació d'exclaustrat.

El 23 d'abril de 1836 rep el presbiterat a Barbastre, de mans del bisbe Santiago Fort i Puig. Durant un temps, exerceix el ministeri al poble nadiu d'Aitona, mentre supleix les absències del rector, i s'entrena en la pràctica de l'eremitisme en unes cavitats properes. Pels mesos de gener i febrer de 1840, aconsegueix nomenaments de «missioner apostòlic», per a les diòcesis de Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona i Vic. Seguint l'exemple del bisbe de Lleida, Julian Alonso, i d'altres clergues eminents, es passa al bàndol carlí, quan el front de Berga està a punt d'esfondrar-se. El 21 de juliol del susdit 1840 és internat a França, amb el seu germà Joan i altres set companys; cap a mitjan 1843 el trobem establert a les Coves de Caylus, on instaura la vida solitària i assisteix els refugiats espanyols durant deu anys (1840-1851), si fem excepció d'una estada que féu a Espanya, per tal d'arranjar afers familiars, des d'abril de 1846 al març de 1847. Entre els 1847-1849, residint encara a França, escriu un opuscle en francès, que encara resta inèdit, sobre *La vida solitària*, del qual és perdut l'original.

El 21 d'abril de 1851 ja ha abandonat definitivament França i s'atura a Girona, de pas cap a la ciutat comtal, on és el 17 de maig. El 8 de juliol el veiem instal·lat als abrics rupestres del «Racó de Sant Bartomeu», al Montsant (*document 1*). Durant els mesos de maig a juliol —les dades són quelcom imprecises—, visita amb freqüència les incipients comunitats femenines, establertes per ell el 1851, a Lleida i a Aitona, i fixa la residència a Barcelona. Pel novembre del mateix any funda l'«Escola de la Virtut», radicada a la parròquia de Sant Agustí, la qual, per sospites d'haver contribuït a unes vagues, és clausurada el 31 de març de 1854. Per semblants motius, el P. Palau és confinat dos cops a Eivissa: el 7 d'abril de 1854 per temps indefinit i, havent vingut a Barcelona fraudulentment, amb motiu de la mort dels pares, el 8 de març

^{383 bis} C. BARRAQUER, *Los religiosos en Cataluña...*, Barcelona, Imp. Altés, 1915, II, p. 552.

de 1858 se'l condemna a exili perpetu, on alterna l'activitat apostòlica amb la vida solitària que practica, amb una austeritat cor-prenedora a Es Cubells i a la cova d'Es Vedrà. Acollit al Reial Decret d'amnistia que afecta a tots els condemnats polítics,³⁶⁴ el 13 de març presenta la sollicitud necessària i, sense esperar la resolució de Madrid, les primeres setmanes de juliol obté del governador d'Eivissa un passaport per a traslladar-se a Barcelona. Amb aital motiu, visita Lleida, Aitona, Tortosa, València i Madrid i, de retorn, des de València, s'embarca cap a les Balears i, després de recórrer les illes, s'estableix a Es Cubells. El 27 de novembre de 1860 el bisbe de Palma li encarrega la direcció dels ermitans del Puig de Randa i, pel juliol de 1862, ell els posa per superior el seu germà Joan (fra Joan de Sant Elies) i els dona les *Reglas para los Hermanos Ermitaños Carmelitas*, per les quals s'han de regir.³⁶⁵ Comença un període de grans activitats missioneres, durant el qual predica per tot Espanya i concreta les seves fundacions dels «germans» i de les «germanes» carmelites.

A partir del desembre de 1861, fixa la residència a Barcelona i concentra els esforços en la institució de Vallcarca, on viu la darrera experiència eremítica, veritablement impressionant. Cap a 1864, des de la cova de la Santa Creu, de Vallcarca, emprèn la batalla decidida contra el dimoni, artífex de la revolució; així mateix, es consagra a revalorar l'ordre menor de l'exorcistat i practica els exorcismes als pretesos endimoniats que li presenten. El 5 de novembre de 1868, publica el primer número de la revista «El ermitaño».³⁶⁶ L'any 1870 veu la llum la breu exposició *El exorcistado*,³⁶⁷ i el P. Palau es trasllada a Roma per tal de presentar-la als Pares del Concili Vaticà. A conseqüència de la pràctica dels exorcismes, és detingut per l'autoritat civil i suspès *a divinis* pel Vicari Capítular *sede vacante*.

L'any 1872, que és el del seu traspàs, encara aconsegueix veure aprovades i impreses les *Reglas y constituciones de la Orden terciaria de Carmelitas Descalzos de la Congregación de España*.³⁶⁸

³⁶⁴ *Gaceta de Madrid*, 2 maig 1860.

³⁶⁵ ALEJO DE LA VIRGEN DEL CARMEN, *La ermita de San Honorato de Randa...*, a "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana", Palma de Mallorca, 1937, XXVII, pp. 49-64.

³⁶⁶ "El Ermitaño. Semanario político-religioso", Barcelona, Llib. Font, 5 novembre 1868-25 juliol 1873. Fundat i dirigit pel P. Palau.

³⁶⁷ *El Exorcistado. Influencia de este ministerio sobre la ruina actual*, Barcelona, 1870, 8 pp. Observaciones dirigidas a los Padres del Concilio Romano, por la redacción de "El Ermitaño".

³⁶⁸ Barcelona, Imp. C. Miró, 1872, 32 pp.

I, un mes abans de morir, té el goig de poder visitar les comunitats fundades per ell.

La congregació masculina es va extingir durant la revolta de 1936, i la femenina s'ha dividit malauradament en dues branques: Les Carmelites Missioneres, amb casa mare a Barcelona, i les Carmelites Missioneres Terciàries, que radiquen a Tarragona. D'acord amb els desigs del fundador, abans formaven un sol cos i eren conegudes per Germanes Terciàries Carmelites. A Tarragona són designades amb el sobrenom de les «monges de la vetlla», pel fet que, els primers temps, es dedicaven primordialment a vetllar malalts. El procés de beatificació del P. Palau fou iniciat a Tarragona el 20 de març de 1951 i segueix el curs normal.

Sembla que el P. Palau tenia la intenció de restaurar l'orde, d'acord amb l'esperit d'Elies, prescindint de la vida activa i, consegüentment, del seu caràcter mendicant. Ell creu que el vertader carmelita és un ermità, que ha d'allotjar-se en la soledat, ha de viure del seu propi treball, ha de respirar sempre en un ambient de silenci i ha de tenir els ulls fits en els ideals altíssims de la muntanya del Carmel (*document 8*). Seguint un aforisme de santa Teresa de Jesús, Palau i Quer vol que la crida del desert, que el carmelita sent en la intimitat de l'ànima, sigui per a exigir molt en la virtut, però no tant en el rigor.³⁸⁹

La vida del P. Palau és una experiència eremítica continuada. Els seus biògrafs creuen que els exercicis espirituals previs a la professió, els realitza a la minúscula ermita de l'hort del convent de Sant Josep (1833). Però aquesta temptativa no compta per a l'estudi que aquí fem, a causa d'estar excessivament institucionalitzada. Així mateix, per idèntics motius, prescindim de les ermites i de les «casetes d'oració» —recordem les fabuloses «celles de dia» de Pedralbes³⁹⁰— situades dins la clausura, dels «deserts» carmelitans, benedictins, jerònims, franciscans, etc., de l'orde de Sant Pau «primer ermità», que encara té alguns adeptes, i de les congregacions ermitanes de Còrdova, Mallorca i Montserrat, tal com hem dit reiteradament. La nostra investigació comprèn tan sols els solitaris de dret diocesà que, subjectes o no a la regla d'un mestre, viuen inde-

³⁸⁹ "...que yo soy amiga de apretar mucho en las virtudes, mas no tanto en el rigor, como lo verán por nuestras casas. Debe de ser, ser yo poco penitente" (*Epistolario*, Madrid, BAC, p. 821; carta 156, n.º 10).

³⁹⁰ A. CIRICI, *Actualitat de Pedralbes*, a "Serra d'Or", Barcelona, 1974, XVI, n.º 172, p. 44.

pendents. El P. Palau fa una nova coneixença de la vida solitària durant els mesos que roman a Aitona (vers 1836), immediatament després de l'exclaustració: el seu pare li havia cedit unes feixes, plantades de vinya i olivers, darrera del turó de l'ermita de Sant Joan i, aprofitant el buit d'una roca, ell mateix aixeca una paret a la boca i hi posa una porta de fusta. La cella té dos compartiments i no és lluny de casa seva, d'on s'escapa totes les nits i sempre que pot per a dedicar-se a la contemplació.

Durant l'exili a França, cap a l'any 1843, s'installa al famós ermitatge de Sant Antoni, al desert de Gamalús, en ple Rosselló, prop del poble de Sant Pau de Fonolledes.³⁹¹ Però, no veient-se segur en aquell lloc, a causa de les amenaces que rep d'elements liberals i carlins, vers 1844, ell i els seus companys es refugien en unes coves situades a la localitat de Caylus (Tarn et Garonne), al peu del castell de Montdesir, on el trobem el 14 de febrer de 1845, quan des de la caverna que bateja amb el nom de «Cova de la Santa Creu», adreça una carta a Eugènie de Guérin. En aital època aquesta escriptora francesa visita el P. Palau i en una carta que adreça a la seva germana Maria, ens ha deixat el testimoniatge de la profunda impressió que li ha fet: «He vist l'ermità i t'asseguro que és d'una talla inaccessible. És un ser veritablement extraordinari. M'ha meravellat pel seu esperit, per la seva imaginació i per un no sé què que encara m'impressiona d'una manera inexplicable...» [quan hi penso].³⁹² Eugènie dubta d'ingressar com a ermitana, mes sent una repugnància instintiva i estètica per causa de l'hàbit que porten: «...La meua ànima té tanta necessitat de trobar-se a la casa de Déu que, de vegades, em ve el pensament d'anar-me'n a unir-me amb la germana Teresa [Christià]..., però em deté l'hàbit que porten. No voldria vestir la roba del Pare: la pell de corder de Sant Joan Baptista li aniria millor. De vegades els sants són ben singulars!». ³⁹³ Hom pensa, com devia anar vestit el P. Palau quan feia d'ermità? Amb roba basta de sac o amb xarpellera? Més endavant, Felicitas de Roquefeuil ens informa que els eremites es sustenten amb la coneguda «calderada», pròpia de la gent pagesa humil: «L'aliment que prenen és tan bast com el menjar dels porcs.

³⁹¹ La població de Saint-Paul-de-Fenouillèdes (Pirineus Orientals) és a uns 20 km. de Perpinyà. J. Amades i J. Colomines reproduïxen uns goigs de Sant Antoni, en edició bilingüe provençal i catalana, impresos a Perpinyà, amb un gravat del santuari de Gamalús (*op. cit.*, nota 139, II, p. 171).

³⁹² E. BARTHES, *Eugénie de Guérin*, París, J. Gabalda, 1929, IV, *Gueriniana* (carta d'Eugénie de Guérin a Maria, 24 desembre 1846).

³⁹³ *Id.* (carta d'Eugénie de Guérin a Felicitas de Roquefeuil, 1 gener 1847).

Figureu-vos una caldera en la qual posen patates sense pelar i castanyes amb closca, barrejades amb prunes i cols».³⁹⁴

La vida ermitana del P. Palau al sud de França és molt més intensa i extensa que tot això que diem als paràgrafs precedents. L'any 1845 sorgeix un nou agrupament d'eremites a Saint Aubin; sembla que molts estan mancats de vocació i que, enmig de la crisi que travessa el país, agreujada per la situació dels refugiats espanyols, no busquen altra cosa que un mitjà segur de viure. Per altra banda, Teresa Christià i les seves companyes, que els dos primers anys van residir al castell de Montdesir, l'any 1846 es traslladen al bosc del santuari de la Mare de Déu de Livron.³⁹⁵ Alguns ermitans donen mal exemple, fins al punt que hi han d'intervenir les autoritats eclesiàstiques i civils. Tot això provoca que el P. Palau es vegi obligat a abandonar les coves de Montdesir, per tal de traslladar-se al bosc de Cantayrac —municipi de Loze i districte de Caylus—, a vint-i-dos quilòmetres de Montdesir. Els detalls de les lluites i de l'evolució seguida ens apartarien massa del tema que comentem. Per això preferim situar-nos al mes d'abril de 1851, quan el nostre protagonista torna a fer estada a Catalunya i passa unes setmanes dedicat el repòs de l'esperit, a la serena reflexió i a la pregària enmig de les soledats del Montsant. És aquí on fa el propòsit d'oferir-se als superiors eclesiàstics per a dedicar-se de ple a l'apostolat de la paraula i de la ploma.

Des del Montsant, el 8 de juliol de 1851, adreça una preciosa carta a la seva fidel col·laboradora Joana Gràcias, que en part reproduïm a la secció dels testimoniatges (*document 1*). D'una banda li descriu el paisatge físic de la «santa muntanya», tan semblant als «deserts» orientals, com un lloc idoni per a la mortificació individual i la pregària permanent, i d'altra part, amb un llenguatge

³⁹⁴ *Id.*, II (carta de Felicitas de Roquefeuil a Marie i Eugénie de Guérin, 4 gener 1847).

³⁹⁵ Teresa Christià havia emès vots al convent de Santa Clara de Perpinyà, el 23 de maig de 1837. Surt del convent, amb permís del bisbe, i es posa sota la direcció del P. Palau. S'installa en un petit grupet d'ermitanes prop de Montdesir; segons sembla, en unes dependències del castell. Quan l'escriptora Eugénie de Guérin visita el P. Palau, l'acompanya Teresa i aquella diu que "aquesta dona no té res d'extraordinari", que és molt reservada, que és mig espanyola d'ànima i de llengua, i que les seves converses amb l'eremita són quasi sempre en català. El 1846, Teresa i les seves companyes fan vida eremítica al bosc del santuari de la Mare de Déu de Livron. El 1848 es produeix el trencament definitiu amb el P. Palau. Junt amb una companya, queda encarregada pel bisbe de Montauban de la custòdia de l'eremita de Livron i de la venda d'objectes religiosos i cera fins que mor el 25 d'abril de 1875.

planer, adaptat a la seva minsa formació, l'adoctrina sobre la tàctica, els mitjans i els fins que són propis de la vida ermitana. Abans de fer-se eremita, per a poder sostenir molt temps la soledat absoluta, cal estar ben nodrit i posseir una poderosa vida interior. La pregària ha de ser breu i sovintejada. El cim de la perfecció de l'asceta consisteix en l'amor al proïsme per Déu (*document 2*). La faceta humana de la preocupació constant que l'eremita ha de sentir pel bé dels altres, és una característica molt notòria de l'espiritualitat del P. Palau.³⁹⁶

Algú ha dit que el P. Palau va dubtar molt temps si en la seva fundació es decantava per implantar la vida activa o la vida contemplativa. Certament, que una lectura precipitada d'alguns pasatges dels escrits ens pot induir a creure que va ser turmentat per aquest dilema; però, per poc que aprofundim en el seu pensament, veiem que ell és un enamorat de la contemplació, que prefereix aquest estil de vida a qualsevol altre i que, si als seguidors els recomana que alternin entre Maria i Marta,³⁹⁷ és tan sols per una raó d'estratègia. Ell sap que si funda un institut de vida contemplativa, no obtindrà l'autorització del govern (*document 6*).

b) PRECEDENTS EREMÍTICS MALLORQUINS

Aquest capítol —encara que ho sembli—, no és pas una digressió, puix que els assaigs viscuts per Palau i Quer a Mallorca i Eivissa foren el fonament de les fructuoses experiències de Barcelona.

El 31 de març de 1854, el capità general suprimeix l'«Escola de la Virtut» i el 7 d'abril comunica al bisbe que ha pres la decisió de confinar el P. Palau a Eivissa, per temps indefinit. El P. Palau s'embarca l'endemà. La primera carta signada per ell des d'Eivissa porta data del 24 de maig. La correspondència assídua que manté amb els seus seguidors i amb els components de la Junta de l'extingida «Escola de la Virtut», ens mostra que, als primers temps, encara manté esperances que es pugui tornar a obrir l'escola, que més

³⁹⁶ El principi d'"unir-me amb Déu per a llurar-me als demés", típic del P. Palau és explicat i aprofundit a les cartes del 8 de juliol de 1851 (n.º 4, p. 15) i del 6 de juny de 1857 (n.º 27, pp. 70-71). En elles explica com la vida activa ha de posar-se al servei de la contemplació i la manera com la unió amb Déu porta l'home al servei desinteressat del pròxim.

³⁹⁷ Carta n.º 65, s.d., pp. 172-174. La cita fa referència a les *Cartas del P. Francisco Palau*, editades en ciclostil per les Carmelites Missioneres Teresianes

endavant se'l veu que està moralment ensorrat, i, en darrer terme que es torna a animar quan reprèn la vida ermitana.

El 18 de desembre escriu una missiva admirable de direcció espiritual a Joana Gràcias, sobre les diverses modalitats de vida religiosa que ella pot escollir (*document 3*). Les formes més austeres que proposa, el propi P. Palau les havia assajades personalment a Aitona i a la cova de la Santa Creu de Caylus. No cal dir que s'inclina a favor de la pràctica de l'eremitisme. La lletra que comentem és un document decisiu dintre de la doctrina ermitana, tant pel seu elevat contingut com per la manera senzilla i didàctica —en gradació descendent— amb què l'autor la presenta a una ànima humil i pura, mancada de formació teològica, però ben encesa d'amor a Déu.

1.^r *Es Cubells*

Després de recórrer l'illa, fixa la residència a Es Cubells, parròquia de Sant Josep, on troba una gruta amb un manantial, davant d'una petita badia i no lluny del mar. El terreny li fou cedit per la família de Ca Esbareys. Alguns dels seus seguidors de Barcelona vénen a Eivissa i, tots junts, edifiquen la capella amb una esquifida casa ermitana, i emprenen el cultiu de les terres dels voltants. Segons es desprèn d'una carta signada a Eivissa, l'1 de juny de 1855, la imatge de la Mare de Déu del Carme, coneguda llavors amb el nom de «Mare de Déu de les Virtuts» i després amb el de Mare de Déu d'Es Cubells, que havia estat traslladada des de Barcelona, és la titular de la nova ermita. El P. Palau, amb les seves prèdiques i l'exemple que ens dóna de gran penitent, converteix Es Cubells en el santuari més visitat d'Eivissa.³⁹⁶

2.^a *Es Vedrà*

No lluny de l'ermita, se'ns presenta l'espectacle impressionant de l'illot d'Es Vedrà, de 385 m. d'altura sobre el mar, i, més prop de la costa i també molt més baix, l'Es Vedranell. Ambdós estan plantats davant del cap d'Es Jueu. Són uns penyals deserts i, a

³⁹⁶ De l'ermita d'Es Cubells ens en dóna notícia LLUÍS SALVADOR HABSBURG-LORENA, arxíu d'Àustria, a l'obra *Las antiguas Pitiusas* (Palma de Mallorca, 1896, II, pp. 188, 194 i 344) i P. PIFERRER i J. M.ª QUADRADO, al llibre *España: sus monumentos y Artes...* (Barcelona, D. Cortezo, 1888, XXI), volum dedicat a les *Islas Baleares*, pp. 1386-1387. Tots aquests autors parlen amb notòria admiració de l'austera vida eremítica del P. Palau. Vegeu, per exemple, què en

primera vista, inaccessibles, poblats d'una flora de mates i algun animal salvatge que altre. Pescant per aquells entorns, el P. Palau i el seu deixeble Ramon Espasa devien donar la volta a l'Es Vedrà i veieren que, per la banda del mar, encara que dificultosament, és accessible. A uns 350 m. d'altitud, descobreixen una cova que té un degotall d'aigua potable i reuneix condicions d'habitabilitat. La troballa marca una fita important en la vida interior del P. Palau, perquè, a partir d'aquell moment, el lloc roquisser d'Es Vedrà, que té la forma d'un immens iceberg, s'aixeca com un símbol de la contemplació solitària i és per a ell, durant deu anys (1857-1867), la meta de les més altes aspiracions: el Sinai on tenen efecte els seus amorosos colloquis amb Déu (*document 9*).

El 24 de juliol de 1857, envia a Joana Gràcias la primera carta signada a la balma d'Es Vedrà, en la qual li diu que fa quatre dies que està instal·lat en aquella solitud (*document 4*). La lletra ens revela la immensa alegria que sent el seu cor per haver finalment aconseguit una estada, la més ideal possible per al diví diàleg. Per primera vegada el P. Palau ens parla de la doctrina mística de la «posició exterior» que l'eremita ha d'adoptar per a lliurar-se a la pregària, i que ha d'ésser la més idònia, perquè pugui ajudar meravellosament els impulsos i moviments de l'esperit. Les circumstàncies que configuren el medi d'Es Vedrà —silenci, isolament, infinitud entre cel i mar— s'assemblen a les d'Elies, figura que ell evoca d'una faísó constant, i el detall dels deixebles que d'una manera periòdica li porten queviures, ens recorda certes figures dels Pares de l'Erm.

No obstant la impressió optimista i constructiva que Palau i Quer dóna a la deixeblla Joana, referent a Es Vedrà, en el diari íntim explica que la primera nit sofreix una por terrible i que una «visió de mil espectres» no el deixa dormir.³⁹⁹ Fou una temptació del dimoni, perquè abandonés aquell lloc? Recordem que les ingerències

diuen Piferrer i Quadrado: "La obra [de Es Cubells] es de ayer, emprendida en 1857 por un entusiasta sacerdote catalán, misionero a la vez que cenobita, lanzado a Ibiza por tormentas políticas, quien se propuso labrarse allí un retiro o más bien un *desierto*, como los de su Orden del Carmen Descalzo. Empezó a fijar su nido junto a un manantial, descubierto casi en la playa, al pie de rápidas pendientes, y por cultivar el erial antiguo hasta convertirlo en regalada huerta; y luego, atrayendo enderredor algunos seguidores, edificó en lo alto de la meseta un pequeño y rústico oratorio a la Virgen del Carmelo... Con la muerte del fundador han venido al suelo las paredes... y en las adyacentes celdas no le sobreviven sino dos o tres ermitaños, ninguno sacerdote..." (p. 1386).

³⁹⁹ ALEJO DE LA VIRGEN DEL CARMEN, *Vida del R. P. Francisco Palau*, Barcelona, Imp. Imperio, 1933, p. 219 ss.

diabòliques es presenten com un signe permanent en gairebé totes les vides dels sants i que la païra de la soledat és un fenomen psíquic natural, que afecta, amb més o menys amplitud, tots els homes que es troben en circumstàncies semblants (*document 5*).

El P. Palau té el propòsit de passar llargues temporades a Es Vedrà i fins i tot s'hi vol fer una capella. Puja a retirar-se a la cova sempre que té un problema que vol tractar amb Déu, i cada any practica allí els exercicis espirituals, fent-los coincidir amb les festivitats de la Mare de Déu del Carme i de Sant Elies. Abstret en la contemplació, a penes es recorda de menjar; després, queda tan recollit interiorment que no sap com tornar al món. A la carta signada a Es Vedrà, el 15 de maig de 1867, diu que està tan dèbil, a causa dels dejunis i les maceracions, que en escalar la muntanya amb prou feines ha pogut sostenir el pes del seu cos. El P. Palau es troba desitjós d'enllestir la fundació, per tal de romandre sempre a Es Vedrà i de morir allí tot sol, sense altres testimonis que els àngels.

3.^r *Sant Honorat del Puig de Randa*

L'experiència de Randa no entra pròpiament dintre dels objectius del nostre estudi, perquè la tasca del P. Palau aquí es concreta a restaurar la disciplina dels antics ermitans de Sant Pau i Sant Antoni i a convertir-los, indègudament, en ermitans carmelites. Dic «indègudament», perquè aquesta no és la comesa que se li va encarregar i això li ocasiona molts conflictes amb els solitaris de Randa, amb els rectors dels pobles veïns i amb les autoritats eclesiàstiques de Palma. L'assaig mallorquí, més que de caràcter eremític és de tipus congregacional i el fracàs de Palau i Quer pren un caire sorollós. (Nosaltres estem convençuts que, per a poder valorar una figura, cal veure'n la cara i la creu.)

El Puig de Randa s'aixeca enmig de la plana que hi ha entre Lluçmajor i Algaida, i té 548 m. d'altitud sobre el mar. L'eremitori, situat gairebé al cim de la muntanya, és obra de Ramon Llull, a qui hem de considerar el primer anacoreta d'aquells indrets. Podem admirar encara la balma que el poble coneix amb el nom de «cova de sant Ramon».

Davant la necessitat que els solitaris tenen d'un pare espiritual, el 20 de novembre de 1860, ells mateixos nomenen director Francesc Palau i Quer, religiós de l'orde del Carme. El 27 del mateix

mes, el bisbe de la diòcesi confirma el nomenament del P. Palau, a qui considera que és un «eclesiástico celoso y entendido en la práctica de la vida eremítica», amb la condició expressa —referint-se als ermitans— que «reanime su fervor y caridad, y corrija los malos usos que tal vez con el tiempo hayan ido arraigándose... y espero que no perdonará Vd. a medio alguno para que, extirpándose toda mala semilla, florezcan con vigor las virtudes de que dejaron tan pasmoso ejemplo los Padres del Desierto».⁴⁰⁰ El decret no fa cap menció que els ermitans hagin de transformar-se en una congregació carmelitana.

Segons deduïm de les comunicacions que el P. Palau envia al bisbe el 8 de febrer i el 18 d'agost de 1861, aquell emprèn la reforma tot seguit: implanta la vida comunitària, deixa o fa que se'n vagin els que no senten vocació, trasllada de casa a un ermità díscol, disposa la clausura, ordena el rés de l'ofici *parvo* i la pràctica de dues hores d'oració mental, repara i neteja els edificis i activa el cultiu de les terres. Sembla que vers 1862 nomena superior el seu germà Joan. D'una nota datada el 17 de juliol de 1865, es dedueix que el P. Palau ha fet superior el seu germà (Joan de Sant Elies). L'1 de maig de 1866 trobem el primer document oficial redactat pel nou superior; en ell el P. Francesc Palau consta amb el títol de visitador. De la implantació de les Regles⁴⁰¹ que el P. Palau imposa als Germans Ermitans Carmelites —segons la nova denominació—, hem de suposar que aquests segueixen l'horari i el règim dels «deserts» de l'orde del Carme.

No és estrany que aquestes mesures concitin les protestes dels interessats, puix que, malgrat la bona intenció amb què foren dictades, hem de considerar que algunes són imprudents. De la documentació que tenim davant es desprèn que és mal vist que el P. Palau transformi els antics ermitans de Sant Pau en una congregació carmelitana, procedint a la mudança del nom, de les Regles i del pla de vida, i a col·locar una imatge de la Mare de Déu del Carme enmig dels titulars de la capella. Tot això fou introduït

⁴⁰⁰ *Op. cit.*, nota 385, p. 6, doc. 4.

⁴⁰¹ *Id.*, nota anterior, pp. 49-64. Les esmentades Regles figuren sota dos noms distints, el primer, donat per fra Aleix de la Verge del Carme, que diu així: *Reglas dadas por el Rdo. P. Palau y Quer para los Hermanos Ermitaños Carmelitas*. El segon consta a la capçalera de la primera part del manuscrit, de la manera següent: *Ejercicios prácticos, o sea Reglamento para los ermitaños de San Honorato, del Orden de San Pablo, Antonio, y de la tercera Orden de Nuestra Señora del Carmen, Palma, Mallorca*.

sense prèvia consulta amb ningú. (És evident que el P. Palau era un apassionat, que portava l'aigua al seu molí.)

Tampoc no agrada que el P. Palau els posi de director el seu germà Joan, puix que, com és obvi, els ermitans i els rectors veïns prefereixen que sigui un mallorquí. Amb tot, cal fer justícia dient que això que podia semblar un acte arbitrari de nepotisme, de fet resultés una mesura encertada, perquè fra Joan de Sant Elies no era un simple pagès, com s'ha dit, sinó un expert en qüestions agrícoles, un home bo i suau, humil i virtuós, donat a l'oració, d'una vida interior molt intensa; sense posseir estudis, ni el geni ni les excentricitats del seu germà Francesc, els dots humans que hem esmentat li confereixen les aptituds necessàries per al govern d'una petita casa de germans llecs. Això ens explica perquè, finalment, és benvist i estimat. Governa Randa durant més de tres lustres i mor amb fama de sant l'1 de gener de 1880, als seixanta-dos anys d'edat.

Una altra qüestió que suscita disgust és el fet que el P. Francesc Palau s'hagi permès de canviar de casa o expulsar alguns ermitans, «como si fuera Provincial antiguo de alguna religión aprobada, sin consultar a cura ni tal vez a V.E...», escriu el rector d'Algaida al secretari de cambra del bisbat, el 29 de novembre de 1867. Randa depèn de la parròquia d'Algaida i, abans de l'aparició del P. Palau, el rector exerceix les funcions de director espiritual dels ermitans: és per això que aquest està ofès que no se'l consulti per a prendre mesures tan dràstiques.

De tot això —i de molts altres detalls que passem per alt— deduïm que, si bé el P. Francesc Palau és una figura extraordinària com anacoreta i com a sant, en canvi no el podem posar d'exemple com a home de govern. Per a les coses de la vida és persona de dubtes constants. Viu massa apartat del món i abstret en la contemplació, per a poder tenir cura dels aspectes pràctics. Fins i tot quan porta a cap les obres de reparació de Randa, es fa construir una celleta on pugui tancar-se, per tal de practicar els seus exercicis de vida solitària.⁴⁰² Aquest és l'ideal permanent de Palau i Quer, allò que constitueix la seva glòria de místic i també —perquè no dir-ho?— la seva servitud humana, l'origen de molts dels conflictes que el van turmentar.

Hem cregut oportú referir la discutida experiència ermitana de Randa, per tal que, enmig de l'ombra que projecta, el perfil del P. Palau se'ns mostri amb més contrast.

⁴⁰² *Op. cit.*, nota 385, p. 8, doc. 7.

El darrer solitari de Randa, que professa i viu d'acord amb les Regles donades pel P. Palau, és el quasi llegendari Gabriel Nicolau i Vidal, que viu sol molt temps i mor a l'ermita als vuitanta-cinc anys, el 29 d'abril de 1918. Després d'ell se'n tornen a fer càrrec els ermitans de la congregació de Sant Pau i Sant Antoni.

c) EXPERIÈNCIA ANACORÈTICA DE BARCELONA

Les pràctiques ermitanes de Palau i Quer a Barcelona, hem de situar-les a la fondalada de Vallcarca i a l'aiguavés dels Penitents. El barri de Vallcarca està centrat entorn del torrent que condueix les aigües dels vessants dels Agudells, que avui coincideix d'una manera aproximada amb l'avinguda de l'Hospital Militar. Segons Carreras i Candi, al primer terç del segle XIX s'incrementa la construcció de torres. La comunicació directa amb Barcelona, pel camí de Gràcia, dona lloc a un servei de carruatges públics que, l'any 1874, surt de la plaça del Pi cada trenta minuts. El 1889 s'installa l'aigua; el 1903, l'electricitat. El 1905 té 1.779 habitants, o sigui la tercera part del cens de tot el terme d'Horta, que és el municipi on pertany. El 1899 els veïns de Vallcarca gestionen llur annexió a Barcelona, la qual no és portada a terme fins l'1 de gener de 1904, en què és agregat tot el poble d'Horta.⁴⁰³

El veïnat dels Penitents ocupa un dels contraforts de la serra de Collcerola, al nord de la Vall d'Hebron i al bell mig dels radis extrems de Sant Gervasi i Gràcia. El seu nom prové dels ermitans que Palau i Quer estableix allí a mitjan segle XIX, i surt per primera vegada en una escriptura notarial de 1884. Fugint de la pesta groga, pel setembre de 1870, la capitania general s'installa a Can Gomis. Cap a l'any 1889 comencen a plantejar-se les carreteres d'Horta a Vallcarca i d'Horta al Carmel. Tant els Penitents com Vallcarca formen part de la parròquia de Sant Genís dels Agudells i, després, del municipi d'Horta.

No sabem exactament quan el P. Palau adquireix la finca dels Penitents, però sembla que és vers 1853,⁴⁰⁴ en plena campanya de l'Escola de la Virtut, en què tantes vegades es veu obligat a cercar la soledat de cor per a consagrar-se a la contemplació. En una carta

⁴⁰³ *Op. cit.*, nota 231, pp. 305, 1015, 1018 i 1019.

⁴⁰⁴ Segons fra GREGORIO DE JESÚS CRUCIFICADO, autor de *Brasa entre cenizas* (Bilbao, Desclee de Brouwer, 1956), la compra dels terrenys prop la gruta tingué lloc el 13 de febrer de 1854 (p. 90).

sense data, escrita des del seu exili d'Eivissa, que hem de situar poc abans del 24 de maig de 1854, adreçada als deixebles Pau Bager i Gabriel Brunet, els ordena que suspenguin l'acabament de la casa i totes les obres que comportin despeses, i que es limitin a aparellar una petita quantitat de pedres, a cavar la vinya i a promoure el cultiu del farratge.⁴⁰⁵ Uns mesos després —el 14 de setembre de 1854, en una carta que envia a Agustí Manyà— el P. Palau es tem que es vegi obligat a abandonar la finca dels Penitents, per no poder satisfer el censal.⁴⁰⁶ Voldria, almenys, poder-se quedar amb un parell de «mujades»,⁴⁰⁷ aquelles que circumden la casa començada. Per unes al·lusions posteriors, sabem que l'estança no és una cova natural, com la d'Es Vedrà, sinó que, des d'un principi, amb les seves pròpies mans, excava una cavitat estreta que, mentre és a Barcelona, converteix en la seva vivenda habitual;⁴⁰⁸ més endavant dirà que, més que una habitació, sembla un sepulcre. Igual que a l'eremitori de Caylus, li dóna el nom de «Cova de la Santa Creu».

El carrer de la Santa Creu, que pren el nom de la cova, fou obert l'any 1858. Ignorem si la «Creu de Vallcarca», que Carreras i Candi situa a la part alta de Gràcia, es reféu vers 1872.⁴⁰⁹ El 15 de desembre de 1861 el P. Palau signa la primera carta des de la Cova de la Santa Creu, estatge que s'havia preparat, temps enrera, i on habita actualment amb un petit grup de germans eremites. La missiva està adreçada a Joana Gràcias. La lletra següent, escrita tot seguit de les festes de Nadal de 1861, que dirigeix a les germanes ermitanes, conté una descripció de la gruta, que el nostre autor relaciona, d'una manera material, amb els sepulcres habitats pels Pares del Desert i, d'una manera mística, amb la santa cova de Betlem. La missiva ens ajuda a conèixer les idees del P. Palau sobre allò que han de ser les cel·les ermitanes i sobre la manera com ell interpreta i aplica el missatge d'absolut despullament que Jesús ens dóna quan neix.

Des de fa bastants anys, el carrer de la Santa Creu pren el nom de Tizià. Avui es veu completament urbanitzat i ens consta, per testimonis coetanis, que la finca adquirida per Palau i Quer abastava des del número 21, que ara ocupa la Clínica Solarium, fins al nú-

⁴⁰⁵ Carta n.º 9 (s.d.), p. 29.

⁴⁰⁶ Carta n.º 14 (14 setembre 1854), pp. 40-41.

⁴⁰⁷ Mesura agrària que tenia aproximadament 49 àrees.

⁴⁰⁸ "...y yo he arreglado bien en esta ermita aquella cueva que había dejado, y aquí me retiro" (Carta n.º 61, 15 desembre 1861), p. 159.

⁴⁰⁹ *Op. cit.*, nota 231. pp. 959 i 1018.

mero 64, que és al final. La capella és bastida a la part més alta i pel novembre de l'any 1862 s'obtenen les llicències del bisbat per tal d'obrir-la al culte; té tres altars. L'ermita ocupa el cim i, al darrera, hi ha la cova angosta que el gran penitent ha obert gratant sota terra, perquè li serveixi d'estatge d'oració i penitència. La cova està junt al camí de Vall-Par.⁴¹⁰ Segons altres testimonis, la façana de la cova mira cap al sud i, des d'ella, es veu tota l'urbs de Barcelona i el mar (*làmina 18*). La porta és molt angosta i irregular, o sigui, més escanyada de baix que de dalt. A la façana hi ha una espitllera per on rep la llum i, a dins, dues estances molt esquifides, una exterior, il·luminada per una diminuta obertura, i una altra en forma de recambra;⁴¹¹ disposició típica dels habitacles troglodítics i de moltes celles situades en llocs deserts (*document 7*). D'aquesta cova, que avui seria venerada, no en queda res. (Vers 1912, al carrer Tizià, número 16, viu el poeta bohemí Rubén Darío, enmig d'una contínua orgia de drogues i de llibertinatge sexual.⁴¹²)

En una lletra tramesa el 26 de gener de 1862, des de la Cova de la Santa Creu, a la seva confident Joana, el P. Palau ens dóna noves clarícies sobre l'alberg i el règim de vida. A més, la invita a traslladar el noviciat a Barcelona, on hi ha gent i mitjans per fer el bé i el mal; li anuncia que està a punt d'obrir-se el carrer de la Santa Creu, on li ofereix, al final, un desert espaiós i lloc suficient per a practicar la vida cenobítica i solitària. El gran asceta manifesta que té por que la seva estranya manera d'allotjar-se, en un lloc relativament concorregut, sigui presa pels barcelonins com una excentricitat⁴¹³ (*document 7*).

El 3 de febrer de 1862 torna a insistir prop de Joana perquè fundi a Barcelona, a la part extrema del carrer de la Santa Creu; afegeix que aquests terrenys augmenten de valor des que s'ha començat a portar a terme l'eixamplament de Barcelona.⁴¹⁴ Li torna a escriure poc després en el mateix sentit, donant-li la fórmula de fer la fundació segons els mòduls de Marta i Maria: mentre Marta és a la cuina, a les oficines, al treball, a la porta, Maria fa la cort a Jesús en el desert, a la soledat de l'ermita i del claustre (*document 6*). Diu que els ha reservat un lloc per a posar el «desert», a l'entrada del carrer de la Santa Creu i que està d'acord

⁴¹⁰ *Camino de "Els Penitents", a "Mater Carmell", Barcelona, 1959, V, n.º 16, p. 1.*

⁴¹¹ *Op. cit.*, nota 399, p.147.

⁴¹² Vegeu el "Diario de Barcelona", 19 gener 1967, p. 20.

⁴¹³ Carta n.º 63 (26 gener 1862), p. 165.

⁴¹⁴ *Id.* n.º 64 (3 febrer 1862), p. 170.

amb l'ajuntament i el rector d'Horta per establir un col·legi a Vallcarca. L'escola serveix de *pantalla* —l'expressió és del P. Palau— per a poder donar sortida a la projectada congregació.⁴¹⁵ Pel juny de 1862 s'ha acabat el convent junt a l'ermita de la Santa Creu, que té sis cel·les, una sala i l'ermita que abans hem comentat. El P. Palau continua vivint a la cova i els germans passen a ocupar les cel·les. Les quatre germanes de Vallcarca puguen a oir missa i confessar-se a la Santa Creu.⁴¹⁶ Les cartes que segueixen no tenen marcat interès des del punt de vista de l'eremitisme.

És difícil de destriar quins són els homes i dones que, sota el mestratge de Palau i Quer, accepten l'observança ermitana abans de constituir-se la Congregació. És a dir, els eremites que viuen sense vots i sense regla, que porten hàbit o no, que mantenen l'esperança d'esdevenir religiosos o que només aspiren a ser ermitans. Intentarem fer una senzilla relació d'aquesta gent humil:

HOMES

1. *Joan Palau i Quer* (Joan de Sant Elies). — Neix a Aitona. Des de 1840 segueix fidelment el seu germà Francesc pels eremitoris de França, Catalunya i Balears. Durant l'època de les fundacions, és el seu braç dret, un del peoners de la Congregació i el primer superior que tenen els Ermitans Carmelites de Barcelona i de Randa, on mor, com hem dit, l'any 1880, després d'haver governat la casa divuit anys. L'epistolari⁴¹⁷ que ens ha deixat és una mostra de seny i de doctrina ascètica, serena i pràctica. A semblança de molts Pares del Desert, fra Joan de Sant Elies és un exemple clar d'home exclusivament format a l'escola de la contemplació. (És esmentat a les cartes 68, 78 i 100.)

2. *Gabriel Brunet i Castellà*, nascut als Prats de Rei, és una figura clau dintre de l'obra eremítica que aquí estudiem. Té els oficis de fuster i paleta, i tant les obres de l'eremitori dels Penitents com les d'Es Cubells, són de creació seva. És un dels pocs que no abandonen el P. Palau quan és confinat a Eivissa i aquest li confia responsabilitats importants; a més, figura com el primer llegatari del seu testament (23 març 1860) i forma part de la «família» ermitana. Entre els amics és conegut per Biel. No ingressa a la Congregació dels Germans Terciaris Carmelites. Amb tot, sembla que l'any 1877 demana al P. Nogués per entrar-hi, però certament no és admès. Mor a la seva vila natal vers l'any 1900. (És esmentat a les cartes números 9, 29, 40, 42, 44, 45, 63, 64, 96 i 97.)

⁴¹⁵ *Id.* n.º 65, s.d., pp. 172-175.

⁴¹⁶ *Id.* n.º 68, s.d., pp. 180-181.

⁴¹⁷ *Op. cit.*, nota 385, pp. 9 ss.

3. *Ramon Espasa i Vidal*, fill de Granyena. És un dels que acompanyen el P. Palau durant l'exili a Eivissa, i el que s'encarrega de procurar-li provisions quan aquell es retira a Es Vedrà; té molta habilitat per la pesca i per conduir la barca. Ajuda a edificar l'eremitori d'Es Cubells. És un dels components de la «família» del P. Palau, a favor de la qual aquest atorga testament el 23 de març de 1860. No ingressa a la Congregació; quan ho demana l'any 1877, és refusat. (S'esmenta a les cartes números 9, 29, 37 i 38.)

4. *Pau Vaquer o Baguer*, natural de Lleida. Està sota el guiatge del fundador durant cinc anys, fins que contreu matrimoni. Després d'haver mort la seva esposa a Vallcarca, de llarga malaltia, torna a ingressar i fra Joan de Sant Elies el qualifica «como buen sujeto para una ermita». Pel mes de maig de 1833, a ell i a Gabriel Brunet, que tenen llogada una casa al carrer Solé de la vila de Gràcia, el P. Palau els adreça la lletra en què els ordena que parin les obres dels Penitents. (És esmentat a la carta número 9.)

5. *Martí Munt i Casa*, nadiu d'Iborra, sembla que fou un mal ermità, o que, aferrat a les seves, no es va avenir amb les directrius del P. Palau. Fou separat per ell de Randa, d'on era superior, pel seu caràcter turbulent (1863). Vers 1867 promou una campanya de descrèdit contra el P. Palau. En una carta del 15 de maig del mateix any, aquest el qualifica de traïdor.⁴¹⁸ (Vegeu les cartes 53, 76, 97 i 100.)

DONES

6. *Joana Maria Gràcias i Fabre*, natural de Gramat (Lot). Essent encara religiosa de Santa Clotilde, de Cahors, a mitjans de 1845 es comença de relacionar amb el P. Palau; l'any 1848 surt del convent i es posa sota la seva direcció. Participa d'una manera activa i profunda gairebé en tots els assaigs de vida ermitana, des de Montdesir (França) a Vallcarca, passant per Es Cubells. Recull l'esperit eremític de Teresa Christià, amb la qual s'uneix a principis d'estiu de 1847. És una persona analfabeta, que aprèn de gran a escriure i llegir, i que el seu director s'encarrega de formar i de polir a poc a poc. Té molta inquietud religiosa, un caràcter enèrgic i una forta personalitat, circumstàncies que motiven no poques topades amb el seu director, el qual, amb tot, li confia càrrecs preeminents. Ella és la que salva i condueix la nau de la fundació, que Palau i Quer no havia deixat canònicament constituïda. (La major part de les cartes del P. Palau que es conserven, estan adreçades a Joana o es refereixen a ella.)

7. *Teresa de Jesús Jornet i Ibars*, Santa. — Neix a Aitona el 9 de gener de 1843 i és parenta pròxima del P. Francesc Palau.⁴¹⁹

⁴¹⁸ *Id.*, pp. 10 ss. Carta n.º 97 (15 maig 1867), p. 239. *Op. cit.*, nota 404, pp. 168 i 179.

⁴¹⁹ Palau i Quer era germà de l'avi matern de Santa Teresa de Jesús Jornet.

Pel mes de febrer de 1862 —té vint anys— i a instàncies de la seva mare, inicia una prova de vida religiosa a Vallcarca, on s'ha constituït una incipient comunitat de Germanes Terciàries Carmelites, que alterna la pràctica eremítica amb l'ensenyament al col·legi que tenen obert a la pròpia barriada i a l'Escola de la Virtut. Aquesta experiència és interrompuda pel seu ingrés al monestir de clarisses de Briviesca (Burgos) el 1868. L'any 1869 torna amb les carmelites del P. Palau i, amb el títol de mestra nacional, regenta la casa del Vendrell i, per encàrrec de Palau i Quer, porta la supervisió de totes les escoles pròpies. Finalment surt de les carmelites per fundar les Germanetes dels Vells Desemparats, el 1872. Mor en olor de santedat el 26 d'agost de 1897 i és canonitzada per Pau VI el 27 de gener de 1974. (És esmentada a les cartes 52 i 81.)

d) COLOFÓ: LA TROBADA AMB EL DIMONI

Com a bon eremita que és, no li pot mancar, a Palau i Quer, la presència constant de l'element diabòlic, que, a manera d'un efecte de contrallum, subratlla i perfila els progressos de la gràcia en la seva vida interior.

En una ocasió hem fet referència als terrors nocturns que sofreix la primera nit passada a Es Vedrà, com una possible suggestió de l'esperit maligne, o bé com una forta depressió psíquica que li impedeix de tirar endavant. Mes, com sigui que no hem tingut el propòsit de subratllar l'acció diabòlica sobre la vida del nostre gran solitari, hem passat per alt molts detalls relatius a aquest tema.

La vida de Palau i Quer té alguns aspectes d'austeritat que s'assemblen a la de Sant Antoni «el gran»; passa nits senceres sense dormir i ho acostuma a fer sobre la terra nua; durant setmanes, quan es recorda de menjar, pren aliment un cop al dia —pa, aigua i sal—, i s'installa en una cella estreta semblant a una tomba. Cal dir, però, que la temàtica de les temptacions és radicalment distinta. Sant Antoni havia estat un home disbauxat i Palau i Quer fou sempre pur.

A partir de 1846, la qüestió diabòlica comença d'ésser obsessiva pel P. Palau. La primera encíclica de Pius IX (1846-1878), del 9 de novembre de l'any esmentat, en la qual el papa desemmascara «les sectes secretes, sortides del si de les tenebres per a suscitar la ruïna de la religió i dels Estats», i els deplorables esdeveniments d'Espanya, contribueixen a induir al P. Palau la idea que el dimoni és l'autor de totes les calamitats de l'època. Medita l'Apocalipsi i contempla a les seves pàgines la història dels temps últims i el

triomf final de l'Església. Creu que han aviat els dimonis de l'infern i que ells són els causants de les fúries dels elements, de les plagues del camp, de les pestes, malalties i altres infortunis que afligeixen l'home i del triomf de la revolució.

El P. Palau admet que el dimoni no solament intervé ocasionalment en la conducta de l'home, incitant-lo al mal, que li presenta d'una manera suggestiva i delectable, sinó que, fins i tot, aquell es pot introduir dins del cos de l'individu en forma de veritable possessió diabòlica. Finalment, arriba a la conclusió que l'Església s'ha oblidat que té a les mans el poder de llançar-los i l'obligació de fer-ho com un acte de caritat.

El P. Palau se'ns mostra excessivament crèdul en l'estimació de quins són els veritables possessos i, fent cas omís de les prudentes advertències del ritual romà,⁴²⁰ entre 1864 i 1866, li són presentats a l'eremitori de la Santa Creu més de 250 casos importants d'endimoniats, tots els quals, segons ell diu, experimenten una total curació o una notòria milloria. El P. Palau es limita a fer-los entrar a la capella, a pregar per ells i aplicar-los els exorcismes d'una manera viva, entrant en pugna directa amb el suposat dimoni i dialogant amb ell. Durant aquella època el nostre ermità es comporta com si fos un il·luminat; només cal llegir els exemples publicats a «El Ermitaño», per a comprovar quina és la seva exaltació. El fenomen histèric dels Penitents supera en molt les intervencions diabòliques contades en les fonts literàries relatives als Pares del Desert.

No és estrany que s'obri aviat una polèmica sobre els dubtosos fruits dels exorcismes i sobre l'espectacle depriment i multitudinari que allí es produeix. L'estiu de 1865 el bisbe ordena al P. Palau que «a fi de que la nombrosa concurrència que freqüenta la capella... no pugui donar lloc a malicioses interpretacions, se li prevé que es limiti a celebrar... la missa, perquè puguin oir-la, i la tinguin tan-

⁴²⁰ Després del títol dels exorcismes, el Ritual romà posa l'avís següent: "In primis, ne facile credat aliquem a daemónio obsessum esse". Els signes per a distingir la veritable possessió de la melenconia o de qualsevol altra malaltia psicopatològica són: parlar una llengua que l'interessat no ha après i entendre-la adequadament, revelar fets desconeguts o que passen a distància, fer exhibició de forces superiors a l'agent que les produeix, mantenir-se suspens pels aires sense cap suport, etc. Encara hem conegut gent que ens ha contat l'espectacle allucinant i pintoresc que, anys enrera, es podia veure a Cervera per la festa del Sant Misteri, d'una multitud de gent que es contorsiona i pren actituds que són contràries a les lleis físiques, i, fins i tot, a la decència moral, que xiscla, salta i renega, i que es guareix (?) tan bon punt se li fa l'exorcisme o se li aplica la relíquia sagrada.

cada la resta del dia». Ell, entristit, obeeix immediatament i demana permís per a traslladar-se a Roma i plantejar la qüestió al Sant Pare. Sembla que no el pot veure. S'ignora si és novament autoritzat. El cas és que, durant la revolució de setembre de 1868, que causa tants estralls, torna a rebre malalts i «energúmens» a l'ermita de la Santa Creu, convertida en un incipient hospital. Això s'aguditza durant l'epidèmia de tifus que assola Barcelona pels mesos de setembre i octubre de 1870, els quals pretén curar amb fumigacions d'incens i herbes aromàtiques, aspersions d'aigua beneïta i el rés del sant Rosari.

El 1870 publica «El Exorcistado» i torna a Roma per a repartir exemplars entre els pares del Concili Vaticà I. L'ambient no li és propici i torna desenganyat al cap de dos mesos. L'1 d'agost del mateix any, a través del rector de Sant Genís dels Agudells, que és la parròquia on pertany, rep un ofici del vicari capitular en el qual, després de fer referència a «les reiterades amonestacions i terminants prohibicions» del bisbe difunt, se'l suspèn *a divinis* i se li prohibeix «el acto de exorcistar y leer evangelios sobre los energúmenos, y lo mismo a cualquier otro sacerdote que reciba en su casa de Agudells». El 28 d'octubre és detingut governativament per exercici illegal de la medicina i roman en presó dos mesos. S'ha calculat que durant les dues èpoques que practica els exorcismes passen per les seves mans uns dos mil pretesos endimoniats i un nombre incalculable de malalts.

* * *

No volem acabar el present estudi sense fer una referència als orígens de la tragèdia de Jacint Verdaguer, els quals estan estretament relacionats amb l'obra i la figura del P. Francesc Palau. Malgrat que ambdós personatges no s'arriben a conèixer, el poeta té una extraordinària admiració pel gran penitent. Serveix d'intermediari entre l'un i l'altre, el P. Joaquim Piñol, paül exclaustrat i col·laborador de Palau i Quer en la pràctica dels exorcismes al santuari de la Santa Creu, que el poble bateja amb el nom dels «Penitents».

Com és sabut, el viatge a Terra Santa (1886) produeix en Verdaguer un fenomen típic d'interiorització religiosa, una veritable crisi de consciència, i és en aquest moment quan el P. Piñol li parla de la insòlita personalitat de Palau i Quer, mort el 20 de març de 1872, que Verdaguer converteix en el seu ideal de vida. És així com, volent imitar el P. Palau, creador de l'Escola de la

Virtut i de l'eremitori de la Santa Creu, Verdaguer i Piñol funden la «Casa d'Oració» —que estableixen al carrer de Mirallers, n.º 7, 4.ª, al barri de Santa Maria del Mar—, convertit en centre de llurs activitats caritatives. Igualment, ambdós s'identifiquen amb l'apostatolat d'ajudar els possessos, els visionaris, els anòmals, els miserables, els malalts del cos i de l'esperit, i, semblantment que el P. Palau, intenten curar-los per mitjà d'exorcismes, que practiquen a la Casa d'Oració. Com és sabut, els contactes amb gent aberrant i la pràctica dels exorcismes, foren la causa del seu trencament amb el Marquès de Comillas i de les desgràcies subsegüents (confinament, suspensió *a divinis*, setge per la fam, etc.) que afligiren els darrers anys de la vida de Jacint Verdaguer.

Com si no n'hi hagués prou per a demostrar l'admiració que el nostre poeta sent pel P. Palau, els darrers dies d'octubre de 1891, havent sabut Verdaguer que l'eremitori de la Santa Creu s'anava a malvendre (*làmina 19*), i que corria perill d'ésser enderrocat, compra la primera hipoteca pel preu de 21.000 pessetes, que algú li presta. Un temps després, el Tribunal li adjudica tota la finca, havent de satisfer el poeta noves despeses. Tot això li esdevé poc abans del seu exili a la Gleva, quan està arruïnat. En una de les pàgines més belles de la seva prosa excepcional, referint-se a l'esmentada compra, Verdaguer diu: «Aquexa obra de pietat fou mon primer deute y l'origen d'ahont me nasqueren tots los altres, com les branques naxen del tronch. Confesso que em vaig equivocar al comprarho; ja'm feya càrrech de que comprava una creu, mes no creya que fos tan fexuga y que'l comprador seria en ella tan temps y tan crudelment crucificat. No en và aquella possessió porta'l simpatic nom de Santa Creu, que ha comunicat al carrer lo nom molt significatiu per mi de baxada o pujada de Santa Creu. ¡Que costosament la pujo desde llavors, ab la càrrega d'aqueixes obligacions y d'altres que ab aquexes s'enfilaren; ab mon feix de males volences, de dicteris y de calumnies, capasses quiscuna d'elles de fer caure pel camí del Calvari al més robust per no axecarse més!». ⁴²¹

L'anècdota que el príncep dels poetes catalans hagués sacrificat la seva pobra economia i la seva fama, per tal de salvaguardar un eremitatge humil de la ciutat de Barcelona, creiem que pot ésser el millor epíleg del present estudi.

⁴²¹ J. VERDAGUER, *En defensa pròpia*, Barcelona, Il·lustració Catalana, s.a., pp. 97-98 (Obres completes, vol. XVII).

e) DOCUMENTS

L'epistolari del P. Palau és encara inèdit. S'han publicat provisionalment unes cartes en castellà, editades en ciclostil per les Carmelites Missioneres Teresianes, que en gran part són traducció d'un original català encara no fixat ni transcrit. Per tant, aquestes cartes no ofereixen rigorosa garantia de fidelitat. La tasca de fixar el text de les cartes catalanes ens ha estat confiada a nosaltres. Per totes aquestes raons i a manca d'altre, hem decidit fer ús del text castellà.

Els documents que inserim a continuació contenen una breu antologia de les idees i de la pràctica del P. Palau sobre la vida eremítica. La figura d'aquest gran anacoreta, en aquest camp, pren proporcions de grandiositat, tan sols comparables amb els Pares del Desert, i una profunda qualitat humana —integrada per virtuts i defallences— que encara pot illuminar les temptatives ermitanes d'avui dia.

Els conceptes ascètics i místics de l'eremitisme, que Palau i Quer viu d'una manera pràctica al Montsant i a Es Vedrà i que floreix, finalment, d'una faisó esponerosa a Barcelona, són ben ortodoxos i autèntics, perquè s'inspiren en les línies mestres del tresor espiritual de l'Església.

ANTOLOGIA DE TEXTOS EREMÍTICS DEL P. PALAU

1. *Descripció del «desert» del Montsant*

Ayer caminamos todo el día siguiendo esta montaña, sus despeñaderos son verdaderamente espantosos; hemos encontrado muchas cuevas donde poder retirarme cuando esté fatigado del mundo. Te escribo desde la ermita de Sant Bartomeu, su posición es muy pintoresca. Esta noche dormiré en una cueva, muy escondida, no lejana de esta ermita. El agua está cerca. Tiene una fuente no muy distante de la cueva, está situada al mediodía, al pie de grandes peñascos cubiertos de un bosque siempre verde. Ayer me fatigué tanto de subir y bajar por precipicios, que hoy no me he atrevido a continuar mis indagaciones. Seguí los puntos más elevados del Montsant, los que miran hacia Lérida. La montaña que lleva el nombre de Montsant, es lo mismo que una pila, es decir, en medio hay un gran valle cerrado por los cuatro lados, por las crestas de las montañas que miran hacia Lérida, el mar, oriente y poniente; este valle profundo contiene despeñaderos espantosos y es horriblemente solitario; sus cuevas están ocultas por el bosque. En dife-

rentes partes hay fuentes y algo de tierra cultivada, hay muchas cuevas que los paisanos han cerrado: les sirven de abrigo las que están en medio de los despeñaderos... El ermitaño de Sant Bartomeu me ha traído lo necesario...⁴²³

2. *Contemplació i caritat*

Yo no te olvido en mi soledad. El camino que tu espíritu debe seguir es: al principio no podrías sostener una soledad absoluta por mucho tiempo, porque tu espíritu no tiene bastante alimento. Conviene salir de la casa del amor propio espiritual, para ser toda de Dios y en Dios. La oración por las necesidades de la Iglesia sea corta y frecuente, y ocúpate por lo demás del bien de los prójimos: ocuparte del bien de los otros, por Dios, es cuidar de Dios; y cuidar de Dios en su cuerpo moral, es ser en verdad de Dios. Para la vida solitaria es necesario tener gran comercio con Dios, relativo a los asuntos de la salud de los hombres; eso es lo más alto de la perfección. Ora, a ratos, por las necesidades del cuerpo llagado de Cristo y ocúpate enteramente de la salud de los otros. Ése es tu camino, ocupándote del bien de los otros ordenarás tus fuerzas, tus virtudes, tu tiempo, tu vida a la salud del prójimo...⁴²³

Segunda operación de la caridad: amor a los prójimos.

Unida el alma con Dios, por amor, la caridad auxiliada de todas las virtudes y de las gracias y dones del Espíritu Santo, obra en el alma el amor a los prójimos; obra, digo, y le ordena y, ordenadas todas las fuerzas y virtudes del alma al bien de los otros, ese amor ordenado produce, con suavidad, frutos maduros, dulces y saludables.⁴²⁴

A la vida contemplativa se le ha de unir la activa, y a la activa, las obras de caridad; y entre éstas, las más remarcables son: enseñanza y enfermos. Si el señor obispo de ésa lo aprueba, organizaremos en toda la isla obras de caridad, tras las que vendrá por sí mismo el establecimiento de la vida contemplativa.⁴²⁵

3. *Formes de vida religiosa*

Estas son las formas de vida que puedes elegir:

1.^a Vida solitaria según varios modelos, más o menos parecidos a los de Jesucristo en el desierto, sin casa edificada por hombres, sin medios asegurados de subsistencia, abandonada a la providencia del Creador.

2.^a Vida retirada bajo la protección de los vecinos, sin seguri-

⁴²³ Carta n.º 4 (8 juliol 1851), pp. 14-15.

⁴²³ *Id.*, p. 15.

⁴²⁴ Carta n.º 27 (6 juny 1857), p. 70.

⁴²⁵ Carta n.º 80 (setembre 1863), p. 209.

dad de medios de subsistencia corporal, pobre y desnuda de bienes temporales, sin casa propia ni posesión alguna, sola, sin otra compañía que Dios y sus ángeles.

3.^a La misma vida, con una compañera de la misma vocación.

Estos tres modos o formas de vida, horribles a la naturaleza, son los más parecidos a la vida de Cristo y exigen el ejercicio, en grado heroico, de la penitencia, la humildad y el desprecio de sí misma y del mundo, el renunciamiento y desprendimiento de todos los bienes materiales, la pobreza, amor a Dios y a las cosas celestiales, fortaleza en los sufrimientos corporales, etc.

4.^a Establecerse en casa propia arreglada según las reglas de la pobreza, con una compañera y sin medios de subsistencia. En las tres formas primeras de vida hay un perfecto renunciamiento; en ésta ya comienza a haber ataduras. La posesión de bienes trae la libertad [material] y, en cambio, ofrece estabilidad en la forma de vida.

5.^a Establecerse en casa propia, con ciertos medios fijos de subsistencia, como serían un huerto o un trozo de tierra para cultivar, o los que de cualquier otra parte se esperan, [compartiéndolo todo con] una compañera.

6.^a Establecerse en casa propia con dos o tres compañeras, ordenando el trabajo y medios de subsistencia fijos.

7.^a Una comunidad religiosa.

Estas son las formas que puedes dar a las acciones y a la vida.⁴²⁶

4. *Primeres impressions del «desert» d'Es Vedrà*

Hace cuatro días que vivo en estas peñas solo; encontré la gran cueva donde está el agua y una gotera sola me da bastante para mi consumo. Biel y Ramón lo pasaron conmigo el día del gran profeta Elías y por la noche se fueron, y volverán el viernes de esta semana; para el caso tengo provisiones para un mes. En este islote Dios me ha preparado una soledad, en una posición tan agradable a mi espíritu que no me hubiera atrevido a desear ni pedir otra mejor. Habiendo aquí agua y los hermanos para venir de cuando en cuando, lo tengo ya todo. ¡Qué feliz yo si de aquí no saliera más! Los ángeles no salen del cielo para la tierra sino enviados por Dios, y si en el cielo hubiese libertad para los santos para volver a la tierra, a buen seguro no bajarían sino con misión de Dios; para mí esta soledad es el cielo y ¿qué tengo que ver yo con los hombres?, ¿quién me arranca de aquí?

Si sientes en tu corazón arder un vivo deseo de soledad... no lo extrañes, aunque en todos los lugares y tiempos y circunstancias se puede servir a Dios, la posición exterior ayuda maravillosamente al espíritu.⁴²⁷

⁴²⁶ Carta n.º 17 (18 de diciembre 1854?), pp. 47-48.

⁴²⁷ Carta n.º 29 (24 juliol 1857), p. 78.

5. *Efectes psíquics de la soledat pura (Es Vedrà)*

En una ocasió, després de haberme infructuosament fatigado, promoviendo la predicación en España, me retiré a una montaña [sens dubte Es Vedrà] para aliviar mis penas en la soledad. Escogí por casa una profunda cueva. Es mi costumbre, así que las tinieblas de la noche cubren la tierra, recogerme dentro en la oración. Como era la primera noche que habitaba aquel subterráneo lúgubre, no podía coger el sueño, porque me dominaba un horror, sugerido por no sé qué. Un cuadro penoso tenía ante mi vista: el triunfo del mal, la opresión del justo, el desprecio de la cruz, la persecución contra la Iglesia y cosas semejantes.

Apenas tomé el sueño, me despertó, lleno de espanto y de terror, la visión de mil espectros, a cual más horrible. Vi a esa misma joven, la Iglesia, en apuros los más críticos. Entre las tinieblas más espesas de una noche mala, estaba sola, su aspecto muy triste, vestida de luto, cubierta con un velo negro... Estaba en pie, abrazada con una cruz más alta que ella, como quien se prepara para una catástrofe. Luego... salió de la espesura de aquel bosque una manada de bestias las más crueles y fieras, leones y tigres, osos, lobos, basiliscos, serpientes... Yo conjuraba aquellas fieras en nombre de Jesús, porque entendía eran demonios; huyeron al fin: la presencia de mi señora, la Iglesia, me daba fuerza, vigor, aliento y vida...⁴²⁸

6. *Doctrina sobre Marta i Maria*

El siglo no os quiere... El siglo conoce a Marta y la quiere, pero no conoce a María. Pues bien, que vivan juntas: que Marta sea la portera del «desierto», y María quedará salva con los cuidados y buenos oficios de su hermana...

Póngase a Marta en la sala de enseñanza, en pieza separada; edifíquese para María un «desierto» o casa donde viva a su gusto, fuera del tráfigo de su hermana. En el «desierto» o dentro la clausura, pónganse ermitas y váyase de la ermita al convento, de la vida cenobítica a la solitaria y de la vida solitaria a la casa de enseñanza; esto puede marchar.

Los peligros están en que Marta quede sola en la portería y, con la portería, cerrada la puerta del desierto, y ella afuera; y que María no tenga quien la lleve a la soledad o esté en el «desierto» sin Marta. El peligro está en que una sociedad no tenga sus leyes bien combinadas y ordenadas para la vida activa, contemplativa y mixta. Sin esta combinación, variación y cambio, no hay orden estable y perfecto.

Mientras María esté haciendo corte a Jesús en el «desierto», en la soledad de la ermita y del claustro, Marta está segura en las salas de enseñanza; pero si falta María, ¡ay de su hermana! Y si Marta no está en la cocina, a las oficinas, al trabajo, a la puerta, y habiéndolas con los que llaman ¡pobre María!, ¡pobrecita!⁴²⁹

⁴²⁸ *Op. cit.*, nota 399, pp. 219-220.

⁴²⁹ Carta n.º 65, s.d., pp. 173-174.

7. *Apunts sobre la pobresa voluntària* (Cova de la Santa Creu)

«...por la correspondencia sé, con gran satisfacción mía, que perseveráis en la vocación; una sola pena tengo y es que estéis reducidas a tanta estrechez de casa, mas esperad contentas... la mía no es más ancha, aunque el salón (?) es muy extenso, pues vivo en un sepulcro abierto en la tierra, de diez palmos de cuadro y diez de alto; la puerta ha sido de esparto hasta ayer que la pusieron de madera. ¿Qué más nos toca? He celebrado las fiestas aquí con el Niño Jesús, que prefirió una cueva a los palacios de los reyes. Estas son las fiestas de la «cueva», porque Dios quiso para sí una cueva; es Dios Hijo por nacimiento, [dueño] de estos sitios, ¡qué pobreza! Contentaos con lo que Dios os da; estáis contentas, yo lo sé, y, para mí, vuestra satisfacción es la mía. Yo no he dejado de ofrecerlos a Dios «niño» y «pobre», ¡oh, cómo le place la pobreza voluntaria! ⁴³⁰

«...Yo vivo en esta cueva. A los principios tenía miedo, no por los malhechores..., sino por la impresión que causaría ver dentro la tierra, enterrado, un capellán, a la vista de Barcelona... Por ahora no ha habido ninguna mala impresión. [La cueva] tiene diez o doce palmos de ancho y once de alto, ahora hay puerta y ventanilla, y aquí duermo y habito. Ayer vino a visitarme el párroco... y por supuesto se dirigió a mi cueva: la puerta es tan chica, tan baja y estrecha que el pobre, siendo viejo, no podía entrar; al fin entró. Aquí ha puesto al Dios inmenso, hecho «niño», nacido en una cueva. Han venido aquí Mn. Vilarrasa, Gatell y demás amigos, y aquí les recibo... voy raras veces a Barcelona y me es horrible dejar mi soledad. Vivo con mucha pobreza. Biel y Tony están en la ermita y yo en mi sepulcro. Paso el invierno muy bien, porque, aunque esté, no dentro la peña, sino dentro tierra y bajo tierra, el sitio es muy cómodo al espíritu [y la cueva] muy seca, silenciosa, recogida y muy caliente.» ⁴³¹

8. *Virtuts de la vida eremítica*

En cuanto al personal de la ermita, propuestas y explicadas aquellas virtudes que son y serán siempre la base de la vida eremítica, tales como la obediencia, la humildad, la oración, el silencio, el trabajo de manos, la mutua fraternidad, la pobreza, la mortificación y demás virtudes propias de la vocación, se fueron voluntariamente y amistosamente aquellos que no se sintieron [con fuerzas]... a excepción de... Pablo, que fue expelido por todos los ermitaños, no sin haber antes apurado todos cuantos medios inspiró el amor, la caridad, la tolerancia y la paciencia... ⁴³²

⁴³⁰ Carta n.º 61 bis (Temps de Nadal 1861), pp. 161-162.

⁴³¹ Carta n.º 63 (28 gener 1862), p. 165.

⁴³² Carta n.º 53, s.d., p. 129.

9. *Elogi de la soledat*

No se conocen los inmensos tesoros que hay escondidos en una vida solitaria, quieta, pacífica y contemplativa, sino mirados desde el mundo por una alma también contemplativa... La regla es callar, obedecer y esperar en silencio.⁴³³

⁴³³ Carta n.º 36 (15 agost 1860), p. 94. Aquestes pàgines s'assemblen al *laus eremi* de Sant Jeroni: "O desertum Christi floribus vernans! O solitudo, in qua illi nascuntur lapides, de quibus in Apocalypsi civitas magni regis extruitur! O eremus familiari Deus gaudens! Quid agis, frater, in saeculo, qui maior es mundo?" (Corpus Vindobonense, 54 ss.; ML 22, 853.)

APÈNDIX

Reglaments que promulga el bisbe Loris per als ermitans de la diòcesi de Barcelona (1588)

La importància de la reglamentació postridentina de Joan Dimas Loris, bisbe de Barcelona (1576 †1596), redactada pel teòleg de l'Estudi General Diego Pérez de Valdivia, amb el fi de regular la vida ermitana de la nostra diòcesi, justifica plenament que la reproduïm aquí. D'altra banda, els exemplars de l'obra *Documentos particulares de la vida eremítica* (Barcelona, P. Malo, 1588) són avui molt rars, i el fet que cap dels experts que citem a la bibliografia no hagi fet menció d'aquest document, ens anima a donar-lo a conèixer. Al capítol tercer de la primera part, i en el curs de tot el treball, subratllem els mèrits i els defectes d'aquest codi transcendental.

[Introducció]

Supuesto, pues, que el heremita a de tener por blanco hazer vida perfecta, contemplativa, hasta llegar y crescer en la perfección, que consiste en amor: el qual se sigue al sancto y alto conocimiento de IesuChristo nuestro Señor Dios y hombre, y de la soberana magestad de la incomprehensible Deidad y sanctíssima Trinidad.

Primeramente: Lo primero que el heremita a de procurar, con la gracia y socorro de nuestro Señor Dios, es la entera y perfecta mortificación de todas sus passiones y, por consiguiente, de sus sentidos, y muy en particular de la lengua. Porque a la mortificación se sigue limpio corazón y entendimiento y pureza de los ojos del alma para ver bien a nuestro Señor Dios. Y con pura y libre y desembaraçada voluntad, poderle entera y perfectamente amar, y continuamente amar y mirar quanto esta vida mortal puede llevar. De las passiones y como se an de mortificar, tratan los libros de los santos padres y la summa se pone en el libro que se llama *Aviso de Gente Recogida*.⁴³⁴

⁴³⁴ Cites extretes de l'obra de DIEGO PÉREZ DE VALDIVIA, *Documentos particulares para la vida heremítica* (Barcelona, P. Malo, 1588), ff. 14v-15. El llibre *Aviso de gente recogida y especialmente dedicada al servicio de Dios* (Barce-

[Reglament relatiu a la installació de l'ermita]

Propone la segunda parte. 1. Para poder más fácil y suavemente mortificar las passiones, comenzando de lo exterior y también para quitar qualquier impedimentos hase de huir primeramente de todos géneros de regalos, y especie de honra y auctoridad, y riqueza o interés, y cobdicia y ocupaciones de los hombres seglares.

2. Por lo qual conviene que la celda del heremita se fabrique en lugar áspero y apartado, para que no aya ocasión de que vayan allá gentes a visitarlo; en especial mugeres o personas de pequeña edad, que son género de gente importuna y halagueña e inquieta. Y así, quanto más apartada de poblado, y en lugar más solitario y áspero, tanto mejor.

3. Sea la celda humilde y mortificada; quanto al edificio, acuérdense los heremitas de las celdas de los antiguos padres, que eran o cuevas o hechas por sus propias manos de piedra y barro, simplemente, y con pajas encima. Assí lo hizieron al principio los Carthuxos y Sant Francisco y sancto Domingo: procuravan que fuesen muy humildes, y no polidas, solamente se tenga cuenta con que no sean enfermas.^{434bis}

4. Tengan ymágenes no curiosas,⁴³⁵ ni costosas, sino llanicas y de poco precio, como S. Francisco lo enseñó. Bástale al hermitaño que le represente a Iesu Christo nuestro señor y a su bendita madre y a los sanctos sus devotos, en especial a sant Pablo primero hermitaño y a S. Antonio, y no sean muchas, sino pocas y puestas con reverencia, empero sin curiosidad.

5. Toda su celda represente toda pobreza y mortificación. No aya en ella cosa curiosa que notar, ni que mirar ni que cobdiciar; no tenga más de lo necessario para conservar la salud.

6. No tenga silla, sino un humilde asiento.

7. No tenga mesa, sino una tablilla para tener sus librillos.

8. No tenga de platos ni escudillas, sino lo que para sí sólo ha menester muy mortificado, y su cántaro de agua.

9. La taça no sea de vidrio, sino de barro en que beba.

10. Y unos vasos pequeños para azeite y vinagre, porque, como en su lugar diremos, no ha de ser la celda del hermitaño casa de ningún depósito ni de huéspedes, sino que solamente tenga para una semana poco más o menos.

11. La cama sea pobríssima, que tenga sólo lo necessario para

lona, H. Genovés-J. Cendrat, 1585), pertany al mateix autor. Per la transcripció dels textos de Diego Pérez, hem procurat de regularitzar la puntuació, els accents i l'ús de les majúscules, a més de la tasca d'aglutinar bon nombre de mots i formes verbals que l'autor presenta separats. Hem fet també algunes mutacions en l'ús i el valor de les lletres, tals com 's' per 'f' (s llarga); 'u' per 'v', etc., i hem respectat l'ortografia de l'autor.

^{434bis} És a dir, que no siguin causa de malaltia.

⁴³⁵ Les paraules "curioso" i "curiosa" tenen aquí el sentit d'un objecte "rar" i de "preu".

conservar la salud, como una estera y manta, y quanto más un corcho, que llaman çuro, en donde se acueste sobre una tabla o un pellejo; sólo esté la tabla algo levantada del suelo, porque no le haga mal la humedad. Almohada no tenga, sino de corcho o de fusta o de xerga o de paño o de lienço bastíssimo, con paja o cosa semejante.

12. Si tiene capilla, téngala limpia y con reverencia, y con sus ymágenes sanctamente pintadas y si buenamente puede, tenga buenos vestimentos, empero no tenga congoxa de buscar ymágenes de mucho valor y precio. Acuérdesse de sancto Domingo, que mandó a sus frayles que no tuviessen vestidos de seda. Créanme que es aguda y dissimulada tentación del diablo para muchos, inconvenientes y distracciones de peccar e importunar la gente, querer tener capilla muy polida, curiosa y costosa, a título de culto divino.

13. No tengan mesa polida, ni manteles delgados. A los pobres bastan estas cosas como quiera; acuérdense del que se assentó así sobre la fuente junto a Sychar.⁴³⁶

14. Podrán tener una manera de servilleta muy basta, por la limpieza quien a de comer poco y senzillo y pobre, poco a menester por limpiarse, y qualquier mesa le basta.

15. Si buenamente pueden tener junto o cerca de su celda un ortezuelo, en donde no planten árboles ni flores, ni cosa que nadie lo cobdicie, sino sólo yervas para comer ellos y excusarse de pedir las o comprarlas, y aprovechara el huerto para que se exerciten y para que trabajen y para que tengan qué comer sanctamente. Empero avísales que no pongan en él el amor y que si les hurtaren lo que an trabajado, o les hizieren otro qualquier enojo en el huerto, que lo lleven con alegría, sin quejarse ni enojarse. Que no gasten mucho tiempo en el labrarlo, ni lo tengan por hazienda principal, sino que se contenten de labrarlo medianamente.

16. Su comida sea pobre y sana; acuérdense de aquellos padres que no comían sino frutas secas y yervas sin cozer, y sin azeyte y sin vinagre, y ya que no son para tanto, sea alomenos su comida poca y de pobres; aunque conviene que tengan cuenta de no comer cosa que les dañe a la salud. Si es possible, no coman carne ni huevos, sino, quando más, pescado de lo que venden seco o cosa semejante: si no les compeliere la falta de salud, crean que la abstinencia es puerta y disposición de las virtudes, y de castidad particularmente, y de oración y de tener condiçión senzilla, humilde, mansa y bien inclinada.

17. No tengan en ninguna manera gallinas, ni perro, ni gato, ni paxarito, ni cosa ninguna biva, porque estas cosas dan cuydado y son ocasión de distracciones, y suelen ocupar el coraçón; y si tuvieren ratones, fácilmente se puede asir y matar, sin cuydado demasiado, sin la ratera ay modos fáciles para asirlos, quanto más que donde no hay mucho que comer pocos ratones ay.

18. Huiga el hermitaño de toda cosa que obliga a mirar por ella

⁴³⁶ Jo 4, 6.

y que si se pierde o muere da pena, y que el corazón se puede aficionar a ella. Y por esta razón y otras que ay muchas justas, se les prohíbe que no tengan en su celda o casa, sobrinos, sobrinas ni hermanos ni hermanas, ni madre ni hijo ni hija; si acaso algún biudo se quiere hazer hermitaño. Y si les parece que tienen obligación de exercitar con ellos la caridad, tomen otros modos de vida y dexen los hábitos de hermitaño; porque no se compadecen estos dos modos de vida: solitario en desierto y dado a la penitencia y contemplación, y ser padre de familia y buscar dineros; ni se sufre que a título de hermitaños y pobres alleguen limosna para sustentar casa agena, ni para dar limosnas a otros.

19. En el beber sean templados. No bevan vino, si es posible: si no fuere por grandíssima flaqueza del estómago o enfermedades; más valdría suplir con agua caliente su necesidad, que con vino, y si es necesario, sea poco y bien aguado.

20. Y entredía no bevan en ninguna manera, sino en urgente necesidad, porque el beber entre día causa indigestiones y vagueaciones del entendimiento, y no es bueno para la castidad.

21. El sueño sea muy limitado. A un hermitaño bástanle quatro horas de sueño o, cuando más y mucho, cinco. Acuérdense quan alabada y encomendada es la santa vigilia en la sancta y sagrada Scriptura y por todos los sanctos. Grande bien trae consigo dormir poco y madrugar mucho: causa devoción y biveza en el entendimiento para la oración, y aprovecha mucho para la castidad y enxuga malos humores.

22. Sobre todo lo dicho, les va muchísimo a los hermitaños enjamás estar ociosos y no gastar el tiempo en ocupaciones de poco provecho y poco trabajo. Todos los libros de los sanctos padres y sus exemplos encomiendan muchísimo el trabajo de manos, y todos aquellos padres del yermo se precieron de esto. Y en la sancta Scriptura dize el real propheta David, porque comerás del trabajo de tus manos, serás bienaventurado y te yrá bien. Y el bienaventurado sant Pablo dixo una vez, quien no trabaja no coma. Y otra vez dixo que el christiano trabajasse no sólo para sustentarse, sino también para poder dar limosna a los pobres. Y S. Pablo se preció siendo tan grande y tan continuo predicador, y varón de tanta oración, de trabajar tanto de sus manos que ganava de comer para sí y para sus compañeros, y sant Francisco encomendó en su religión el trabajo de manos, y la reformation de los Carmelitas descalços manda que trabajen para sustentarse y no piden limosna. Y, verdaderamente, el trabajar de manos quita tentaciones y ayuda para la oración y, entremetido entre los demás buenos exercicios, es alivio y sancta recreación y gran remedio de melancholías: y la ociosidad enseña muchos males y es fastidiosa, como está scripto en el Ecclesiastico. Tomen, pues, los hermitaños a pechos de hacer algún officio humilde, en el qual se ocupen a sus tiempos y, con el qual, si es possible, ganen lo que an de comer, como es hazer cosas de aguja, de esparto, de sarga, que llaman, o vergas para hazer cestillas o de palma o de palo, labrando algunas cosas. Si ellos tienen volun-

tad de seguir la doctrina de los sanctos, no les faltará officio que tomar, y adviérteseles aquí otra vez que no tengan por hacienda labrar su huertezito, si le tuviera, porque sea como conviene a ermitaños, porque tendrá quehacer, y pocos días. Y más se a de llamar el tal exercicio de recreación o de tener yervas para su necesidad, que trabajo: y assí se a de tomar por recreación. Y el trabajo a de ser cada día y a sus oras señaladas.

23. No hagan depósito en la celda de la obra que hizieren y mucho menos se sufre que ellos tengan su dinero, sino quando van a poblado (que será cada semana una vez), quando van a buscar provisión para su sustento, lleven lo que ovieren trabajado y dén-selo a la persona que para esto avrán elegido, para que lo venda y guarde el dinero y dél les compre lo que ovieren menester. Y desta manera huyrán peligro de ladrones quando se sepa que no tienen dineros ningunos, ni hazen depósito de obra: y darán buen exemplo con mostrar quan agenos están de cobdicia y quan amigos son de pobreza. Y para esto elijan al rector que les pareciere, o a su confessor, o a un hombre seglar buen christiano (que nuestro señor se lo proveerá) y si les engañaren y se les alçaren con la obra y los dineros, no les faltará Dios, si lo llevan con paciencia, y confiando en nuestro Señor, y más vale padescer pérdida que estar a peligro de ladrones y dar mal exemplo, o no darlo tan bueno ni seguir la sancta pobreza.

24. Y porque en caçar y pescar suele aver ocasiones de distraerse y de dar pesadumbre a otros, adviérteseles que no cacen ni pesquen, si no fuesse con particular licencia y limitación de su padre spiritual.

25. Si fuesse possible passar sin pedir limosna, como acabamos de dezir, sería gran edificación suya y de todos. Empero, si no pueden sustentarse con el trabajo de sus manos, pidan limosna por el orden y a quien y donde su padre espiritual les enseñare y aconsejare. Porque en pedir limosna, sin la cordura y honestidad que conviene, ay grandes peligros e incomodidades.

26. Y particularmente quando pidieren limosna, en ninguna manera alleguen pedaços de pan, ni otra cosa ninguna con tanta abundancia que después sea menester que hagan officio de mercaderes escandalosos, vendiendo el pan o lo que les sobra si algo les sobrare (por lo qual se les amonesta que pidan como siervos de Dios, sólo lo que entienden que les es necessario y no quieran recibir más) y si acaso alguno quiere de hecho dar más de lo necesario, dénlo al que les tiene el depósito, para que lo dé o embíe a los pobres. Aunque, si fuesse possible que alguna buena persona pidiesse limosna por ellos y para ellos, sería más acertado, y assí lo devrían procurar con toda diligencia. Y oxalá, como está dicho, se sustentara del trabajo de sus manos, sin perder la oración ni *lectio*.

27. No vayan a poblado, sin justa y urgente necesidad, ni sin consejo de su maestro spiritual.

28. Y en poblado no traten sino con la persona que es necessario

tratar, y no más de lo necessario, o para su consciencia, o para lo que conviene a su sustento, o conservación de su vida y salud.

29. No traven estrecha amistad con nadie y guárdense de tener mucha familiaridad con persona ninguna; solamente traten y hablen lo que hazen. Y en especial se guarden de mugeres, aunque sean ancianas y devotas. Y también huyan particulares amistades y trato de mancebos y mochachos: no traten sino con varones cuerdos y buenos christianos.

30. Si es possible, no posen en casa de casados, ni en donde hay mugeres, sino en casa recogida de siervos de Dios, o de clérigo que bive vida spiritual: que más vale passar mala noche que ponerse a peligro de su conciencia, o dar mal exemplo.

31. Desengañen a todas las personas que traten con ellos, que no tienen celda, ni lo necessario para recibir huéspedes. Si abren la puerta a un huésped, ábrenla a la distracción y a mil cuydados y pesadumbres, y a quebrantar su buen orden y a perder su recogimiento. Y si una vez lo hazen, lo an de hazer muchas, y si lo hazen con uno, lo an de hazer con muchos y de una vez quedarán distraídos y ocasionados para muchos inconvenientes. Cosa agena de ermitaño es tener huéspedes y visitar y ser visitado y salir un público, si no es a gran necesidad o obligando la charidad.

32. No se visiten unos a otros, ni vayan camino sin especial licencia y limitación de su padre spiritual.

33. Y en especial conviene mucho a su quietud y buen nombre, que no dexen a nadie dormir en su celda, porque les será gran inquietud buscar cama para huésped, supuesto que la suya es tan pequeña que no cabe más de uno, y si se sufriera ser mayor no conviene a las personas recogidas dormir sino solos en su cama.

34. Y por consiguiente no ay para que el hermitaño tenga moço, ni cosa que a ello parezca: solitario es y a de ser, y si enfermarse, usará del remedio de los pobres.

35. Ni tampoco ay para que tenga depósito para huéspedes; si alguno acaso viniere a su celda, basta que le de pan y vino, de lo que para sí tiene, y quanto más un poco de queso y unas azeytunas.

36. No se entremetan en ningún negocio.

37. Ni escriban cartas para ningún género de pleytos.

38. Y aun que, como está dicho, no es cosa conveniente para la soledad y recogimiento del hermitaño, tener ni recibir huéspedes, en especial de noche. Mucho más deven de guardarse de admitir en sus celdas a ningún género de vagabundos o bribones, porque ay en esto mayor peligro de lo que se puede explicar. Y si alguno dixesse que esto parece falta de charidad, respóndasele que la verdadera charidad primero mira al alma que al cuerpo. Y así an de entender lo que vulgarmente dizen, que la charidad bien ordenada comienza de sí mesma, porque primero emos de amar el bien de nuestra alma y gloria de Iesu Christo, guardándonos de offender a Dios, o ponernos a peligro de offenderle; y esto seguro, hagamos las obras de misericordia que pudiéremos. Y en lo que toca a lo

temporal, la gran charidad no busca su propio interés y prepone el bien temporal del próximo al suyo. Y así los hermitaños han de mirar que a título de hazer obras de misericordia corporales, no se distraigan de su recogimiento y pierdan la paz del alma, y se pongan a peligro de offender a Dios. Si tanto quieren exercitar las obras de misericordia, váyanse a servir hospitales o entender en otras obras de misericordia, con licencia y bendición de su perlado y dexen la vida heremítica.⁴³⁷

[Resolució]

Todo esto que emos dicho conservará el hermitaño en el servicio de Dios. Si aunque no biva en religión, ni sea de ningún orden de los aprovados por la Iglesia, fuere obediente al perlado y guardare todo orden en su vida, señalándose lugar, hora y tiempo, y espacio de tiempo para todas las cosas que a de hazer para acostarse, para levantarse, comer, hazer colación, para trabajar, para *lectio*, para oración vocal y mental, y para yr a poblado y para todos los exercicios que ahora diremos. No ha de tener el hermitaño tiempo vacuo, ni libertado, ni a de hazer las cosas por antojo. Todo el día y la noche a de tener ordenado y repartido, de manera que una cosa llame a otra, con toda quietud y reposo, y en cada cosa no gaste más del tiempo que tiene determinado. Cada uno puede ordenar su vida (pues está solitario) como más le conviene a su edificación. Y quando se va a acostar, assentará lo que a de hazer el día que viene, y quando se levanta lo volverá a repetir, y así todo el día bivirá con orden, concierto y quietud, y hasta assentarse al fuego y calentarse, quando es necesidad, lo tendrá limitado, porque el fuego es perezoso y peligroso. Esto parece será medio exterior para que el ermitaño biva sancta y prudentemente, como buen cristiano y buen hermitaño.⁴³⁸

[Reglament sobre el vestir i altres afers]

Sólo resta dezir el hábito que se vestirá. El hábito será, como también todo lo dicho, por voluntad del perlado, a cuya obediencia an de estar. Apuntaré aquí lo que parece más conveniente, para que los perlados de mi servicio se sirvan.

1. Assentando primero que no conviene que los hermitaños se vistan vestido de otra religión, porque justo es que se conozca el instituto y modo de vida de cada uno.

2. Lo segundo, que no conviene que el hermitaño dexede traer escapulario y capilla, porque estas dos cosas son muy anexas y descentes de vida solitaria, y se colige de Cassiano que lo usavan todos los monjes. La cuculla es muy necessaria para quitar muchas dificultades que avría sobre qué traerán en la cabeça: si no les

⁴³⁷ *Id.*, nota 343 (cita 1.a), ff. 15-23.

⁴³⁸ *Id.*, ff. 23-23v.

mandare el perlado que en lugar de capilla traygan sombrero, o que anden sin escapulario.

Sea, pues, de sayal pardo, saya y escapulario y cuculla, porque desta manera se distinguirán de todas las religiones, pues ninguna trae escapulario y cuculla parda juntamente. Si no pareciere al perlado que todo sea de burel, porque todos traen negro o, si traen pardo, no traen escapulario, como se vee en los frayles del bienaventurado S. Francisco. Y, si an de traer capa, sea negra. Y vistiéndose así, andarán muy mortificados y diferentes de todas las religiones. Y en ninguna manera traygan otro hábito, ni lo muden de otra manera. Y con esto emos concluydo lo que toca a los medios exteriores, para quitar impedimentos y conservarse en la vida heremítica. Todo esto digo, proponiendo lo que parece convenir, empero el perlado, en esto y en todo, mandará lo que más conviniere; y trocará, si le pareciere, el sayal en burel.

3. Y porque los negocios suelen traer nuevas ocasiones, prohíbeseles a los hermitaños que en ninguna manera sean compadres, pues no lo son ningunos religiosos. Y en el Concilio provincial Tarraconense, se les prohibió a los clérigos. Muchas ocasiones se pueden seguir a la gente dedicada a Dios de ser compadres.

4. También se les prohíbe que no vayan a romerías lexos ni cerca, sin especial licencia del perlado o de la persona a quien él cometierte que lo vea y dé licencia si conviene.

Y aunque en esto se dize lo que en esta parte se puede dezir, empero en particular se les prohíbe que, ya que se les dé licencia para alguna romería, que en ninguna manera puedan rescibir precio ni limosna, por ningún título ni razón, en recompensa de la dicha romería.

Y en ninguna manera anden vagando de una parte a otra; no vayan a ninguna parte extraordinaria sin licencia. Y quando van, vayan por su camino recto y buelvan con toda la brevedad que les sea possible.

5. Item en ninguna manera consientan velas en sus hermitas. Y, para mayor fuerça, pidan mandamiento de su perlado, para que en su hermita no las pueda aver. Y si los obreros de la hermita fueren en esto porfiados en que aya velas, con licencia y mandato del perlado dexen la hermita y busquen otra. Créanme, que estar en hermita donde ay velas o semejante género de concursos, ay grandes ocasiones de distraherse.⁴³⁹

[Reglament sobre els exercicis que han de practicar per a augmentar la gràcia]

Aviendo, pues, tratado qual deve ser el intento del hermitaño y dándole reglas para que evite peligros y haga sanctos exercicios para alcanzar el fin, para el qual toma tal modo de vida. Y aviendo también tratado de sus peligros y trabajos, y contando en summa

⁴³⁹ *Id.*, ff. 23v-25v.

los impedimentos que se le pueden poner delante en este sancto camino; y aviendo assentado el fundamento de la mortificación interior y exterior, conviene ahora en este séptimo capítulo, que digamos del segundo género de medios, que dezíamos ser spiritual y interior, o del todo o en parte, en el qual se incluyen muchos exercicios sanctos, como son: oración mental, exercicio interior de virtudes, oración vocal, lección de libros piadosos, oyr palabra de Dios, oyr missa, confessar, comulgar, bivar en obediencia voluntaria, tener padre spiritual, por quien se rija, y tener algunos sanctos exercicios de penitencia. De todo esto y de las partes y orden de cada cosa, trata el libro que se llama *Avisos de gente recogida*.⁴⁴⁰ Y assí passaré brevemente por todo.

1. Del primero exercicio spiritual del hermitaño, que es la oración mental: Quanto a la oración mental, lean el libro que se llama *Camino y puerta de la oración*,⁴⁴¹ y tengan a fray Luys de Granada, que con el uno y el otro se sabrán bien gobernar. No quito que no tengan otros libros que ay de la oración, muchos y buenos: sino ruégoles por amor de Iesu Christo nuestro Señor, que usen principalmente y ordinariamente un sólo manjar. Experiencia tengo de varia lección de libros y diversidad de consejos: son como usar de muchas medicinas y comer muchos manjares diversamente guisados; que suele ser lo uno y lo otro causa de mala digestión y poca salud y corta vida. Quanto una cosa es más una y más sencilla, tanto más aprovecha. Y si dixeren que lo hacen por hallar consuelo, respondo: que las dificultades no se an de vencer con regalarse, sino con pelear. Assí como no es bueno en dando la sed, beber, sino sufrir la sed y beber a su tiempo, assí no conviene buscar luego consuelo: sino hazerse fuerza y pelear, guardándose de offender a Dios, según los consejos que les an dado. Y que miren primero a quien eligen y que, aviendo elegido, no muden consejo, como adelante diremos. En este punto de la oración mental, entran los exámenes de consciencia que tanto importan a los que sirven a Dios, de los quales se trata en el fin del libro del *Aviso de gente recogida*, donde se pone orden de vida.

2. De la oración vocal: Quanto a la oración vocal, hagan lo que el perlado les ordenare y mandare, rezando lo que les señalare. Y en el libro de la *Oración* ⁴⁴² hallarán algunas cosas cerca desto.

3. Del exercicio de las virtudes interiores: Los exercicios de las virtudes interiores son muy útiles: los quales se pueden hazer de dos maneras. La primera es pensando senzillamente los exercicios de las virtudes, como si pensasse uno cómo me humillaré interior y exteriormente y formasse (como acá dicen) conceptos, hiziesse actos interiores, diciendo a nuestro Señor: Señor, yo soy, como vos sabéys, en todo vil y baxo, y os he offendido, no os sirvo y lo que hago bueno va malhecho, y merezco ser hollado de todos. Enseñadme, Señor, vuestra sancta voluntad y dadme conoscimiento

⁴⁴⁰ *Op. cit.*, nota 434 (cita 2.a).

⁴⁴¹ *Op. cit.*, nota 49.

⁴⁴² *Id.*, nota anterior. Es refereix al mateix llibre.

claro de todas mis faltas para que las emiende. A los que pretenden hacer esto, para assentar más en su corazón las verdades y saberlas exercitar, nuestro Señor les enseñará. Puédesse proseguir este exercicio para con los próximos, considerando como de nuestra parte somos los más ruynes y baxos, y como nos humillaremos a nuestros próximos, y cómo los sufriremos, cómo los serviremos, cómo no les seremos pesados, cómo exercitaremos la misericordia con ellos. Y en estos exercicios, no es possible menos, sino que el corazón produzca muy gentiles actos de deseos sanctos y propósitos, y haga a nuestro Señor sanctos offrecimientos. Y que le pida a nuestro Señor luz y fuerças para hazerlo assí. Lo mesmo digo de todas las virtudes, en especial de las principales, que son: caridad, fee, humildad, mansedumbre, obediencia, castidad y templança. Y sino halla abierto el camino para acertar a hazer este exercicio, pregúntelo a siervos de nuestro Señor Dios exercitados en las virtudes.

El segundo modo es considerar lo que les puede venir de adversidades, contrarios, tentaciones y pruebas, y esforçarse y determinarse a sufrir, a pelear, a obrar conforme a la sancta voluntad de Dios nuestro Señor. Y ofrecerle a nuestro Señor el corazón y alma y cuerpo produziendo actos de amor y humildad, desconfiando siempre de nosotros y confiando de IesuChristo nuestro Señor.

En este punto tiene lugar la doctrina del libro de *Gente recogida*, que trata de los peligros y tentaciones del alma que sirve a nuestro Señor. Todo lo qual es razón y quasi necesidad que quien de veras quiere servir a nuestro Señor, o de aquel libro o de otros, o por palabra o por inspiración, lo tenga bien entendido y bien sabido. Que entendiendo que los peligros y tentaciones son muchas y rezias, mejor hará este exercicio.

4. De la lección: Quanto a la lección, no passe ningún día sin lección de *Contemptus Mundi*.⁴⁴³ No lean mucho, sino una plana, o una oja, y procuren entender bien y considerar entre día lo que an leydo: porque en aquel librito de *Contemptus Mundi* ay grandes thesoros. Y avísales cerca de la lección, lo mesmo que acerca de la oración. No anden leyendo libros para ver lo que dizen y para querer regirse por todos, porque yo les aviso, en nombre de nuestro Señor, que no les edificará mucho. Tengan una lection ordinaria para su edificación y regimiento y en essotros libros lean para consolarse, como quien toma colación; y si alguna cosa les enseñaren los tales libros para seguir su camino ordinario, aprovéchense della. Empero, si enseñaren cosas diferentes, no muden su camino bueno que an tomado: miren que un manjar bueno, senzillo, continuo y siempre de una manera, da fuerças y salud y engorda.

5. De oyr palabra de Dios: Quanto a oyr alguna vez palabra de Dios, convendrá que lo hagan por orden del perlado o del padre spiritual: en lo qual va mucho en que alguna vez oygan y de quien conviene, porque la biva palabra de Dios es gran cosa para el corazón. Enciéndalo en amor de Dios y esfuérçalo y abre los ojos.

⁴⁴³ Vegeu la nota 50.

Y en esto les ruego que lean y se aprovechen de el libro de *Gente recogida*, en donde habla del maestro spiritual que an de elegir.

6. De oyr missa: Quanto al oyr missa cada día (ultra de los días de fiesta, que están obligados a oyrla por precepto de la Iglesia), óyanla otros días, si la pueden oyr sin distracción notable y peligro de su consciencia andándola a buscar; en lo qual tomarán consejo de su maestro spiritual. Porque, pues, es la missa la cosa más alta que ay en la Iglesia y donde el alma está tan consolada y edificada, si dignamente la oye. Justo es que pudiendo oyrla, la oygan cada día. Empero, porque acaesce que las circunstancias del tiempo, o lugar, o del camino, o negocios que se pueden offrescer tienen algún peligro, trátenlo con su maestro spiritual.

7. Del traer a su capilla quien les diga missa: Y por estas mesmas razones conviene que tomen consejo para traer a su capilla (en días que no son de obligación o que lo sean) sacerdotes que les digan missa y les ayan de dar limosna y combidar a comer; porque, podría ser que por algunas circunstancias no les conviniessen hazerlo a lo menos muchas veces. Y también conviene que el sacerdote que eligieren, sea señalado por el perlado o por su maestro spiritual, porque no los inquiete la diversidad de doctrinas y consejos.

8. De oyr missa spiritualmente, quando no la pueden oyr de otra manera: Quando en ninguna manera pudieren los ermitaños oyr missa visiblemente, óyanla spiritualmente todos los días y comulguen también spiritualmente, eligiendo un ratico de la mañana, en el qual en la capilla o en su celda, hincados de rodillas, piensen aquel rato en la pasión de Iesu Christo nuestro Señor y en el sancto sacrificio, que en la cruz offresció a su padre de sí mesmo y como se dio a sus discípulos, y se da a todo el pueblo christiano en manjar y como, para que nos acordásemos de su pasión y se offreciesse aquel sancto sacrificio y le recibiésemos, instituyó el sagrado officio de la missa, donde consagró su cuerpo y sangre y, como es tan bueno, que a los que se acuerdan de aquel beneficio y le dessean rescebir y hazerle fiesta spiritualmente, les comunica el fruto de su pasión. Y en esta consideración oyrán missa y comulgarán spiritualmente.

9. De la confesión y communion: Quanto a la confesión y communion, o de su perlado o por su orden [o] del padre spiritual, tomen consejo y orden para saber con quién confessaron y quantas vezes. Y guarden inviolablemente el orden que se les diere. Y guárdense del demonio, porque muchas vezes, debaxo de la especie de bien, suele engañar y hazernos caer malamente, en lo que nunca pensamos ni temimos. Como se confessarán y comulgarán, hallarlo an en un librito que trata de la frecuencia del sanctissimo sacramento.^{443bis}

10. De la obediencia: Quanto les convenga bivar en obediencia

^{443 bis} Sembla que es refereix a la seva obra *Tratado de la frecuente Comunion y medios para ella...* Barcelona, I. Cendrat, 1587.

del perlado, no se puede dezir con brevedad. Solamente les diré lo que dixo *Contemptus Mundi*: Quien se aparta de la obediencia, él asimesmo se quita la gracia. Y no hablo ahora de la obediencia de las religiones, porque los religiosos obliganse con voto solemne a obedescer a sus perlados, sino de la virtud igual de la obediencia por amor de Dios.

Y oxalá se usasse que los hermitaños hiziessen voto simple de obedescer al obispo: de manera que todo el tiempo que estuviessen en su obispado, le obedeciessen, y quando se passassen a otro obispado, hiciessen lo mismo en el obispo de aquel obispado.

Empero, que hagan voto o que no le hagan, no an de ser los ermitaños ovejas sin pastor. Pastor tienen los ermitaños, como todos los otros christianos, muy bien ordenada está la iglesia y no ha de aver ningún christiano que, alomenos en lo spiritual, no tenga por superior al obispo, como lo deben de tener todos los clérigos.

Y verdaderamente es justo e importante que todos los christianos de qualquier estado y condición que sean, obedezcan a su perlado como a su cabeça y maestro. Y un dia se verá quanto mal viene de que no se haga assí. Y los religiosos an de tener obediencia a los perlados de su religión y al obispo también. Conforme al sancto Concilio Tridentino.

De lo qual se sigue que los hermitaños que parescen y lo son distintos de los seglares, y no son clérigos, deven de tener una particular obediencia a los perlados. Virtud general es la sancta obediencia. Y como el bienaventurado S. Pablo significa, a todo su pueblo christiano dio Iesu Christo Nuestro Senyor exemplo de obediencia y precepto, conforme al estado de cada uno. Obligación de obediencia tiene (aunque no haga voto) el hijo al padre, el siervo al señor, la muger al marido, y los súbditos a los señores, y todo el pueblo al obispo en lo spiritual. Bivan, pues, los hermitaños muy de veras en la obediencia de su obispo y ténganle por obispo, perlado, pastor, padre, maestro y señor.

11. Consejo cerca de la obediencia: Y porque el perlado está ocupado en muchos y graves negocios, tomen por maestro spiritual al que el obispo les diere: para que, por consejo deste maestro spiritual se rijan en todas las cosas particulares y a él vayan a pedir consejo en todo y no se muevan sin su consejo, y le den cuenta de todas sus tentaciones y trabajos. Si acaso el que les dieren por confessor, se lo dieren también por maestro spiritual, mejor les estaría; empero, si acaesciere que el confessor no tenga todas las cualidades que se requieren para maestro spiritual, con el confessor confiessen solamente sus culpas para rescebir la absolución, y al padre o maestro spiritual, o en confesión o fuera de confesión denle cuenta de todo, diziéndole toda la verdad y no ocultándole nada. Y assí caminarán seguros de los lazos y engaños del demonio y aprovecharán.

12. Consejo cerca de no andar mudando maestro spiritual: Y guárdense de variar maestro, porque suele esto causar distracción y mudanças de vida, y desasossiegos. Y jamás hemos visto ni leemos que gente que anda variando maestros y consejos, aya mucho

IL·LUSTRACIONS
VIDA ERMITANA A BARCELONA
I ALS SEUS ENTORNS





Burí de F. Valesio (1612)

Col. J.-J. Piquer

Làmina 1

SANT PAU, «PRIMER ERMITA», INSTAL·LAT A LA SEVA COVA



Burí de F. Valesio (1612)

Col. J.-J. Piquer

Làmina 2

LES TEMPTACIONS DE SANT ANTONI ABAT



Taula de F. Olives (1481)

Museu Episcopal de Vic
(procedent de Guimerà)

Làmina 4

INVENCIO DE LA IMATGE DE LA MARE DE DÉU DE LA BOVERA.
DETALL DE L'ERMITA



Tela de J. Bestard (1587-1659)

Cartoixa de Valldemossa

Làmina 3

COLÒNIA D'EREMITES DEL BAIX EGIPTÉ



Boix del s. xv (?)

Institut Municipal d'Història
de Barcelona

Làmina 5

INVENCIO DE NOSTRA SENYORA DE MONTCADA; D'UNS GOIGS IMPRESOS PER ANTONI LACAVALLERIA (1659). ESTAMPA SOVINTMENT EMPRADA EN ELS GOIGS DE LES MARE DE DÉU «TROBADES»



Boix del s. XIII

I.M.H.B.

Làmina 6

GRAVAT D'UNS GOIGS DE LA MARE DE DÉU DE MONTCADA, IMPRESOS PER IOAN IOLIS

Boix del s. XVIII

I.M.H.B.

Làmina 7

IL·LUSTRACIÓ D'UNS GOIGS DE LA
MARE DE DÉU DE MONTCADA,
AMB EL DETALL DEL TREN DE
BARCELONA A GRANOLLERS, RE-
CENTMENT INAUGURAT (1854). ES-
TAMPATS PER LA IMPREMTA
TASSO



Boix del s. XVIII
Biblioteca de Catalunya

Làmina 8

ESTAMPA D'UNS GOIGS DE LA
MARE DE DÉU DE SAMALÚS, IM-
PRESOS PER BERTOMEU GIRALT



GOIGS DE NOS.
intitulada de las Fei-
la Capella de Cana-
me de Sant Iscle
Bisbat de



Nª Sª DE LAS FEIXAS.

TRA SENYORA,
tas, ques veneta en
letas, sita en lo Ter-
de las Feixas,
Barcelona.



DE las Feixas Gran Senyora
vos honram, Verge Maria:
dignauvos de nit, y dia
sernos Mare, y Protectora.

Feixa seu Immaculada
desde vostra Concepcio,
en que foreu preservada
del original burro;
naixent al simon clara Aurora,
quens promet summa alegria:
dignauvos, &c.

Feixa sou la mes fecunda,
quant l' Archangel Sant Gabriel
ab reverencia profunda
vos doná Anuncio del Cel,
al dirvos: Ave, Senyora,
plena de Gracia Maria:
dignauvos, &c.

Verge sou la mes hermosa,
y Mare tant singular;
que á Deu parireu ditxosa,
sent Verge sens exemplar:
com Amparo, y Defensora
de tothom, qui en Vos confia:
dignauvos, &c.

Que gran contento tingueru,
quant Jesus, apenas nat,
dels Pastors, dels Keys lo veureu,
y dels Angels adorat!
Poderosa Intercessora
ab lo Fill, queus oheia:
dignauvos, &c.

En lo Temple al Fill trobareu,
disputant ab los Doctores;
y si perdut lo plorareu,
al trobarlo; quins honors
li fereu! Admiradora
de sa gran Sabiduria:
dignauvos, &c.

Vostre Fill per redimirnos
se digná morir en Creu;
y de gloria per vestrimos
Immortal prest lo reyeu;
sent Vos la mereixedora
de lograr tal Primacia:
dignauvos, &c.

V. Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.



Ja Triumfant, y molt Gloriós
Jesu-Christ resuscitat,
conserva son sagrat Cos
ab sinec llagas rubricat;
Indignat, ab que atrecura
la Gloria, queus prevenia:
dignauvos, &c.

Vostre Excelencia sª aumenta,
quant Jesus al Cel pujant,
vos deixá per Presidenta
de tot lo Collegi Sant:
Divina Consoladora,
que ausencias de Deu suplía:
dignauvos, &c.

Ab Llengua de sench visible
al bairar l' Esperit Sant,
Mytheris incomprehenibles
als Apostols inspirant,
vos feu participadora
de sos Dons ab Regalia:
dignauvos, &c.

Al morir sou proclamada
per Reyna de Cel, y Terra:
quant de cor sou invocada,
vostre Nom tot mal deserra:
adulterios en bandora
en la mort, quant hora sia:
dignauvos, &c.

En Sant Iscle de las Feixas
per antigua Tradicio
sita en las Feixas mateixas
está vostra Possessio
ab Capella, en queus implora
tus Catholic á porra:
dignauvos, &c.

Reyna de tota la Terra,
y Princesa d'ellos Camps,
en temps de Pau, y de Guerra
guardamos de Irons, de Llamps,
y de Pedra destribudora
dela fruyts, que Deu nos envia:
dignauvos, &c.

Feixa sou Benefactora
en salut, y en malaltia:
dignauvos de nit, y dia
sernos Mare, y Protectora.

R. Ut digni efficiamur precibus vestris.

OREMUR.

*Quiescit quo factus homo, quiescens Dominus Deus, perpetui morant, & corporis sanitatem prode: & gloriosi beatus
sacrosanctae Virginitatis intercessionem, à peccatis liberari credidit, & iterum peritus testatur. Per Christum, &c. Amen.*

GOIGS EN ALABANSA DELS GLORIOSOS MARTYRS S. CYPRIA, Y S. JUSTINA,

que se conuen en la Hermita, en lo Terço de Sant Gualter de Horta, abans de
venerar las Sagradas Reliquias de dies Santos Martyrs, y S. Justina.

Martyrs que vester vales
del graner virens Divinas
Cypria; y Verge Justina
prega per nos el Cypria
Cypria, Martyr Sagrat,
abans que en confitessis
a Christo Crucificat
a tu Dignitat invocaco:
Venerge Justina penitencia
ab tus oracions Deu; &c.
Y effem este incomparable
per lo Cathedral vobis,
venerge quous lo Diable,
y del inferno lo fabric:
Christo mostrá sus poder,
penitencia en vos restor; &c.
Desfrenyauat Cypria
de la masticat infernal,
a Justina perá confitessis
se Horta; y Deu Frenat:
Ab impota Catedral
la desconfitencia de tot; &c.
Prout al diable Anxioso anar,
lo cas li vester comar,
ya Llibre Magico excomen,
dets quets folio: &c.
Depret vos vá baxar
a Justina; y fere amon; &c.
Tan en ardar forte ania
de raxos del Esperit Santo,
que Elica feres digna,
de la Iglesia Militar:
Y penitencia confitencia
la fé. Bea algun comar; &c.
Sants sou la amantia.



O. Oratio per sanctos, Sancti Cyprianus & Justina.
U. Un digni officio proinde sancti Christi.

O R N I O.
Alternas alternas Cypria; & Justina
vos, Dominus, servare commiserat peccata
quia uno deus propter bonum, quae nullum
miserabile commiserat. Per Christum De-
votum orationem. &c. Amen.

que ab Santa Justina fere
debra de de baxar,
y la Santa Fe porgueru:
Que los dies nosa interdicam
pobre del Cel lo restor; &c.
Emanus, Comper creus,
fere; que restor Christiana
pi de Justina; com li infern,
vos fere poler en las mon:
L'ha lo crucis Triana
Ga acrobatas fere; &c.
Quant d'arant vos va restor,
lo mal Comper vá muan
pion; y otra d'arant,
y en mig del vos vá poler:
fere la vices singular
de Deu sempre lo ardar; &c.
Venerge Mistic restor pater,
pi de vobis; y de poler
maná el Comper restor
vos pater li degnat:
Y los Equis vos poler
li poler del Castor; &c.
En els Trocos estes podet
per élar vester Deuax
que en pepla; y enframed
ca vester Hermita fan Vot:
lo prologa a nos
lo quax d'arant fere; &c.

F O R M A D A.
Pals del Catedral Teatru
gona lo la dies Militar
Cypria; y Verge Justina
prega per nos el Cypria.

**INDULGENCIAS CONCEDIDAS PER LA SANCTAT DE CLEMENT PAPA XI
als Confres; y Confres de la Congregacio dels gloriosos Martyrs S. Cypria, y S. Justina, fundats en la Hermita de Sant Gualter de Horta, a la dita de Horta, Bisbe de Barcelona; en fecha degrada en Roma a 6 de Juny del any 1700.**

Privilegiat la Sanctat del Papa Clement XI. concedit a tots los Fideis Christianas de nos, y altre fiu; que veraderament penitents, confitessis, y combrerats lo die, que lo ricivissin, o creverin en la Congregacio dels gloriosos Martyrs S. Cypria; y S. Justina, Indulgencia plenaria, y remissio de tots los peccats.

Item: Concedit la mateixa Indulgencia, y remissio de tots los peccats, a tots los Confres; y Confitessis de dita Congregacio en lo arde de la mort, veraderament penitents, confitessis, y combrerats, y no podent fer otras Christianas diligencias, algunam comra invocaran lo Santissim Nom de JESUS, y no podent ab la boca, stomon ab lo cor.

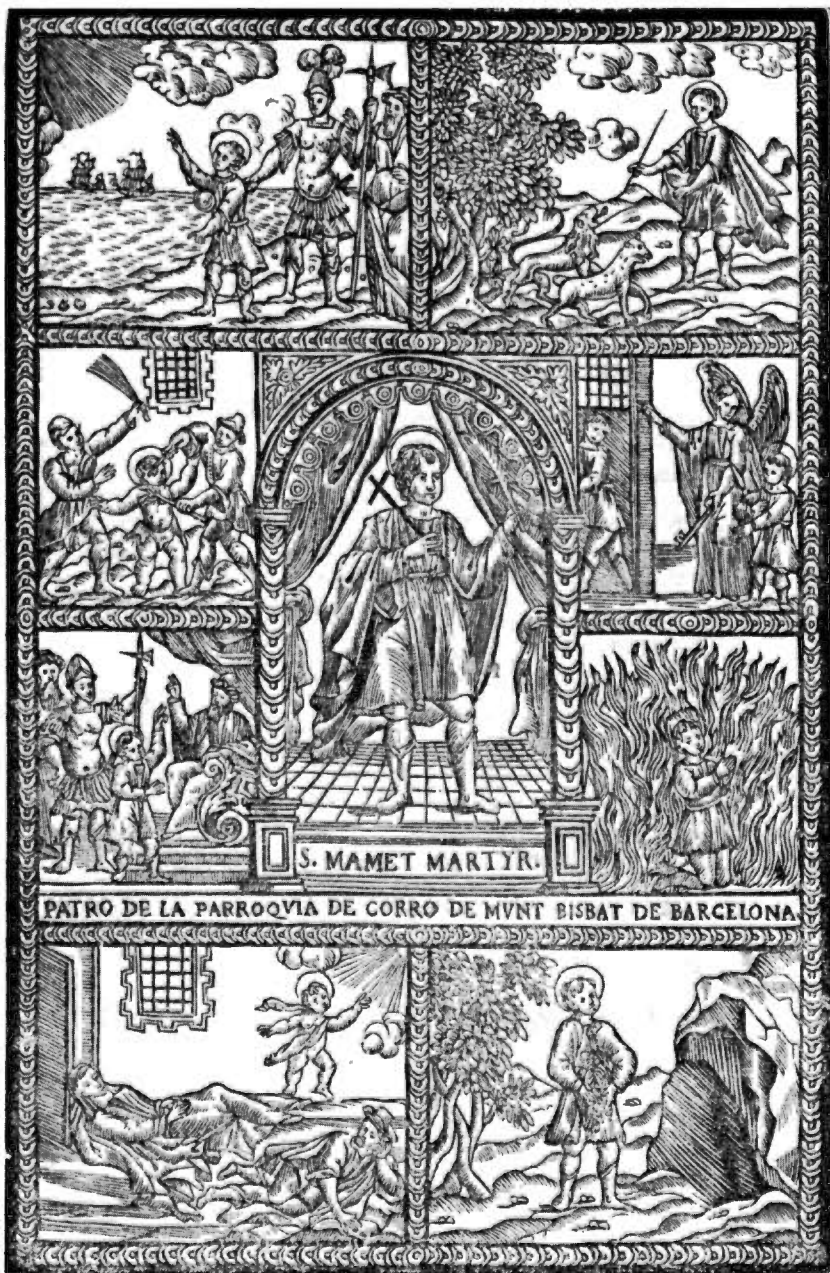
Item: Concedit a tots los Confres; y Confitessis de dita Congregacio, que veraderament penitents, confitessis, y combrerats, lo die de Sant Cypria, y S. Justina videren la Iglesia, Capella, o Oratori, dretes las primeres Viges de la vigilia, fins al sol post del die de la Festivitat de dits Sants Cypria, y Justina, y allí pregaron devocionat per la Pen; y Concedit entre los Principes Christianas, Ensayado de las Herogias; y Establacio de nodres Sants Fe Cathedrals, Indulgencia plenaria, y remissio de tots los peccats.

Item: Concedit a tots los Confres; y Confitessis de dita Congregacio, que veraderament arrepentits de sus culpas, confitessis, y combrerats videren la Iglesia, Capella, o Oratori de Sant Cypria; y S. Justina, quatre vegadas lo any, que son: La figura Fidei de Pasqua de Resurreccio. La figura Fidei de Pasqua de Pentecostes. Lo die de Sant Joan de Leyda; y lo die de Sant Francesch; y allí devocionat pregaron per lo sant entre los Principes Christianas, y sagments de nostra Mare la Iglesia; en qualsun dia dels d'altres, los anys, y altres taces quarantenas de Indulgencias.

Item: Resta d'axa dies de injuntes de qualsvol modo degnas penitencias, sempre que fan; o exercitien alguna de las obras següents.

Siempre que assistin a las Missas, y altres Officis Divinos, que se celebren en dita Capella, Iglesia, o Oratori, o a las Juntes, y Congregacions, axai publicas, com privadas, de dita Congregacio, en qualsvol part se feren: Per ho podet als pobres, o avarias ab almayos: Per concepat curatissis, o acompayats los Cadavres dets Confres, y Confitessis d'illans o de qualsvol altre a la Sepultura: Per acompayats los Professos, que se celebra de llicencia del Ordinari, o acompayaran lo Santissim sacrament, tant en las processions, com els malalts, o per altre qualsvol de apre; y li colla impota, quatre oras nocte la Campana, dretes un hour nocte, y una ave Maria: O per restor fere vegades lo hour nocte, y la Ave Maria per las Animas dels d'illans Confres, y Confitessis: O per rebatir a siqui al canó d'illabale de la invocac: O per restor axi unparan los Frayres de Deu, y lo demas necessaris a la salvac: O per qualsvol altre obra de L'horat; y Piacis.

Concedit las ditas Indulgencias segun la Bulla de la Santa Congregacio.
Milano, P. M. de 08. Roma: Per Francisco Sarti, en lo carrer de la Paña.



Boix del s. xviii

Biblioteca de Catalunya

Làmina 11

D'UNS GOIGS DE SANT MAMET, VENERAT A CORRÓ DE MUNT,
AMB EL DETALL DE LA COVA

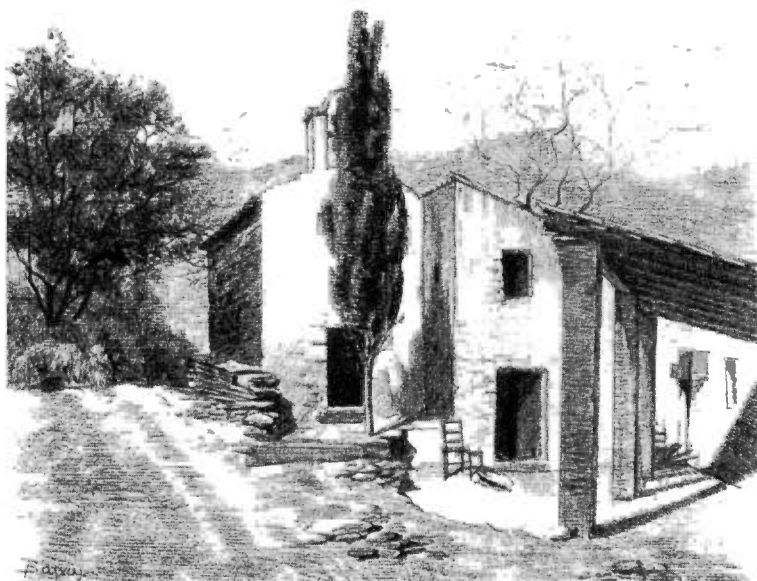


Oli de Josep Mestres i Cabanes (s. xx)

I.M.H.B.

Làmina 12

SANT GENÍS DELS AGUDELLS, AMB LA PARRÒQUIA, LA RECTORIA
I LA CEL·LA DE L'ERMITA



Carbó de Joan Baixas (1863-1925)

I.M.H.B.

Làmina 13

ERMITA DE SANT CEBRIÀ, D'HORTA, AMB LA CAPELLA
I LA CASA DELS ERMITANS



Segle XII

Diputació de Barcelona
Conservació de Monuments

Làmina 14

CAPELLA DE SANT ADJUTORI, A SANT CUGAT DEL VALLÈS



Segle XIII

Diputació de Barcelona
Conservació de Monuments

Làmina 15

CAPELLA I CASA ERMITANA DE LA MARE DE DÉU DE LA SALUT,
AL PAPIOL, ABANS DE LA RESTAURACIÓ DE L'ANY 1972



Segle XIII

Diputació de Barcelona
Conservació de Monuments

Làmina 16

SANT ISCLE DE LES FEIXES, A MONTCADA, TAL COM ERA L'ANY 1913



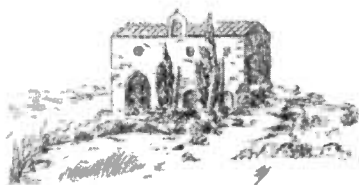
Foto d'arxiu, molt retocada
Carmelites Missioneres Teresianes

Làmina 17

FRANCESC PALAU I QUER, C. D.

(Aitona 1811 † Tarragona 1872)

EL QUAL HA ESTAT QUALIFICAT
COM EL DARRER PARE DEL
DESERT DE LES TERRES
CATALANES



Carmelites Missioneres
Teresianes

Làmina 18

ELS PENITENTS

LA CAPELLA I COVES DEL
P. PALAU, TAL COM VAREN
ÉSSER IMAGINADES PEL P.
ALEIX DE LA VERGE
DEL CARME

(Op. cit., nota 399, p. 143)



Aquarella de Dolors Callol Chevalier (1922)

Mn. Francesc de P. Baldelló

Làmina 19

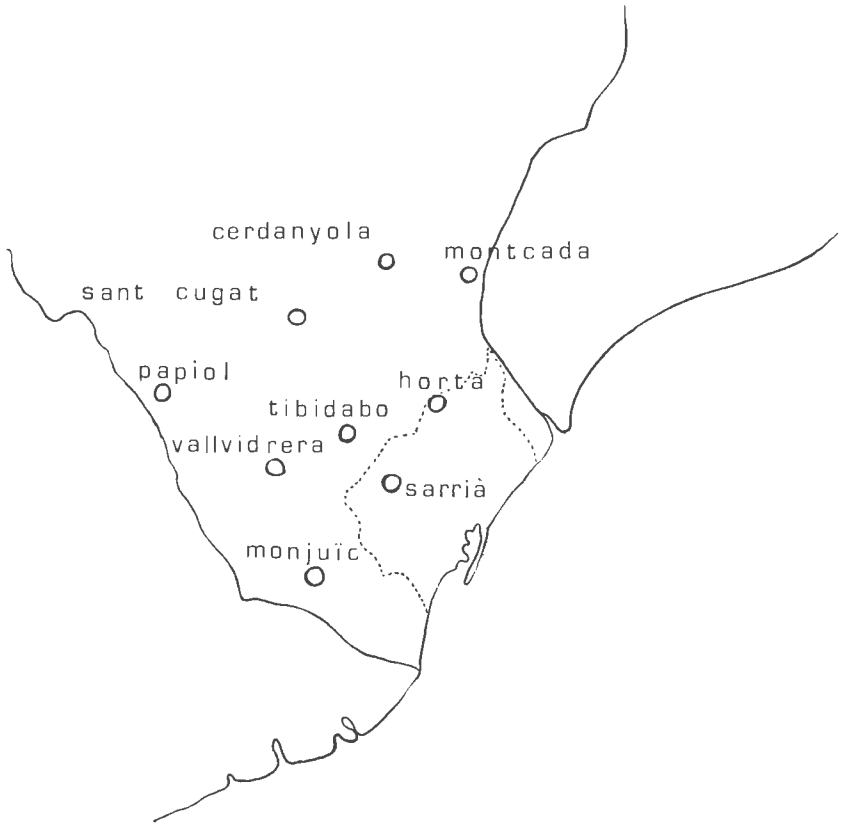
LES RUÏNES DE L'ERMITA DELS PENITENTS, TAN VINCULADA
AMB LA TRAGÈDIA DE JACINT VERDAGUER, VINT ANYS
DESPRÉS DE LA MORT DEL POETA

MAPA 2

ZONES ERMITANES

DE LA

RODALIA DE BARCELONA



aprovechado ni llegado a la perfección. Por maravilla se veen dos maestros que conformen en todo: y quien ya va por aquí, ya por allí, no camina mucho. Carro que lo tiran dos, cada uno por su parte, poco andaré. Más vale un razonable maestro continuado, que muchos aunque mejores, empero diferentes, que uno guía por un camino y otro por otro.

13. De la penitencia: La última cosa que resta por dezir, es la penitencia, la qual es tan propia de hermitaños y de gente de oración, y de gente que quiere aprovechar que, desde el principio del mundo hasta oy no se sabe de varón sancto que no aya sido penitente, o en ayuno, o en vigilia, o en cilicio y aspereza de vestidos, o en disciplina, o en cama dura, o en otros exercicios, o en todos juntos. Desta materia está scripto el libro de *Avisos*, y no ay para qué repetirlo aquí, sino que lo lean o lo pregunten a su maestro spiritual, y hagan lo que les aconsejare. Sólo les diré que en estos tiempos más an menester los hombres espuelas que freno. Y también que es menester mucha prudencia en este exercicio, porque el demonio ya que no puede hazernos peccar: procura que el bien no lo hagamos bien hecho, haziéndolo por nuestro propio parescer o que escandalizemos a los próximos con nuestra imprudencia; o a lo menos que no hagamos el bien mayor sino el menor. Y assí como a la gente tibia y ruín les dissimula la penitencia, para que regalada y esforçada la carne, como mala bestia respingue y tire coces, y prevalezca contra el spiritu, assí la gente ferviente y devota, o los vanagloriosos y hipócritas les da prissa a penitencias, para que o presuman de sanctos y desprecio de los otros, o que sea penitencia imprudente; y enfermemos y nos melancolizemos, y se turben los flaquitos, y demos que entender a todos con nuestra pesadumbre, y les hagamos perder la oración y la perdamos nosotros o ya que no enfermemos, estemos tan flacos y sin fuerças que no tengamos oración, o no tanta, o no bien tenida, ni podamos trabajar ni entender en obras de misericordia. Lo qual todo es gran pérdida, porque mucho mayor y más noble y más generosa obra es la oración, y piedad y misericordia, que la penitencia, y más edificamos trabajando y sirviendo en obras de misericordia, que no estando flacos y para nada, y buscando regalos y medicinas para reparar la salud. Para evitar todos estos peligros, conviene regirse por consejo. Y en peligro de dos extremos, más vale el assegurar la salud y sanctos exercicios, que ponernos a peligro de perderlos. Con estos medios podrá un hermitaño aprovechar mucho en el camino del Señor, a lo que alcanza mi pobre entendimiento.⁴⁴⁴

[Consultori de dificultats i respostes corresponents]

No sólo conviene enseñar a los hermitaños la vida que han de hazer, sino también responder a algunas dificultades que en la vida heremítica se les pueden offrescer.

1. Lo primero que harán quando las personas a cuya cuenta

⁴⁴⁴ *Id.*, nota 434, ff. 25v-34.

están las hermitas y capillas donde están, les encomiendan que pidan limosna en ciertos tiempos, como son quando está el trigo en las heras, quando se recoge el vino o azeyte, y cuando vienen procesiones a sus hermitas, y an de pedir a título de la fábrica de la hermita y para la lámpara que arda. Aunque podría responder que no es esse officio de hermitaños y que antiguamente no tenía cada ermitaño su capilla, sino en comedio de los hermitaños avía una hermita común, como leemos en *Vitas Patrum*, en las vidas de los monjes y oy lo ay en algunas partes. Empero, pues, ya no son los hermitaños como entonces: y an de estar sujetos a los que tienen cuydado de la capilla y hermita. Pidan limosna con toda modestia, diziendo que piden para la fábrica y lámpara. Y digo con toda modestia, porque no sean importunos, ni muestren deseo de allegar dineros.

Ni traven conversación, ni alarguen plática, en especial con mugeres y gente moça, sino pidan con humildad y senzillez. Y tomen en lo que les dieren, o poco o mucho, diziendo *Deo gratias*, y sino les dan nada, también digan *Deo gratias* con semblante alegre. Y no paren más, ni a beber ni a comer, sino en donde posan. Y de lo que ovieren allegado, no lleven nada a su celda (más de lo necessario para su semana, como hemos dicho), pónganlo todo en la casa que estará señalada, donde esté depositado, y denlo por cuenta por que no aya engaño y sospecha.

Y guarden este orden, quanto más rigurosamente pudieren, porque les va mucho en ello. Y si ovieren menester jumento, tómenlo prestado, para llevar lo que no pudiere llevar a cuestras, donde a de estar depositado. Y por ninguna manera del mundo tengan jumento, aunque les fuesse en ello dexar la hermita.

Cuanto a las procesiones, lo mejor sería que los cofrades pidiesen, y ellos [els ermitans] se escusassen diziendo: que no es su modo de vida para andar entre hombres y mugeres pidiendo, y si fuesse necessario en tal caso pedir, por consejo de su padre spiritual, aunque tal officio no se devría hazer sin mandato del perlado: Hágase en un lugar conveniente y sobre una piedra o una mesilla, pongan la bacina, y teniendo sus ojos en tierra, digan con toda modestia algunas veces, que den limosna por amor de Dios, para la fábrica de la hermita. Y si los obreros o cuya es la ermita, piden que hagan más que esto, antes dexen la hermita que ponerse en ocasiones de distraerse, que no les faltará Dios, y más los estimarán viendo su recogimiento y sinceridad, que no si allegassen muchos ducados y hiziesen muchas obras en la hermita.

2. Pregúntase también si yrán a los cantares que dizen en algunas partes en conmemoración de los difuntos; y a esto se responde en una palabra: que no vayan sin licencia y orden del perlado en cuya diócesi están o de la persona a quien ello cometiere. Y los hermitaños rueguen a Dios por los difuntos, y esta sea una devoción particular de cada día. Empero no vayan sin especial licencia del superior, adonde (aunque se traten de cosas sanctas) por ventura ay peligro de que juntamente se trata de interés y comer y beber, y de passar lo que puede passar, que es dolor oyrlo.

3. Pregúntase si yrán a ayudar a bien morir, [como] suelen por

los lugares comarcanos; yr a las hermitas, como ay tanta falta de clérigos y frayles, a llamar a los hermitaños, para que ayuden a bien morir a la gente. Ay en esto grandes peligros y ocasiones de distracción, porque acaesce que no tan presto se muere el enfermo y están allí, con mugeres viejas y moças, y de día y de noche, y les hazen comer y beber fuera de su ordinario, y dormir en camas regaladas y hazer otras cosas no decentes, y también obligan a un hermitaño a hazerse predicador. Y procuránle, y por ventura el ermitaño no tiene talento para ello, ni sabe lo que ha de saber para aquellos tiempos. Y así más seguro es no yr sinó en extrema necesidad y en casa que no aya peligro (y convendrá que vaya primero a su confessor a pedirle consejo de aquello) el qual no se lo deve dar, sin considerar primero todas las circunstancias que le pueden succeder y entonces teniendo licencia para yr, si la tuviere: vaya y siéntese o arrodílese en un lugar que sea onesto y desocasionado, y esté rezando un rato, y otro lea en algún buen libro devoto, en especial que trate de bien morir y diga también algunas buenas palabras al enfermo. Y hecho esto, estése allí con silencio, y si oviere de comer, sea más pobremente que en su celda, por el buen exemplo. Y si durmiere, duerma allí, hincado de rodillas, con buena devoción y acostando la cabeça sobre la cama, y guárdese muy guardado, que con todo esto correrá peligro y aún peligros.

4. Pregúntase si acaso tiene necesidad de algún vestido y calçado, o de algún libro, o cosa semejante que cuesta algunos reales, ¿qué hará? Lo primero guárdese de toda solicitud, que pues nuestro Señor Dios IesuChristo lo enseña así a todo el pueblo christiano, aunque sean casados: mucho más le conviene al hermitaño que professa vida tan pobre como es ésta y de tanta oración, y confían con IesuChristo nuestro Señor Dios. A los que de veras sirven a IesuChristo nuestro Señor y esperan en él, no les falta nada, antes les sobra.

Lo segundo, si an bien trabajado de sus manos y an bivido pobremente en el depósito que tendrán, en casa de quien recibe su hazienda y la vende, abrá para ello. Empero, si no oviere, pidan, no a todos, sino a personas que tienen charidad y posibilidad y, especialmente, pueden pedir a las personas a cuya cuenta está la ermita, y si éstas tales personas se lo dieren del valor del trigo, azeyte o del dinero que se habrá allegado, bien lo podrán recibir, pues ellos són guarda de la fábrica y tienen cuidado cada semana de yr por azeyte para la lámpara, y miran por la capilla y la tienen limpia y la conservan.

5. Pregúntase si ¿recibirán huéspedes? Ya tengo dicho que en ninguna manera, y si les pusieren delante que es obra de misericordia, respondan: que la primera misericordia es mirar por su recogimiento espiritual y así se entiende. La charidad bien ordenada comiença de sí mesmo, quanto más que ellos no tienen con qué recibir huéspedes, y si tienen, es tanta miseria que ningún huésped querrá tan ruín comida, y dormir en una tabla nadie lo podrá llevar. Y, sobre todo, no tiene lugar en su celda y no tienen otra parte donde recibirlos; ni an de yr a pedir limosna para huéspedes, ni

conviene que tengan depósito ni vayan cada día a pedir limosna, ni interrumpen sus santos ejercicios ni orden de vida.

6. Pregúntase quando están unos cerca de otros en comarca, si ¿tendrán superior? Tengan aquel que su perlado les señalare, de la manera que el perlado lo ordenare. Y si alguno oviere entre ellos que se conosciere ser aventajado en espíritu y prudencia y saber, bien podrán comunicar con él como con maestro spiritual.

7. Pregúntase si ¿procurarán de tener sacerdote entre ellos? Pocas vezes se acierta esto y se han visto muchos inconvenientes en averlo, que no se sufre aquí dezir. Empero si acaso quisiere algún sacerdote hazer vida heremítica, con todo rigor como ellos, dé cuenta al perlado y, con su licencia y su bendición, y con el orden que él les diere, no saliendo del, ténganle, y no de otra ninguna manera. Por ningún respecto ni causa, si no es una vocación muy particular de nuestro Señor Dios, que llamasse a algún sacerdote a estarse entre ellos, no es negocio acertado, ni seguro, que esté entre ermitaños, y como quiera que sea, hágase con la bendición del perlado.

8. Pregúntase ¿qué harán si enferman? Vénganse al hospital, dando cuenta a su perlado o maestro spiritual, si ya no acaesciesse que oviesse alguna casa en la qual, sin ningún escándalo ni ningún peligro ni pesadumbre les quisiesen curar. Empero no lo hagan sin especial consejo del perlado o del maestro spiritual.

9. Pregúntase si ¿tendrán compañero? Lo primero no tengan mochacho ni mancebo de poca edad en su celda, ni en otra cerca en ninguna manera: solitarios son, hagan vida solitaria; empero, si acaso, por orden del perlado quisiesse alguno de buena edad y llamado de nuestro Señor Dios, ser compañero de alguno, recíbanlo, no en su celda sino en alguna otra qualquier celda, y no tan cerca que oygan lo que pasa de uno a otro, los gemidos o suspiros que da, o quando se disciplina. Y esto se entiende siendo ermitaño y guardando todo el rigor de vida que se a de tener entre ellos.

10. Una dificultad resta, que es justo que la quitemos, y es como se a de haver el hermitaño, quando anda la obra en la capilla o en su celda. De esto hablo porque en traer obra ay muchas ocasiones de distraerse y perder su buen orden, y también de cobdicia, y por esto conviene que el hermitaño huyga quanto pudiere de obrar, si no fueren las que son muy justas. Y huygan de querer tener dineros en sus manos. Y de aprovecharse de un solo dinero y, si trabajare, trabaje por amor de nuestro Señor Dios y no lleve jornal ninguno; y si le encomendaren que mire por la obra, mire por ella a ratos, y entonces con mansedumbre y charidad. Y para evitar todo peligro, ruegue a los que tien cargo de la hermita, que al maestro de casas le encomienden la obra, o den por concierto, para que él no tenga otro cuydado, sino de servir algún rato, y guarde la paz de su conciencia y dé [en] todo buen exemplo. Y porque, según son los hombres y están oy en día algunos hermitaños tan relaxados, ellos podrían dezir que esta regla es muy rigurosa, y que no quiere Dios que los hombres se maten con penitencia; y que ellos non son religiosos, para que estén obligados a guardar tantas

reglas inviolablemente. Parece que conviene responderles para que el que quisiere ser buen hermitaño, se quiete y se disponga a ser buen ermitaño, y el que no quisiere ser bueno, lo dexé y tome otro estado de vida.

Respóndesele, pues, primeramente que se acuerde que la vida heremítica es muy alta y contemplativa y perfecta, y que la vida contemplativa y tan solitaria pide penitencia y todo recogimiento.

Lo segundo miren que los que van camino peligroso, han de imitar y seguir a los que lo han acertado, y han de huyr el peligro en que otros han caydo. Pongamos, pues, delante los ojos aquellos sanctos hermitaños antiguos, a los quales han de tener por exemplo maestros, guías y capitanes, pues se tienen por hijos dellos y se glorian en ellos como padres. Si hijos de Abraham soys, dixo Christo nuestro Señor, hazed las obras de Abraham. Si los hermitaños son hijos de aquellos dichos sanctos Paulo, Antonio, Onofrio, Machario, Arsenio y los demás que la sancta Iglesia cathólica llama hermitaños y los aprueba por tales, hagan sus obras las quales fueron de tanta penitencia, soledad, oración y pobreza, y trabajo de sus manos, y no se mataron aquellos sanctos, antes vivieron larga y sana vida, porque la templança en comer y beber y tratar el cuerpo con rigor discreto, no mata, sino sana, como el bienaventurado sant Hierónimo lo cuenta: que personas ricas enfermas se yvan a estar con los monjes en los monasterios y allí sanavan.

Yo sé esta verdad por experiencia: más matan los cuydados temporales, que no comer poco, si come con orden y senzillamente guisado, y que, como está dicho, sea cosa sana y no dañosa a la salud. Mucho menos razón tienen en dezir no somos perfectos. Pues, como tengo dicho, los monjes se passavan a ser hermitaños, para ser más perfectos, con la licencia de su abad o consejo, como se lee en la vida del bienaventurado sancto Honofrio y de otros sanctos ermitaños; ni tampoco digan, como algunos dizen, que no es mucho que los hermitaños no guarden rigor de vida, pues ay algunos religiosos que no la guardan. No a de imitar el christiano a los ruines, sino a los buenos. Que los hombres de juyzio no buscan tinieblas para caminar, sino luz, y quanto más clara la tienen por mejor. Y los sanctos son luz y los peccadores son tinieblas. Y, pues, los hermitaños son hijos de luz y no de tinieblas, vivan pues como hijos de luz, en toda sanctidad, y como quien ama a IesuChristo con todo coraçón y voluntad: miren muchos religiosos que ay grandes siervos de nuestro Señor. No se contenten con hazer lo que les enseñan, sino passen adelante, procurando de hazer más, como lo hazen los grandes amigos de Dios, para que les digamos con Esaías. Decidle al justo que bien, que él comerá el fruto de sus invenciones: andemos en fervor de amor de Iesu-Christo, y todo será fácil. Estas dificultades se me han ofrecido, si acaso se ofrecieren otras, preguntenlas al perlado para que o les responda, o les remita a quien les responda. Y en nada, en ninguna manera, se rijan por su cabeça, sino por su perlado, con toda humildad y obediencia.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ *Id.*, ff. 34v-41v.

[Conclusió]

Esto es, muy Illustríssimo y reverendíssimo señor, lo que he atinado a dezir, cumpliendo el mandato de vuestra señoría, acerca de la vida heremítica. Si a vuestra señoría le pareciere bien, mande que todos los hermitaños que están en su diócesi y distrito, parezcan ante V.S. y mándeles V.S. vivir conforme a estas constituciones (emendando, quitando, poniendo, trocando en ellas lo que a V.S. le pareciere) y dándoles orden, cómo y cuándo y dónde yrán a oyr missa y palabra de Dios, y dónde y con quién confessarán y comulgarán, y qué maestro spiritual tendrán, el qual sea muy amigo de penitencia, oración y mortificación, y sea prudente. Y mandándoles que, dentro de quinze días se pongan todos el hábito que V.S. les diere. Y que procuren de tener libros sanctos y devotos, como *Contemptus mundi*; y si hallassen a sant Ioan Clímaco en romance, pues lo hay, y otros libros devotos que en este tratado se apuntan y un *Flos sanctorum* nuevo. Y en esto les ponga V.S. orden, mandándoles que no tengan ni compren libros ni otra cosa ninguna sin licencia de V.S. o del padre spiritual que les señalare. Y que no los encuadernen polidos, sino muy mortificados. Y señalándoles celda, si no la tienen, o aprovándoles la que tienen. Y mandándoles que no muden celda, ni la admitan, ni la hagan de nuevo, ni reparen sin especial licencia de V.S. Y lo mesmo les mande V.S. de las hermitas. Y, mandándoles que den cuentan del officio de manos que toman. Y señalándoles la persona en quien an de depositar lo que hizieren. De manera que en todo bivan con policía christiana y hagan vida heremítica. Y, mandándoles que reciban por inventario, todo lo que les entregaren de la capilla y de la celda. Y tendrá V.S. libro donde los tenga assentados por sus nombres y edades y, notando el lugar donde están y el orden que se les ha dado: para que V.S. los llame quando fuere servido y se informe de todo lo que conviene. Y mandándoles que no reciban nada extraordinario sin dar cuenta a V.S. o al padre spiritual que V.S. les señalare. Y mande V.S. por todo su obispado que ninguno pueda tomar hermita ni celda, ni hábito de ermitaño, sin especial licencia de V.S. dada en scripto, a fin que tenga unas constituciones destas, y prometa a ley de hombre de verdad de regirse conforme a ellas.⁴⁴⁶

[Examen per abans de rebre l'hàbit]

Examen para dar hábito: Ultra desto que parece que sirve más para los hermitaños que ya tienen sus hermitas y de cuya vida se tiene buen olor: a los que vienen a pedir a V.S. hábito, celda o hermita, conviene con toda diligencia y recato examinarles. Porque no conviene a hombre no conocido, especialmente si es estrangero, darle hábito ni consentir que lo trayga, ni tome ermita ni celda. Ni a hombre que no tiene conveniente edad, no conviene dar licencia para ser hermitaño. Ni a muger, en ninguna manera. Y para

⁴⁴⁶ *Id.*, ff. 41v-42v.

dar licencia a sacerdote se a de mirar muchíssimo. Infórmese, pues, V.S. si es natural de la tierra o no y, si es natural, si a estado siempre en ella o no. Si a bivido en esta tierra, dé información bastante de como a bivido algunos años. Si es extrangero ho a bivido fuera desta tierra, trayga prueba que a V.S. le parezca bastante de la vida que a hecho y a tuvido algunos años, y también la opinión que dél se tenía. Y como dexan aquella tierra y se vienen a ésta, y qué les mueve a venirse fuera de su tierra y a ser ermitaño en esta tierra. Y si a V.S. le parece esto justo, si ay naturales y extrangeros que quieran ser ermitaños y lo merezcan. Si no ay celdas para todos, antepóngase el natural, siendo benemérito. Las condiciones que a de aver tenido para ser buen ermitaño, conforme a la antigua costumbre de la Iglesia, quando no subían a ser hermitaños, anachoritas, sino los que en la congregación avian sido muy buenos monjes, y eran de confiança (a lo que se entendía).

Para ser buenos heremitas, pueden ser a lo menos éstas: Sepa leer, áyase exercitado en oración vocal y mental, y penitencia, y frecuencia de confesión y comunión, y oyr palabra de Dios, y en sanctos y buenos exercicios, y tener vida recogida, y en regirse por consejo de maestro spiritual, y en obras de humildad, paciencia y misericordia. Y oxalá oviesse servido en algún hospital o casa semejante. Y que no a sido amigo de dineros, ni de regalos, ni de curiosidad y polidez, ni en manera ninguna desonesto, y que a huyido como de pestilencia de la ociosidad. Y sobre todo ésto se a de contentar de estar solo, y servirse a sí mesmo, y passarse con pobreza en comer, beber, vestir y celda.

Y no ha de andar vagando de acá para allá, ni a de dexar el hábito (aunque le conviniese dexarlo) sin especial licencia de V.S. Y que ha de tomar por inventario todo lo que en la hermita y celda se hallare y a de dar cuenta dello quando se la pidieren. Y, finalmente, si a V.S. le pareciere, preste a V.S. obediencia auténticamente y de palabra (como ya está dicho) de bivir conforme a este modo de vida que V.S. les da y hazer todo lo demás que V.S. les mandare, que tocare al recogimiento y buen exemplo de su vida. Y todo esto assentado, déles V.S. licencia en scripto, la qual guarden y puedan enseñar a los confesores, predicadores, párochos o obremos, para que sean admitidos, y todos sepan como han de ser hermitaños verdaderos. Y bendígales V.S. el hábito, que justo es que aquel hábito sea bendito de V.S., pues a de ser hábito de gente que a de bivir tan recogidamente, y mándeles poner su hábito y dele su bendición, y señálele celda o cueva o hermita si acaso se la encomendare, y dele padre spiritual, y dele su bendición, y embíelo en paz. Y cada año, una buelta o dos o las que V.S. le pareciere, mande V.S. que sean visitados por persona conveniente.⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ *Id.*, ff. 43-44v.

[Decret del Concili Provincial de Tarragona]

Decreto del concilio provincial cerca de los hermitaños: Dicho he Rvdm. Señor todo lo que entiendo que es razón que observen los hermitaños, y pues V.S. me a mandado que tomase este assumpto, y V.S. con los otros perlados desta provincia en el concilio provincial que en Tarragona se hizo, decretó en substancia todo lo que a la vida heremítica convenía, mande V.S. que se ponga aquí buelto en vulgar el capítulo 7.º del Concilio, que trata de *regulatribus et heremitis*, que dize así:

«Los sanctos padres manifestísimamente enseñaron que la vida solitaria era peligrosa. Y, no obstante esto, es venido a nuestra noticia que muchos, no entendiendo que tal a de ser la vida del hermitaño, siendo hombres cuya vida es distrayda y mala, huyendo el trabajo, para tener que comer, eligen este modo de vida. De lo qual es creíble que se puedan seguir muchos males y escándalos. Por lo qual, aprovándolo este sacro concilio, mandando sopena de excomunió, que de aquí adelante, ninguno se ponga hábito de ermitaño, ni tome celda, ni hermita sin licencia del Ordinario dada en scripto. Y amonestamos a los ordinarios que no den la tal licencia sin mucha consideración, guardando de que algún lobo no se vista de piel de oveja. Y si los párocos o curas, en cuya parroquia ay hermita, admitieren hermitaño sin licencia del ordinario, determinamos y ordenamos que sean muy bien castigados. Y advertimos a los hermitaños que aparten y alexen de sí, colloquios de mugeres y criar mochachos y compañía de mancebos, en especial de noche. Esta es la determinación de la provincia.»⁴⁴⁸

[Ordinacions reials]

Anotación: Bien pudiera añadir aquí unas ordinaciones que su Magestad el Rey cathólico don Philippo,⁴⁴⁹ a mandado que se dé a los hermitaños del reyno de Navarra.⁴⁵⁰ Movido su Magestad a esto, por las inadvertencias que avía en algunos hermitaños de aquel reyno, las quales ordinaciones impressas vinieron a mis manos, aviendo ya acabado este tratado; y vide ser diferente aquella reformatión, de ésta nuestra, porque allí a convenido ponerlos quasi en forma de religión. Solamente la refiero, para que vean los hermitaños y los lectores que conviene reformar los hermitaños. Y también para advertir que si en aquella reformatión no vieren cosas que aquí se ponen y, al contrario, algunas no se ponen aquí, que están allí, entiendan que la causa es los diversos modos de orden

⁴⁴⁸ *Id.*, ff. 44v-45v. Vegeu, a més, *Constitutionum Provincialium Tarracoenisium*, Tarracone, apud Philippum Ropertum, 1593; pp. 202-203, lib. III, tit. 19, cap. II.

⁴⁴⁹ Felip II (regnat de 1556 a 1596).

⁴⁵⁰ J. GOÑI GAZTAMBIDE, *La vida eremítica en el reino de Navarra*, a "España Eremítica", *op. cit.*, nota 12, pp. 331 ss. Vegeu també la revista "Príncipe de Viana", 1965, núms. 98-99, pp. 77-92.

de vida. Y verán cómo los de aquí, no an menester aquellas consti-
tuciones y los de allí se pueden mucho aprovechar de las nuestras.

También, el Reverendísimo de Tortosa⁴⁵¹ hizo reformatión de
ermitaños de Montserrat, cuando visitó aquella célebre casa, de la
qual reformatión algunas cosas están aquí; aunque el modo de
aquellos hermitaños y [los] nuestros diffiera.⁴⁵²

[Epíleg]

Epílogo: Y con esto, muy Illustre y Reverendísimo Señor he
complido con el mandato de V.S. Mi officio a sido hazer, como
siervo, lo que su señor le manda. A V.S. incumbe mandar lo que le
pareciere a V.S. convenir, y mandarlo de manera que se ponga en
execución. Esta scriptura es letra: V.S. la a de perficionar, examinar
y hazerla cumplir, para que nadie se atreva a ser hermitaño, sin
tener vocación de Dios para serlo, ni sin bivar como hermitaño, con
lo qual se hará gran servicio a nuestro Señor y ellos se salvarán, y
edificarán a todos; y la doctrina cathólica de los hermitaños será
corroborada y será IesuChristo nuestro Señor glorificado en la vida
eremítica.⁴⁵³

⁴⁵¹ Gaspar Punter, bisbe de Tortosa (1590-1597). Fou visitador reial a
Montserrat. ,

⁴⁵² *Id.*, nota 434, ff. 45v-46.

⁴⁵³ *Id.*, ff. 46-46v.

